

A magyar nyelv a Kárpát-medencében Trianon előtt és után

Nyelv- és oktatáspolitikai tanulmányok

**A magyar nyelv a Kárpát-medencében
Trianon előtt és után**

A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 29.

**A MAGYAR NYELV
A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN
TRIANON ELŐTT ÉS UTÁN**

Nyelv- és oktatáspolitikai tanulmányok

**SZERKESZTETTE:
POMOZI PÉTER**

Magyarságkutató Intézet
Budapest, 2021

Szakmai lektor: Szili Katalin, Németh Dániel

Nyelvi lektorok: Kerékjártó Ágnes, Németh Dániel, Pomozi Péter, Tóth Zsolt

Az MKI szerkesztőbizottsága: Vizi László Tamás (elnök), Fehér Bence,
Katona József Álmos, Kovács Attila, Pomozi Péter, Virág István

A kötet megjelenését az EMMI támogatta.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

© Szerzők, Szerkesztők, 2021

ISBN 978-615-6117-37-3

ISSN 2677-0261

TARTALOM

Előszó	7
Köszöntő.....	9
NYELVI ÉS NYELVPOLITIKAI FOLYAMATOK	11
Beretka Katinka: A nemzetiségi nyelvi jogok (d)evolúciója Szerbiában az elmúlt ötven évben: merre tovább?	13
Izsák Balázs: Székelyföld saját nyelve: a magyar	37
Kovács László: A nyelvjárások és a köznyelv viszonya a kisebbség nyelvhasználatában. Nyelvhasználói vélemények és ítéletek	45
Máté László: Kassa és vidékének magyarsága az ezredfordulón. Gondolatok a nyelv szerepéről a kultúrában	57
Pomozi Péter: Kárpát-medencei többnyelvűségi minták Trianon előtt és után. Merre tovább?	69
Pusztay János: Az önmaga határolta nyelvről. Terminológiai stratégia a nyelvi szétfejlődés ellen	107
Zékány Krisztina: „...mert biccen a szó már a száj szögletén.” A nyelvi és nyelvpolitikai helyzet alakulása az elmúlt száz évben Kárpátalján. ...	119
OKTATÁSPOLITIKA	145
Albert Sándor: A felvidéki magyar közoktatás jövőképe	147
Katona József Álmos: Az elmúlt száz év (oktatás)politikájának hatása az iskolai tananyag anyanyelvszemléletére	163
Sárközy Péter: Egyedül nem megy... Trianon után. Gondolatok a külföldi egyetemisták hungarológiai képzésének fontosságáról	179
Takaró Mihály: A NAT irodalmi és nyelvi újdonságai Trianon tükrében ...	189
A kötet szerzői	203

ELŐSZÓ

Ebben a könyvben nyelvi, nyelvpolitikai és oktatáspolitikai tanulmányokat, esszéket talál a Tisztelt Olvasó, a Kárpát-medence számos régiójából. Kötetünk a Magyarságkutató Intézet Trianon-tematikájú sorozatába illeszkedik.

Az elmúlt száz évben mélyreható és többségében igen kedvezőtlen nyelvi folyamatok indultak el a Kárpát-medencei magyar nyelvterületen. Korábban magyarok vagy magyarok által is lakott területeken némult el a magyar szó. Dél-Erdélyben, a Mezőség egyes részein, Felvidék középső és északabbi sávjában, a Szerémségben, Dél-Bánátban vagy épp Ugocsa, Máramaros vidékein járva lépten-nyomon találkozhatunk az évezredek magyar kulturális jelenlét tárgyi emlékeivel, az élő magyar szó azonban jórészt eltűnt mellőlük. Márpedig ahonnan eltűnik a nyelv identitásformáló és nemzetmegtartó ereje, ott a nemzeti létnek sincs többé esélye.

Száz évvel a tragikus következményekkel járó trianoni békediktátum után méltán esik rengeteg szó a magyarság történeti, területi, demográfiai és gazdasági veszteségeiről, azonban jóval kevesebben gondolnak az évforduló kapcsán nyelvi veszteségekre, negatív nyelvi folyamatokra. Pedig éppen ezek válhatnak végzetessé egy adott közösség életében, és éppen ezeket gerjesztették a trianoni utódállamok agresszív nyelvpolitikai törekvései, melyekkel a Magyar Királyság szétrobbantásából ölükbe hullott területeken élő kisebbségek, köztük a magyarok minél gyorsabb nyelvi asszimilálását próbálták elérni. Az azóta eltelt idő mutatja, sajnos eredményesen. Ezt nemcsak a fentebb említett Kárpát-medencei területek (el)magyartalanítása mutatja, hanem az is, hogy megszűntek a sok évszázados, a Szent Istváni Magyarországra jellemző többnyelvűségi kapcsolatok, megszűnt a Trianon előtt élő „népi diplomácia” számos formája, gondoljunk csak a Mikszáth vagy a Krúdy-novellavilág alakjaira! A tót atyafiak és jó palócok korában még megvolt a kommunikációs híd az azonos falubeli magyarok s szlovákok között, azon egyszerű okból, hogy a „tót atyafi” is értett magyarul, nemcsak a helybéli

magyar szlovákul. Ez a fajta népnyelvi kölcsönösség torzítottatott véglegesen egyirányúvá Trianonnal: ettől kezdve követelmény, hogy minden kisebbségi(vé vált) használja az (új) államnyelvet, azonban a nem magyar identitású felvidéki, erdélyi vagy délvidéki ember pedig legjobb esetben is szemérmesen le- és megtagadja 1918/1920 után, hogy valaha is tudott magyarul. Új idők kezdődnek, és ezekben a nyelvpolitika, a napi nyelvi gyakorlat kiemelt jelentőségűvé válik: a Csehszlovák Köztársaság, a Román Királyság és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság társadalompolitikai és kulturális céljainak hatékony eszközévé válik. A cél- és eszközrendszer 1945 után sem változik, sőt, ha a Kárpát-medencei magyarság nyelvi-demográfiai mutatóit nézzük, paradox módon az 1980-as évek végétől csak tovább gyorsulnak az évtizedes negatív folyamatok, a magyar nyelv területi visszaszorulása, egyre újabb és újabb nyelvhasználati szférákból való kiszorulása. Ez alól csak a posztjugoszláv reflexektől szabadult, szlovéniai Muravidék példamutató nyelv- és oktatáspolitikai gyakorlata a kivétel.

Amikor tehát Trianon szerepét nyelvi és nyelvpolitikai szempontból vizsgáljuk, amikor az eltelt száz év kisebbségi nyelvi folyamatait kutatjuk, akkor egyúttal a nemzeti megmaradás és a szimmetrikus vagy kölcsönös két- és többnyelvűségi modellek felélesztésének lehetőségeit is keressük. Mert nem az a célunk, hogy „vesztésglistákat” állítsunk fel, sokkal inkább az, hogy az elmúlt évszázadokból, s különösen is az elmúlt száz évből tanulva módot találjunk a kedvezőtlen folyamatok fékezésére, és elgondolkodjunk a revitalizáció egyéb lehetőségein ott, ahol az asszimiláció fékezése önmagában már nem mutat kiutat. Ezért is volt különösen fontos, hogy a Trianon-centenáriumon, a Nemzeti összetartozás évében a Magyarságkutató Intézet Trianon-konferenciasorozatában a nyelvi, nyelvpolitikai tematika is helyet kapott. Külön köszönet mindezt az intézet vezetésének, Horváth-Lugossy Gábor főigazgató és Vizi László Tamás tudományos főigazgató-helyettes úrnak, és természetesen kötetünk szerzőinek is. Megkülönböztetett köszönet illeti Prof. Dr. Kásler Miklós miniszter urat, aki készséggel vállalta a 2020. augusztus 26-án megtartott Kárpát-medencei konferenciánk fővédnökségét. Miniszter úr megnyitóját a következő lapon olvashatják.

Budapest, 2021. április 17.

A szerkesztő

KÖSZÖNTŐ

Kedves Barátaim!

A magyar nyelv a nemzet létrejöttének, létének, fennmaradásának, a nemzeti identitásnak az egyik legfontosabb tényezője. Ősi nyelvünkön tudjuk kifejezni gondolatainkat, érzéseinket, viszonyulásainkat az univerzumhoz és egymáshoz. A magyar nyelv az évszázadok során rendkívül keveset változott, ugyanakkor viszont számos esetben rendkívül komolyan veszélyeztetett állapotba került. Amikor a germanizálás politikai szintre emelkedett II. József alatt Bécsben, elindult a magyar nyelv megújításának mozgalma, virágba borult a költészetünk, a klasszikus ritmusokról, versformákról áttértünk a magyaros verselésre (Vörösmarty, Petőfi, Arany), és megőriztük nyelvünket minden körülmények között. Túlléptünk a hivatalos latinnyelvűség korszakán.

Jelen pillanatban küszködünk az angolszász szlenggel, és küszködünk azzal a történelmi kényszerrel, hogy Trianonban hétfelé darabolták Szent István birodalmát és nemzetét. Jövőnknek a záloga, sorsunknak a biztosítéka az, hogy meg tudjuk őrizni nyelvünk identitásképző erejét, meg tudjuk őrizni tisztaságát, mert hiszen világos beszéddel lehet tiszta gondolatokat közölni. Hálás vagyok Önöknek, hogy foglalkoznak a magyar nyelvvel. Kívánok Önöknek nagyon jó munkát és nagyon sok sikert! Köszönöm szépen!

Budapest, 2020. augusztus 26.

Prof. Dr. Kásler Miklós

**NYELVI ÉS NYELVPOLITIKAI
FOLYAMATOK**

BERETKA KATINKA

A NEMZETISÉGI NYELVI JOGOK (D)EVOLÚCIÓJA SZERBIÁBAN AZ ELMÚLT ÖTVEN ÉVBEN: MERRE TOVÁBB?

1. A témáról és a témaválasztás apropójáról

Az elmúlt bő egy évben két jogtörténeti típusú kutatásban is részt vettem, amelyek a titói Jugoszláviával, azaz az 1945 és 1989 közötti időszakban érvényben lévő nemzetiségi nyelvi jogokkal foglalkoztak a hivatalos nyelvhasználat különböző szinterein (hivatali értekezés írásban és szóban, többnyelvű eljárások, vizuális nyelvhasználat, stb).¹ A projektek a történelmi vetületek vizsgálatára épültek, ezért a kutatásvezetők mindkét esetben megkértek, hogy tartózkodjak az adott korszak, illetve a számomra minden tekintetben közelebb álló 1990. évi rendszerváltozást követő időszak bárminemű összehasonlításától. A készítés azonban, hogy párhuzamot vonjak mind az írott jog, mind pedig a joggyakorlat között 1990 előtt és után, továbbra is megmaradt, és csak az alkalomra várt, hogy egy másik kutatásban formát öltjön. Ilyen körülmények között született meg ez a tanulmány.

¹ A jelen tanulmányban az 1990 előtti időszakra vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket és megállapításokat a szerző két már megjelent tanulmányából használta fel: Beretka 2019a, Beretka 2020.

Bár a titói Jugoszláviában érvényes nemzetiségi nyelvi jogok ismerői, alkalmazói ma már mind kevesebben vannak közöttünk, több olyan írásos emlék is fennmaradt, amelyek segítségével rekonstruálható a valamikori gyakorlat, értelmezhető a nemzetiségi hivatalos nyelvhasználat a „testvériség-egység” korában. Kétségtelenül egy pozitív irányú jogkiterjesztésről beszélünk, amelyet bátran nevezhetünk a nyelvi jogok evolúciójának, és amely 1945-től kezdve egészen 1989-ig tartott; 1990-ben ugyanis Szerbia új alkotmányával kezdetét vette a nemzeti kisebbségi jogok visszanyesése.

Más részről az előzetes kutatásaim során arra is rá kellett döbbernem, hogy már a nyelvi jogok fénykorában is voltak olyan visszasságok, nehézségek, amelyeket sem akkor, sem azóta sem sikerült megoldani. Különösen a hetvenes évek második felében, a nyolcvanas évek elején hangzottak el olyan megállapítások a nemzetiségi hivatalos nyelvhasználat terén uralkodó cseppet sem kedvező körülményekről, amelyek akár a mai korban is megállnák a helyüket, és amelyek azt sugallják, hogy igenis szükség van (szükség lett volna) stratégiaváltásra a nemzetiségi nyelvpolitika idevágó területén.

Az 1991. nyelvhasználati törvény, amely kisebb-nagyobb módosításokkal a mai napig hatályban van, teljes mértékben leszűkítette a nemzetiségek mozgásterét anyanyelvük hivatalos használati körét tekintve. A jogszabály minden tekintetben visszalépés volt az 1974. évi alkotmány által garantált nyelvi egyenjogúsághoz képest. Bár a törvény egyes elemeiben átvette elődjének, az 1977-es tartományi nyelvhasználati törvénynek a rendelkezéseit, azokat több esetben „lebutította” vagy pedig a szerb nyelvet preferáló intézkedések irányába módosította. Ennek következtében pedig fokozatosan csökkentek azok a színterek, ahol ténylegesen lehetett magyarul ügyeket intézni, magyar feliratokat olvasni.

A címben szereplő optimista hangvételű *merre tovább?* kérdés teljes mértékben a jelenkorra vonatkozik. Habár Szerbia kétségtelenül élen jár a régió országai között a nyelvi jogok garantálása terén, nem egyszer érte kritika a jogszabályok gyakorlatba ültetésének hiányosságai miatt. Ennek számos oka lehet: tájékozatlanság mind a magyar ügyfelek, mind az eljáró hivatalnokok részéről, nem hatékony (nyelvtudást is figyelembe vevő) munkamegosztás, a többnyelvű munkavégzésből eredő többletmunka megfelelő díjazásának elmaradása, a magyar jogi szaknyelvet ismerő szakemberek hiánya, gyenge technikai, anyagi

feltételek stb. Mindezek a problémák azonban megfelelő paradigmaváltással orvosolhatók.

A fentiekkel összhangban az elkövetkező fejezetekben az elmúlt félévszázad jelentősebb jogfejlődési lépcsőfokai kerülnek nagy vonalakban bemutatásra, lényegében választ keresve a *van-e tovább?* és ha igen, *merre tovább?* kérdésekre a nemzetiségi hivatalos nyelvhasználat terén.

2. Jogfejlődési lépcsőfokok: 1945–1989

Szinte lehetetlen vállalkozás egy tanulmányban sorra venni a titói Jugoszláviában és az 1990-es rendszerváltozástól kezdve napjainkig a nemzetiségi hivatalos nyelvhasználat terén bekövetkezett valamennyi változást. Alkotmányjogi szempontból az 1968. évi szövetségi alkotmánymódosítás teremtette meg a nemzeti és nemzetiségi nyelvek teljes egyenrangúságának első alapjait, ezért a jogtörténeti áttekintésben az ezen jogszabályt követő időszakra kerül a hangsúly. Természetesen már 1968-at megelőzően is létezett a nemzeti kisebbségek szabad nyelvhasználatához való joga (a JSZNK Alkotmánya 1946: 13. szakasz), azonban erre elsősorban a kulturális életben, a közoktatás és a tájékoztatás területén volt meg az objektív lehetőség. A hivatalos szervekkel való értekezésben „csak olyan mértékben valósulhatott meg, amilyen mértékben erre, a körülmények spontán alakulása folytán, megvoltak a feltételek, értve ezen elsősorban a nyelvismeretet” (Hock 1971: 356). Bár semmi sem tiltotta a két-, illetve többnyelvű adminisztrációt, valójában a szabad nyelvhasználat gyakorlati érvényesítése, különösen a hivatalos kommunikációban, mindig az adott eljárásban, ügyben résztvevők hozzáállásától függött. Szemben az egyenrangú nyelvhasználattal, „a szabad nyelvhasználat azt jelenti, hogy minden polgár beszédben és írásban szabadon használhatja a nyelvét, és saját nyelvén fordulhat a szervekhez és szervezetekhez, de ezek nem kötelesek sem értekezni, sem eljárni azon a nyelven” (Matkovics 1976: 113). Az 1963. évi szövetségi alkotmány elődjéhez hasonlóan továbbra is csak a nemzetiségek szabad nyelvhasználatra vonatkozó jogot tartalmazta (a JSZSZK Alkotmánya 1963: 43. szakasz 1–2. bekezdés), és kizárólag Jugoszlávia népei nyelv-

vének és írásmódjának egyenrangúságát írta elő (42. szakasza 1. bekezdés). Más szóval, a szövetségi szervek a hivatalos értekezésben, illetve a szövetségi törvények és más általános jogszabályok közzétételekor kötelesek voltak a szerbhorvát, illetve a horvátszerb, a szlovén és a macedón nyelvet egymással teljesen egyenrangúként kezelni (131. szakasz), a nemzetiségi nyelveket viszont nem. Az alkotmány szűk nyelvi jogi rendelkezéseit azonban a tagköztársaságok, így Szerbia is kiegészíthette. Ennek értelmében az autonóm tartományokban (Vajdaság és Koszovó) és községekben,² amelyek területén nagyobb számú nemzetiséghez tartozó személy élt, az állami szervekben és a közmegebízást gyakorló egyéb intézményekben nemzetiségi nyelven is folytathattak adminisztrációs tevékenységet a törvényben meghatározott módon (a Szerb Szocialista Köztársaság Alkotmánya 1963: 84. szakasz 2. bekezdés), illetve ennek a kérdésnek további szabályozását magukra a társadalmi-politikai közösségekre bízták (84. szakasz 3. bekezdés). A vajdasági statútum előírta, hogy a tartomány területén nagyobb számban élő nemzetiségek saját nyelvükön is intézhették a közigazgatási ügyeiket, ideértve a szóbeli értekezést és az írásbeli beadványok benyújtását, a közigazgatási aktus párhuzamos nemzetiségi nyelvű fordítását szerbhorvát nyelvről, a tartományi képviselői szervek ülésanyagának kidolgozását nemzetiségi nyelven is (ha azt külön kérelmezték), állandó fordítószolgálat működtetését a tartományi képviselői szervek munkájában használatos nemzetiségi nyelvekre (magyar, szlovák, román és ruszin), illetve szükség szerint a tartományi hivatalos anyagok nemzetiségi nyelven történő közzétételét (Vajdaság Autonóm Tartomány Statútuma 1963: 35. szakasz).

Ezen a ponton talán fontos volna néhány szót ejteni a szocialista Jugoszlávia vertikális berendezkedéséről, amelynek változásai a nemzetiségi nyelvi jogok (d)evolúcióját is befolyásolták az idők során. A szocialista Jugoszlávia az öt alkotó tagköztársaságok (Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Bosznia, Macedónia és Montenegró), illetve az ezen országok etnikai többségi lakosságát képező népek egyenrangúságára épült. Szerbia esetében azonban további két terüle-

2 A szerbiai közigazgatási rendszerben a községek több települést összefogó helyi önkormányzati egységek, melyek közül a legnagyobb település általában a község névadója is.

ti autonómia, Vajdaság és Koszovó is bizonyos fokú önállósággal rendelkezett egyes kérdések szabályozásában. Habár a szövetségi, illetve szerbiai alkotmány rendelkezéseitől nem térhettek el, a nemzetiségi jogok a tartományi hatáskörök egy olyan területét képezték, amely a tartományi jogalkotás központi helyét foglalta el (ez egyébként nincs másként ma sem, bárcsak Vajdaság vonatkozásában). A magyar közösség helyzetét tekintve tehát a vajdasági autonómia kiterjesztése a nyelvi jogok kiterjesztésében is visszatükröződött.

1968 után egyrészt megteremtődtek az egyenrangú nemzetiségi nyelvhasználat jogi feltételei a hivatalos értekezésben, immáron a szövetségi állam szintjén is: a szocialista Jugoszláviában a nemzetek és nemzetiségek egyenrangúakká váltak, a nemzetiségek pedig anyanyelvüket egyenrangú feltételek mellett használhatták az adott társadalmi-politikai közösség törvényével, státúmával előírt módon (1968. évi XIX. alkotmánymódosítás), másrészt, Vajdaság Koszovóval együtt szocialista autonóm tartománnyá vált és a JSZSZK alkotmányos struktúrájának meghatározásakor a tagköztársaságok mellett törvényhozó hatalommal rendelkező konstitutív elemként jelent meg (1968. évi VII. alkotmánymódosítás 1. bekezdés). Vajdaság ezt követően már saját tartományi törvényeivel (értsd köztársasági beavatkozás vagy közreműködés nélkül) szabályozhatta a nemzetek és nemzetiségek közötti egyenrangúság különböző vetületeit (Vajdaság SZAT Alkotmánytörvénye 1969: 50. szakasz). Az idevágó tartományi törvényeket egyébként kötelezően szerbhorvát, magyar, szlovák, román és ruszin nyelveken, mint autentikus szövegeket kellett közzétenni (77. szakasz 1–2. bekezdés), amelyet az 1968-ban, az akkori tájékoztatási titkárság részeként megalakult tartományi fordítószolgálat készített elő. A fordítószolgálat 1975-ben a Képviselőház és a Végrehajtó Tanács közös szakszolgálatként működött, majd 1976-ban önálló szervvé vált. Ebben az időben nyelvi csoportonként (a hivatalos használatban lévő nemzetiségi nyelvekre) 4–6 fordítót, két lektort és egy gépirót alkalmaztak, sőt egy 1983-as jelentés szerint a szolgálat összesen 40 foglalkoztatottat számlált, ideértve a 37 szakembert, egy gyakornokot, egy titkárt és az igazgatót (Nyilas–Lovasi–Priboj 2020: 342). Ma a Tartományi Oktatási, Jogalkotási, Közigazgatási és Nemzeti Kisebbségi – Nemzeti Közösségi Titkárság nemzeti kisebbségek – nemzeti közösségekkel és fordítási tevékenységgel megbízott osztályának szervezeti része, amelyen belül külön

csoport működik a magyar, a ruszin, a román, illetve a szlovák nyelvre (Szabályzat Tartományi Oktatási, Jogalkotási, Közigazgatási kérdésekről 2018: 5. szakasz). A magyar nyelvi csoportra vonatkozó munkahelybesorolási szabályzat értelmében egy csoportvezetőt és három fordítót lehet alkalmazni (65–66. szakasz). Külön lektori munkahely a kisebbségi nyelvekre már évek óta nincs. A többi nyelvi csoportban a fordítók előírányozott száma egy vagy két fő.

Az 1968-as szövetségi alkotmánymódosítással előállt új helyzettel összhangban egy igen intenzív törvényalkotói munka vette kezdetét Vajdaságban is. Már maga a tartományi alkotmánytörvény is engedélyezte a nemzetiségi nyelvű eljárásvezetést az idevágó tartományi törvénnyel összhangban (Vajdaság SZAT Alkotmánytörvénye 1969: 79. szakasz), igaz, erre a törvényre még néhány évig várni kellett. Addig is viszont az alkotmánytörvény nyelvi egyenrangúságra vonatkozó, viszonylag tág keretet biztosító rendelkezése volt az irányadó (Törvény Vajdaság SZAT Alkotmánytörvényének végrehajtásáról 1969: 11. szakasz).

1973-ban megszületett az első tartományi nyelvhasználati törvény, amely értelmében valamennyi, a tartományban közmegebízást gyakorló szervezet, illetve hatalmi szerv szerbhorvát, magyar, szlovák, román és ruszin nyelven, valamint a községi alapszabályok szerint egyenrangú státust élvező nemzetiségi nyelven volt köteles eljárást lefolytatni (Törvény a nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásmódjának... 1973: 2. szakasz). A vajdasági községek autonómiát élveztek annak tekintetében, mely nemzetiségi nyelveket tekintik egyenrangúnak, és ezen nyelvek beszélőinek milyen jogokat biztosítanak. Részükre a törvény rendelkezései inkább iránymutatásként szolgáltak, különösen az eljárásvezetés vonatkozásában. A községi szervek, ideértve a községi és a körzeti bíróságokat, a közmegebízást gyakorló munka- és egyéb szervezeteket (köz-művállalatok, bankok, kamarák, egészségügyi, szociális intézmények, stb.), a községi statútumban meghatározott valamennyi egyenrangú nyelven folytatták le az eljárásokat, illetve az eljárás során kötelesek voltak biztosítani az egyenrangú nyelvek használatának lehetőségét mindazon személyeknek, akik nem ügyféli minőségben vettek részt az eljárásban (6. szakasz).

A tartományi hatáskörök bővülésével bővült azon hatóságok, intézmények, szervek köre is, amelyek a tartomány által megszabott nyelvi jogi rendelkezéseket voltak kötelesek követni. Ezért is különösen fontos, mely társadalmi

területekre terjedt ki a Vajdaság autonómiája (például 1968-tól kezdve külön tartományi igazságügyi rendszer is kiépült). A köztársasági alapítású szervekre, illetve Szerbia Vajdaságon kívüli területeire más törvény volt az irányadó (Törvény a nemzetiséghez tartozó személyek saját nyelvének... 1971). A tartományi szervek (Tartományi Képviselőház, a Tartományi Végrehajtó Tanács és ezek testületei, a Vajdasági Alkotmánybíróság, a Vajdasági Legfelsőbb Bíróság, az Újvidéki Felső Gazdasági Bíróság, a Tartományi Ügyészség, a Tartományi Vagyonvédelmi Ügyészség, a Tartományi Szabálysértési Tanács, azon Vajdaság SZAT-ban működő közmegebízást gyakorló munkaszervezetek, amelyek társadalmilag különösen jelentős tevékenységet folytattak, stb.) az eljárásokat szerbhorvát, illetve horvátszerb, magyar, szlovák, román és ruszin nyelven folytatták le, az ügyfél választása alapján (Törvény a nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásmódjának... 1973: 3. szakasz 2. bekezdés).

A többnyelvű eljárásra vonatkozó részt azonban külön kiemelnénk, mivel az mindenképpen unikumnak számított nem csak a régióban, de Európa szer- te. Több ügyfél esetén ugyanis az eljárás azon a nyelven folyt, amelyben a felek megegyeztek; megegyezés hiányában pedig valamennyi nyelven egymással párhuzamosan. Három vagy több nyelv esetében a többség által választott nyelv volt az irányadó, vagy maga az eljárásvezető hivatalnok döntött, ha a többséget nem lehetett egyértelműen megállapítani. Ez azonban kivétel volt a többnyelvű eljárás szabálya alól, és csak abban az esetben lehetett alkalmazni, ha nem sikerült az adott három vagy több nyelvet ismerő hivatalnokot biztosítani az eljárás idejére (4. szakasz). A másodfokú eljárás nyelvét az elsőfokú eljárás nyelve határozta meg (8. szakasz). A többnyelvű eljárás ezen felül még magába foglalta a többnyelvű jegyzőkönyvet, határozatokat és egyéb döntéseket, illetve a nem az eljárás nyelvén/nyelvein tett nyilatkozatok vagy benyújtott beadványok fordítását az eljárás nyelvére/nyelveire (7. szakasz). Sokszor tévesen nemzetiségi nyelvű eljárásnak tekintik azokat az eljárásokat is, amelyek során az ügyfél saját nyelvén tesz nyilatkozatot, illetve tolmács segítségével követi az egyébként szerb nyelvű eljárást. Ez valójában nemzetiségi hovatarozástól függetlenül bárkit megillet. A nemzetiségi nyelvű eljárásra vonatkozó jog azonban akkor valósul meg hiánytalanul, ha valamennyi résztvevő (bíró vagy más hivatalnok, ügyész, jegyzőkönyvvezető, gépíró, stb.) az adott kisebbségi nyelven kommunikál egymással.

Az 1973. évi tartományi nyelvhasználati törvényt az 1974-es szövetségi alkotmány mentén felállított új alkotmányos rend kialakítása után is alkalmazták, amelyet az 1977. évi módosítás, illetve egységes jogszabályi szerkezetbe történő foglalás után (amely voltaképpen pontosításokat tartalmazott a törvény személyi hatályát, a községi egyenrangú nyelvhasználat vetületeit, illetve a többnyelvű eljárás egyes elemeit illetően) a hivatalos nyelv- és íráshasználatról szóló törvény helyezett hatályon kívül 1991-ben (Törvény a hivatalos nyelv- és íráshasználatról 1991: 30. szakasz).

Az 1974. évi szövetségi alkotmány első ízben említette a nemzetiségi nyelveket a föderáció szintjén hivatalos használatban lévő nemzeti nyelvek mellett: „A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban a nemzetek nyelvei hivatalos használatban vannak, a nemzetiségek nyelveit pedig jelen alkotmánnyal és szövetségi törvényekkel összhangban lehet hivatalosan használni” (246. szakasz 1. bekezdés). A nyelvek egyenrangúságát biztosítani kellett a jugoszláv fegyveres erőkből (243. szakasz), a nemzetközi kapcsolattartás során (271. szakasz 4–5. bekezdés), valamint a szövetségi hivatalos lapban a szövetségi jogszabályokat magyar és albán nyelven is közzé kellett tenni (269. szakasz 1. bekezdés). Ez utóbbi komoly előrelépést jelentett a magyar nyelvű bírósági eljárások tekintetében, hiszen a magyar jogszabályokra már nemcsak fordításként tekintettek, hanem a szerbhórvát változattal egyenértékű, autentikus szöveggént. Alacsonyabb hatalmi szinteken továbbra is a tagköztársaság, Szerbia esetében pedig az autonóm tartomány, illetve a központi kormányzat szabályozta a nyelvi egyenrangúság körülményeit, de jogosítványokkal bírtak a községek és a társultmunka-szervezetek is.

A titói Jugoszlávia nyelvi jogi evolúciója számokban is kifejezhető. 1977-ben a magyar nyelv 34 községben volt egyenrangú a szerb és a többi nemzeti, illetve nemzetiségi nyelvvel: a 44 vajdasági helyi önkormányzatból, 15 községben a szlovák, tízben a román és hatban a ruszin nyelvvel (Várady 1997: 27). Egy 1985-ös elemzés szerint az összes közigazgatási eljárás egynegyedét, szám szerint 103 013 eljárást folytattak le magyar nyelven, ezzel szemben szlovák nyelven csak 24-et, románul pedig egyet sem Vajdaság területén. A községi adminisztráció 62%-ában valamennyi egyenrangúként elismert nemzetiségi nyelven tudtak szóbeli párbeszédet folytatni, 13%-ában viszont csak egy-egy

nemzetiségi nyelven. 63%-ában az íráshasználat kizárólag a szerbhorvát nyelvre korlátozódott, és csak a községi közigazgatási szervek 31%-a volt képes valamennyi egyenrangú nemzetiségi nyelven beadványokat fogadni, illetve azon válaszolni. Szintén csak a szervek egyharmada használt kétnyelvű űrlapokat. Láthatóan már ebben az időben megmutatkozott, milyen nehézségekkel jár, ha egyszerre több nemzetiségi nyelv is egyenrangú hivatalos használatban van. 21 községben kettő, 12 községben három, hét községben pedig négy nyelv volt egyszerre egyenrangú és hivatalos. A tartományi közigazgatás 30 643 ügye közül mindösszesen 46 folyt magyar nyelven (a többi nemzetiségi nyelven pedig egy sem), viszont a 25 tartományi szervből 19 volt felkészülve a magyar nyelvű szóbeli és 12 az írásbeli értekezésre is. Ami a bírósági eljárásokat illeti, a községi bíróságok 19 193 eljárást folytattak le magyar nyelven, míg a felső bíróságok esetében a 37 845 beterjesztett tárgy közül 1 053-at intéztek magyarul (Garai 1987: 564–583). Bár ez utóbbi szám a 10%-ot sem éri el, összehasonlíthatatlanul több ahhoz képest, amennyi magyar nyelvű (vagy bármely más nemzetiségi nyelvű) eljárással manapság találkozhatunk.

3. Jogfejlődési lépcsőfokok: 1990–2020

A tartományi kisebbségügyi titkárság utolsó, 2011. évi nyelvhasználati jelentésének adatai szerint a Vajdaság területén folytatott 68 153 peres eljárás 0,014%-a folyt magyar nyelven (10 ügy), 0,004%-a pedig románul (3 ügy); a 41 465 peren kívüli eljárás 0,008%-a volt magyar nyelvű (3 ügy); a 30 567 büntető ügyből hat volt magyar és egy román, a legtömegesebb, a szabálysértési eljárások csoportján belül pedig 32 eljárás folyt magyarul és egy eljárás szlovákul (Tartományi Oktatási, Közigazgatási és Nemzeti Közösségi Titkárság 2012). A valamikori több tízezres szám egy, jobb esetben két számjegyre zsugorodott bő húsz év alatt, és az ok, ügyek mellett, az új jogi keretben is keresendő.

1990-ben Szerbia új alkotmánya már nem tartalmazta a nemzeti (azaz a szerb) és nemzetiségi nyelvek egyenrangúságának elvét. Az országban a szerbhorvát nyelv és a cirill írásmód volt hivatalos használatban, de a törvény által meghatározott feltételek mellett a latin írásmód, valamint a nemzetiségek

nyelvének hivatalos használatát is lehetővé kellett tenni az általuk lakott területeken (A Szerb Köztársaság Alkotmánya 1990: 8. szakasz). Másik komoly változás, hogy megszűnt az autonóm tartományok törvényhozó hatalma, a tartományi igazságügyi szervek lassan beolvadtak a köztársasági igazságszolgáltatás rendszerébe. Ennek megfelelően már a Vajdaság sem szabályozhatta a nemzetiségi nyelvhasználat kérdését, csak „határozatokat és általános jogi aktusokat hozhat[ott] az alkotmánnyal és a köztársasági törvényekkel összhangban az autonóm tartomány polgárai számára jelentős kérdések szabályozására” (109. szakasz).

Ahogy már említettük, az 1977-es tartományi nyelvhasználati törvényt a köztársasági nyelv- és íráshasználatról szóló törvény váltotta fel, amely a nemzetállam építését támogatva, természetes módon, több szerb nyelvet preferáló intézkedést tartalmazott. Erre a későbbiekben még visszatérünk. Ez a jogszabály egyébként mind a mai napig hatályban van, bár komoly módosításokat élt meg az idő folyamán. Egyik ilyen kisebbségbarát módosítás a 2002-es (akkor még szövetségi) kisebbségvédelmi törvény hatására következett be, amely első ízben írta elő az „újkori” Szerbiában, hogy a hagyományosan nemzeti kisebbségek által lakott helyi önkormányzatok területén a nemzeti kisebbség nyelve a szerb nyelvvel egyenrangú hivatalos használatban lehet, ha az adott kisebbség helyi részaránya eléri a 15%-ot (Törvény a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak a védelméről 2002: 11. szakasz 1–2. bekezdés). Továbbá a törvény egyes rendelkezéseit a tartomány saját aktsaival részletesebben is szabályozhatta (1. szakasz 3. bekezdés), amely bár nem adta vissza a valamikori tartományi törvényhozó hatalmat, de jogalapot biztosított Vajdaság jogalkotói tevékenységéhez a nemzetiségi hivatalos nyelvhasználat területén (is). Ez pedig már 2003-ban konkrét formát öltött a tartományi nyelvhasználati rendeletben (első elnevezése szerint határozatban), amely törvénytől alacsonyabb rangú általános jogszabályként, egyrészt, megismételte, pontosította a kisebbségvédelmi törvény egyes részeit, másrészt, szó szerint új, eddig nem létező jogokat teremtett a Vajdasági területén élők részére, és ennek alkotmányosságát az szerbiai Alkotmánybíróság sem vitatta el. „Maga az aktus alkotmányossági és törvényességi felülvizsgálaton is átesett, amikor is az Alkotmánybíróság nem semmisítette meg az egész rendeletet jogalap hiányára hivatkozva, mint aho-

gyan tette ezt, például, a tartományi hivatalnokokról szóló tartományi képviselőházi rendelet kapcsán a későbbiekben (IUa-2/2009. számú AB határozat)” (Beretka 2018a: 66). Ami a rendelet tartalmi elemeit illeti: kötelező volt előírni a hivatalos használatban lévő kisebbségi nyelv ismeretét megfelelő számú és típusú munkahely vonatkozásában (Tartományi Képviselőházi rendelet a nemzeti kisebbségek nyelveinek és írásmódjainak hivatalos... 2003: 2. szakasz 8–9. bekezdés) és a közműszámlákat kisebbségi nyelven is kiállítani (5. szakasz), a nemzeti kisebbségi tanácsok határozhatták meg a hagyományos kisebbségi nyelvű helységneveket (7. szakasz), valamint lehetőség volt csak bizonyos településekre bevezetni a kisebbségi nyelvet hivatalos használatra, ha a nemzetiségi helyi részarány az adott településen elérte a 25%-ot, de egyébként a kisebbségi nyelv nem volt hivatalos használatban az önkormányzat teljes területén (8. szakasz). Ennek a rendelkezésnek köszönhetően pedig a magyar nyelvet további nyolc településen lehetett használni a hivatalos értekezésben.

2006-ban Szerbia és Montenegró Államközösség felbomlásával Szerbia új alkotmányt hozott. Azon túl, hogy ez az alkotmány szavatolja a nemzetiségi kollektív jogokat és a nemzeti kisebbségi tanácsok megalakításának jogát (eddig ez csak a szövetségi kisebbségvédelmi törvény tárgyát képezte) (A Szerb Köztársaság Alkotmánya 2006: 75. szakasz), részletes nyelvi jogokat is tartalmaz a nemzetiségek részére, illetve a kisebbségvédelmi törvényhez hasonlóan lehetőséget biztosít a kiegészítő tartományi jogalkotásra a kisebbségi jogok terén (79. szakasz 2. bekezdés). Alkotmányos alapelv, hogy „a Szerb Köztársaságban a szerb nyelv és a cirill betűs írásmód van hivatalos használatban. / Más nyelvek és írásmódok hivatalos használatát, az alkotmánnyal összhangban, törvény szabályozza” (10. szakasz). Ez, egyebek mellett, magába foglalja a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek jogát, hogy saját nyelvükön használják a családi és utónevüket, hogy azokban a környezetekben, ahol az összlakosság jelentős számarányát képezik, az állami szervek, a közmegbízattal felruházott szervezetek, az autonóm tartomány és helyi önkormányzatok szervei nemzetiségi nyelven folytassák le az eljárásokat, valamint hogy a hagyományos helyi elnevezéseket, az utcaneveket, a településeket és topográfiai jeleket nemzetiségi nyelven tüntessék fel, de továbbra is a törvénnyel összhangban (79. szakasz 1. bekezdés). Bár maga az alkotmány is különbséget tesz a saját nyelvű eljáráshoz

és a saját nyelv használatához való jog között az eljárás során (ennek jelentőségéről már szó volt a fentiekben), a Legfelsőbb Semmitőszék mégis egyenlőségjelet tett a két jog közé. Ha a büntetőeljárást szerb nyelven folytatják le, viszont a kisebbségi nyelv hivatalos használatban van a bíróság területén, nem sérül a nemzetiségi hivatalos nyelvhasználat, ha 1) a felek nem egyeztek meg az eljárás nyelvéről, 2) az egész eljárás során biztosították a szóbeli fordítást, és 3) valamennyi írásbeli bizonyítékot lefordították a nemzetiségi nyelvre (Legfelsőbb Semmitőszék Kzp. 156/2010(2) számú ítélete). Nem ez azonban az egyetlen eset, amikor a bírósági értelmezés következtében sérültek a kisebbségi nyelvi jogok.

A Vajdaság hatásköreit szabályozó, ún. hatásköri törvény, illetve a tartományi statútum normakontrollja során a szerbiai Alkotmánybíróság több olyan rendelkezést semmisített meg, melyek közvetve vagy közvetlenül érintették a kisebbségi nyelvhasználati jogokat. A bíróság szerint, mivel az alkotmány értelmében a *más* nyelvek hivatalos használatát törvény kell, hogy előírja, „a nemzeti kisebbségek nyelvének és írásának hivatalos használata sem lehet törvénytől alacsonyabb rangú jogszabály szabályozási tárgya, ami, természetesen, nem jelenti azt, hogy egyes kérdéseket ne lehetne törvénytől alacsonyabb rangú aktussal szabályozni, ha annak törvényes alapja van” (IUz-353/2009. számú AB határozat). Habár a kisebbségvédelmi törvény *explicit verbis* tartalmazza az autonóm tartomány azon hatáskörét, hogy az egyes, törvénybe foglalt kérdéseket, így a nemzetiségi hivatalos nyelvhasználatra vonatkozókat is tovább részletezze, az Alkotmánybíróság szerint ez mégsem eléggé egyértelmű. Érdekes módon, a taláros testület teljesen más álláspontra helyezkedett a kisebbségi oktatás tekintetében (miközben az alkotmány egyugyanazon rendelkezésben, minden különbség nélkül említi mind az oktatáshoz, mind pedig a hivatalos nyelvhasználatához fűződő kisebbségi jogokat és tartományi kiegészítő jogalkotást). A nemzetiségi nyelvű egyetemi felvételi vizsga kapcsán például, úgy ítélte meg, hogy Vajdaság mind alkotmányos, mind pedig törvényes felhatalmazással rendelkezik ahhoz, hogy a törvényben *nem* szabályozott kérdéseket saját aktusaival rendezze (IUo-199/2013. számú AB határozat). Más szóval, egy adott kérdés ágazati törvénnyel történő szabályozásának a hiánya már elegendő alapot biztosít egy új kisebbségi jog megteremtéséhez, jöllehet az oktatás terén.

Leegyszerűsítve, a Vajdaság területén élő nemzeti kisebbségeknek, ideértve a magyar közösséget is, nem járnak plusz jogok a nyelvük hivatalos használatát illetően, illetve eltérő jogok azokhoz képest, amelyekkel az autonóm tartomány adminisztratív határain kívül, az ország egyéb területén élő nemzetiségek rendelkeznek. Az Alkotmánybíróság döntése miatt a Tartományi Képviselőház 2014-ben hatályon kívül helyezte a 2003-as tartományi nyelvhasználati rendeletet, és ezzel megszüntette több, addig és azóta sem szabályozott nyelvhasználati kérdés jogalapját (Tartományi képviselőházi rendelet a tartományi képviselőházi rendeletek... 2014).

Nagyon nagy vonalakban a fenti hullámvölgyek és hullámhegyek jellemezték a kisebbségi hivatalos nyelvhasználatot Szerbiában az elmúlt három évtizedben. „Szerbia az államok azon csoportjába tartozik, amelyek a többség által használt szerb nyelven kívül aránylag széleskörűen, de nem egyenrangúan elismerik a területén élő kisebbségek nyelvének hivatalos használatát is, és a hivatalos nyelvhasználatot elsősorban a hatósági nyelvhasználatra korlátozzák, azaz a szerbiai jogszabályok nem tekintik hivatalos nyelvhasználatnak a média, az oktatás, az egészségügy, a szociális ellátás, a gazdasági szolgáltatások stb. nyelvét” (Korhecz 2009: 1314–1315). A nyelvhasználati törvény eredeti, 1991-es változata még nem tartalmazott semmilyen cenzust, a 15%-os küszöböt csak 2010-ben írták be a törvénybe. Voltaképpen addig az önkormányzatok szabadon dönthettek, szeretnék-e, és ha igen, mely kisebbségi nyelveket szeretnének a hivatalos használatba bevezetni. A magyar nyelv tekintetében ez viszonylag jó megoldást jelentett, hiszen a valamikori hagyományok miatt is több községben megtartották a magyar nyelv hivatalos státusát, miközben nem biztos, hogy megvoltak rá a feltételek vagy akár az igények. Később a szövetségi kisebbségvédelmi törvény mellett megjelent a 15%-os részarány mint kritérium, azonban ez nem volt hatással a már hivatalos használatban lévő nyelvekre, még akkor sem, ha az adott kisebbségi közösség helyi részaránya jóval a fenti küszöb alatt volt (Törvény a nemzeti kisebbségek jogainak ... 2002: 11. szakasz 3. bekezdés). Ez 2020-ban azt jelenti, hogy a Vajdaság területén található 45 helyi önkormányzatból 28 teljes területén van egyenrangú hivatalos használatban a magyar nyelv, és még további nyolc településen a már említett tartományi nyelvhasználati rendeletnek köszönhető-

en.³ 2018-ban egyébként új rendelkezéssel bővült a nyelvhasználati törvény, amely szintén lehetőséget teremtett arra, hogy a nemzeti kisebbségi nyelvet csak bizonyos települések, és nem pedig a község teljes területére vezessék be hivatalos használatba. A valamikori tartományi nyelvhasználati rendelettel ellentétben azonban a kisebbségi részarányának elegendő csak 15%-ot elérnie települési szinten. Más részről, ez nem eredményez egyenrangú hivatalos nyelvhasználatot, ugyanis csak a hivatalos feliratokat, elnevezéseket kötelesek kisebbségi nyelven is kitűzni, de a hivatalos nyelvhasználat egyéb színterein az érintettek nem jogosultak az adott kisebbségi nyelvet használni (Törvény a nyelvek és írásmódok hivatalos használatáról 1991–2018. évi módosítás: 11. szakasz 5. bekezdés). Habár 2002-től a kisebbségvédelmi törvényben, 2010-től pedig a nyelvhasználati törvényben is helyet kap a nemzetiségek egyenrangú hivatalos nyelvhasználatához fűződő joga, a szerb és egyéb nemzetiségi nyelvek valós egyenrangúsága mégsem hiánytalan, hiszen 1) a szervek közötti bármely kommunikáció csak szerb nyelvű lehet, 2) két jogszabály kollíziója esetén nem a kisebbségbarát, hanem a speciális ágazati törvény rendelkezései az irányadók, még abban az esetben is, ha ezzel megfosztják a nemzeti kisebbséget bizonyos nyelvhasználati jogoktól, 3) ha az egyik fél úgy kívánja, az eljárást kötelezően szerb nyelven kell lefolytatni (Törvény a nyelvek és írásmódok hivatalos használatáról 1991: 12. szakasz 6. bekezdés), 4) a másodfokú eljárás mindig szerb nyelvű, függetlenül az elsőfokú eljárás nyelvétől (15. szakasz 1. bekezdés), 5) az eljárás nyelvének megállapításáig az eljárást szerb nyelven vezetnek (13. szakasz 3. bekezdés), és így tovább.

Mindentől függetlenül azonban „a hivatalos nyelvhasználat hatályos szabályai ma is nagymértékben a volt szocialista szövetségi Jugoszlávia jogi hagyományaira épülnek. Annak a Jugoszláviának a jogi hagyományaira, amelyben az állam többnyelvűségének és az egyenrangú nyelvhasználatnak példamutatóan gazdag rendszere működött” (Korhecz 2009: 1315).

3 A teljes listáért lásd a Tartományi Oktatási, Jogalkotási, Közigazgatási és Nemzeti Kisebbségi – Nemzeti Közösségi Titkárság honlapját: <http://puma.vojvodina.gov.rs/> (utolsó letöltés: 2021. 05. 15.)

4. Joggyakorlat egykor és ma – szemelvények

„A hivatalos és nyilvános kisebbségi nyelvhasználat jogainak terén tehát Szerbia még a JSZSZK-tól magasfokú sztenderdeket örökölt meg, majd, ha jogilag nem is, de a gyakorlatban nagyon jelentős visszalépés történt” (Szerbhorvát 2015: 75). Ez azonban nem jelenti, hogy már a titói Jugoszláviában ne ismerték fel volna a problémákat. Ahogyan az egy 1978-as tanácskozáson elhangzott: „az egyenjogúság meghatározott kérdéseinek megoldásában még mindig sok a fogyatékos és következtelenség, s ez további tevékenységre késztet bennünket. Az egyenrangúság érvényesítése tehát olyan folyamat, amely az önigazgatású politikai rendszerrel fejlődik és szilárdul meg, s ebből erednek az állandó jellegű és hosszú távú feladataink is ... nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának érvényesítésében kulcsfontosságúak a még mindig elenyésző számú káderek. Ezek a gondok azonban csakis a két vagy több nyelvű szakemberképzéssel, megfelelő foglalkoztatási politikával és a káderpolitikáról szóló társadalmi megállapodásokkal enyhíthetők” (A Vajdaság nemzeti és nemzetiségi nyelve és írása egyenrangúságának... 1980: 189).

1970-ben önigazgatási döntéssel az Újvidéki Egyetem Jogtudományi Kara létrehozta a magyar nyelvi lektorátust, amely keretén belül a hallgatók elsajátíthatták a magyar jogi szakterminológiát. Emellett pedig komoly háttérmunka folyt azért, hogy a magyar nyelvű jogászképzés (párhuzamos magyar nyelvű oktatás) intézményes alapjait is megteremtsék. Várady Tibor, a lektorátus kezdeményezője, később vezetője annak megszűnéséig, így emlékezett vissza a kezdetekre: „Támogattak olyan kollégák is, akik nem tudtak magyarul. Egyetértettek velem abban, hogy amit létrehozánk, az nem revízió, hanem egy fenntartható normalitás Jugoszláviának egy olyan részében, ahol évszázadok óta használnak több nyelvet az emberek” (Várady 2020: 45). Más részről, „ha feltesszük azt a drámai kérdést, hogy okleveles jogásszá válhatott-e valaki anélkül, hogy levizsgázott a jogi terminológia félkötelező tantárgyából, a válasz igen, jogász az is, akinek volt a terminológiai jártasságot bizonyító tanúsítványa, meg az is, aki nem birtokolt ilyet. A munkába állás az összeköttetéseknek köszönhetően, illetve a titói éraban előszeretettel és szinte kötelezően alkalma-

zott nemzetiségi kulcs szerint történt” (Letsch 2020: 360). Summa summarum, volt egy pozitív irányú elmozdulás, hogy a nyelvi egyenrangúság humán-erőforrási feltételeit megteremtsék (egészen 1990-ig, amikor is a lektorátust megszüntették). Az egyetemi tanári címig azonban, anyanyelvtől függetlenül, hosszú út vezetett. Nem volt elegendő szakember, szakirodalom (Várady 1980: 138). Habár az etnikai kulcs szerinti foglalkoztatást igen szigorúan vették, a nemzetiségi számarányok pedig visszaköszöntek az egy-egy hatóság munkavállalóinak nemzetiségi összetételében (bár itt is voltak hiányosságok), ez mégsem jelentette szükségszerűen a megfelelő szintű, például egy eljárás lefolytatásához vagy egy írásbeli dokumentum összeállításához szükséges nemzetiségi nyelvismeretet. Továbbá az egységes jogszabályi háttér ellenére az egyenrangú nemzetiségi nyelvhasználat feltételeinek megteremtése terén komoly különbségek mutatkoztak község és község, a tartományi és a községi közigazgatás, a közigazgatás és az igazságügy, a községi közigazgatás és az adott község területén működő társultmunka- és egyéb öngazgató szervezetek között a Vajdaságban, és ezen belül is további különbségeket figyelhettünk meg az egyes nemzetiségi nyelvekkel szembeni viszonyulást illetően is. Különösen községi szinten hivatkoztak gyakorta a pénzügyi források hiányára, magának a nemzetiségnek a passzivitására. Valójában viszont azért gondolhatták a nemzetiségekhez tartozók, hogy a „beadványuk gyorsabb elintézését nyer, ha szerbhorvát nyelven írják meg” (Cvijan 1969: 174), mivel maga a községi adminisztráció sem készült fel a kisebbségi nyelvű ügyintézésre. A testvériség-egység fénykorában pedig ezt a fajta felkészületlenséget nemcsak az egyenrangú nemzetiségi nyelvhasználatlalt történő szembeszegülésként, hanem akár nacionalizmusként értékelhették; hiszen „az elfogadott szabályok további valóra váltásához megvannak [megvoltak – B. K.] a kedvező társadalmi, politikai és anyagi feltételek” (Sova 1979: 1121).

Szintén hiányzott az intézményes fordítóképzés a felsőoktatási palettáról, amely egyben a fordítószolgálatok felállítását késleltette. Sokszor olyan *magyarokat* alkalmaztak fordítóként az önkormányzati közigazgatási hivatalokban, akik egyébként más munkakört töltöttek be. „A községi fordítók többségének nincsen megfelelő iskolai végzettsége, sőt vannak köztük olyanok is, akik korábban sohasem foglalkoztak fordítással” (Molnár-Csikós 1980: 185). Emiatt pedig a különböző szinten megjelenő jogforrások magyar nyelvezete igen tarka

képet mutatott: „Ezekben a dokumentumokban az elemi helyesírási, stílusbeli és terminológiai hibáktól hemzsegő szövegektől, a félreértett jogi meghatározásokon keresztül, a magyar jogi terminológiával össze nem egyeztetett, vagy az új jugoszláv fogalmak különböző variánsainak használatáig minden, a helyes magyar nyelvű joggyakorlat kialakulását zavaró, sőt felborító mozzanat megtalálható” (Hock 1971: 363).

A fenti megállapítások még ma, közel ötven évvel később is helytállóak, azzal, hogy a lista, sajnos, további negatív megjegyzésekkel bővíthető, különös tekintettel az azóta megváltozott politikai és jogi környezetre. Elegendő talán megemlíteni, hogy a részarányos foglalkoztatás ajánlasként és nem vezérelvként fogalmazódik meg a jogszabályokban, amelyre csak „figyelmet kell fordítani” (például Törvény a bírákról 2008: 46. szakasz; Törvény a közjegyzőségről 2011: 29. szakasz 5. bekezdés), a magyar nyelvű jogászképzés intézményes formában 1990 óta nem létezik (legfeljebb a jogi karon oktató tanárok jószándékából lehet egy-két gyakorlatot vagy előadást különóra keretében magyarul hallgatni), az Alkotmánybíróság döntése értelmében a Vajdaság nem teremthet többletjogokat a területén élő nemzetiségek részére a hivatalos nyelvhasználat terén (azon túl, hogy már eleve nem rendelkezik törvényhozó hatalommal 1990 óta), a nyelvi jogsértések rendre szankciók nélkül maradnak, mivel azoknak általában bírósági eljárások keretében lehet csak érvényt szerezni, erre viszont anyagi fedezet és megfelelő felkészültség hiányában kevesen vállalkoznak (Beretka 2019b: 54).

Láthatóan azonban léteznek párhuzamok a szocialista Jugoszlávia és a mai Szerbia joggyakorlata között a vizsgált területen, már ami a nehézségeket illeti. Ezért joggal vetődik fel a kérdés, mi lett volna a megoldás már a hetvenes, nyolcvanas években, amellyel esetleg elkerülhették volna a problémák további növekedését, egymásra rakódását. Molnár-Csikós László 1980-ban külön-külön megvizsgálta valamennyi községet a Vajdaság területén, és azok tipológiai jellemvonásaiból kiindulva javasolt megoldásokat a hasonló jellegzetességekkel rendelkező községcsoportokra. Az első csoportba azokat a főként a Tisza mentén fekvő községeket sorolta (Zenta, Ada, Óbecse, Kishegyes, Temerin, Magyarkanizsa, Topolya, Csóka és Szabadka területén), ahol megvoltak az igények és a kapacitás is a teljes kétnyelvű adminisztráció kialakításához; tehát va-

lamennyi munkavállalónak egyszerre több nyelven is kellett volna a munkáját végeznie. A második (legnagyobb) csoport, azaz Törökkanizsa, Magyarcsernye, Szenttamás, Törökbecse, Újvidék, Nagyikinda, Kúla, Nagybecskerek, Zombor, Apatin, Kevevára, Begaszentgyörgy és Antalfalva esetében megfelelő számú kétnyelvű szakember alkalmazását és egyben községi szintű fordítószolgálat felállítását szorgalmazta. A harmadik, főként dél-bánati, dél-bácskai községeket tömörítő csoportra nézve elsősorban szóbeli értekezésre alkalmas hivatalnokok foglalkoztatását (és azt sem minden ügyosztályon), illetve kiegészítő jellegű fordítószolgálat működtetését tekintette megoldásnak. A fennmaradó önkormányzatoknál (úgy is mint Bácspalánka, Ürög, Ruma, Fehértemplom) elegendő lett volna egy-egy fordítót az igényekkel összhangban alkalmazni vagy szükség szerint felkérni (Molnár-Csikós 1980: 186).

Ehhez képest 2020-ban továbbra is „egy kalap alatt” kezelik a helyi önkormányzatokat. A huszonnyolc község/város teljes területén egyenrangú hivatalos használatban van a magyar nyelv, azt (legalábbis a jogszabályok értelmében) jóformán minden szintéren a szerb nyelvvel egyenlő feltételek mellett kell és lehet használni. Miközben már 1980-ban is komoly különbségek mutatkoztak a lehetőségek és igények terén a vajdasági önkormányzatok között, ahogyan akkor, úgy ma sem a kapacitások, prioritások, kereslet határozzák meg az egy-egy község területén működő/székelő szerv, hatóság kötelezettségeit a nemzetiségi nyelvhasználat terén.

5. Merre tovább? Van-e tovább?

Tekintettel a hatályos jogszabályi háttérre, jelenleg a legnagyobb problémát az okozza a véleményem szerint, hogy maximalista igényeket támasztanak valamennyi önkormányzattal szemben, azok egyéni jellegzetességeit figyelmen kívül hagyva, amely módszerrel viszont csak minimális eredményeket sikerült elérni – ennek kézzel fogható bizonyítékaival nap mint nap találkozunk az ügyintézők során. Ezzel szemben a reális igények megfogalmazása és az optimális eredményekkel való megelégedés sokkal inkább szolgálná a nemzetiségi érdekeket (Kmeć 1980: 170). Ehhez pedig az kell, hogy a Molnár-Csikós-féle

kutatáshoz hasonlóan külön-külön mérjék fel az önkormányzati lehetőségeket, szükségleteket, és azok egyéni helyzetéből kiindulva településenként, valamint akár nemzetiségenként különböző nyelvi jogokat biztosítsanak a magyar, illetve a többi nemzeti közösségnek a hivatalos kommunikációban. A nyelvi jogok, sőt a nemzetiségek ilyen formájú kategorizálása nem ördögtől való, hiszen az Európa Tanács Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája is lehetővé teszi, hogy a részes államok maguk döntsék el, mely nyelvekre nézve milyen kötelezettségeket vállalnak az oktatás, kultúra, tájékoztatás, a közigazgatás vagy éppen az igazságszolgáltatás területén, természetesen a valamennyi nyelvre egyaránt alkalmazandó általános alapelvek tiszteletben tartása mellett (Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája 1992: II–III. rész). A charta ratifikálásakor Szerbia az albán, bosnyák, bolgár, bunyevác, horvát, cseh, német, magyar, macedón, romani, román, ruszin, szlovák, ukrán és vlach nyelveket jelölte meg, amelyekre a chartát egyenlő módon alkalmazzák (Törvény a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája becikkelyezéséről 2005: 3. szakasz).⁴ A Szakértői Bizottság azonban még az első monitoring során kiemelte, hogy a Szerbia által becikkelyezett vállalások nem feltétlenül tükrözik minden esetben az adott nyelv állapotát, és például, a magyar kultúra és tájékoztatás terén az ország sokkal ambiciózusabb intézkedéseket is előírhatna (Committee of Experts on the Charter 2009: 8). Ez a megállapítás az egyes önkormányzatok szintjére is levetíthető.

Jelenleg a nemzetiség helyi lakosságon belüli részaránya a döntő az adott nemzetiségi nyelv hivatalos használatba történő bevezetéséhez. Emellett azonban ugyanolyan fontos a nemzetiségi nyelv ismerőinek, használóinak a részaránya is mind települési szinten, mind pedig a nyelvhasználati törvény személyi hatálya alá eső szervek, hatóságok foglalkoztatottjai között. Ugyanis csak így lehetne racionális képet kapni arról, hogy egyrészt vannak-e magyar nyelven ügyeket intéző ügyfelek, másrészt a közmegebízást gyakorló szervezetek képesek-e erre az igényre megfelelően reagálni. Természetesen ez feltételezi a

4 Szerbia és Montenegró Államközösség 2005-ben ratifikálta a chartát. Az államközösség megszűnése után Szerbiában, mint az államközösség jogutódjában pedig 2006. június 1-jén lépett hatályba.

megfelelő szaknyelvtudással rendelkező szakemberek alkalmazását, amelyhez elengedhetetlen a valamikori magyar nyelvi lektorátus visszaállítása mind az újvidéki Jogtudományi Karon, illetve hasonló rendeltetésű szervezetek létrehozása a többi felsőoktatási intézmény kötelékében; új szakszótárak kiadását a már létező Orosz János féle magyar–szerb/szerb–magyar jogi-közigazgatási szótár mellé; különböző fordítástámogató eszközökhöz való hozzáférés biztosítását, különösen a szórványban; az e-közigazgatás portál valamennyi szolgáltatásának „többszövevényesítését”, és nem utolsósorban az önkormányzatok közötti együttműködés növelését. Ez utóbbi egyébként több módon is hozzájárulhatna a nyelvi jogok sikeres érvényesítéséhez. A hatályon kívül helyezett tartományi nyelvhasználati rendelet például, külön rendelkezésben írta elő annak lehetőségét, hogy több önkormányzat közös fordítószolgálatot alapítson a munkaszervezés (költség)hatékonyabbá tétele céljából (9. szakasz). Eerre azonban a rendelet tíz éve alatt sajnos nem került sor. Továbbá az is megoldás lehetne, ha egyes szórványtelepüléseken csak bizonyos napokon lenne lehetőség a magyar nyelvű ügyintézésre, akár magyarul értő, beszélő hivatalnokok, fordítók „kölcsonzésével” más önkormányzatokból az előre megadott időpontokban. Ezzel a módszerrel egyrészt elkerülhetővé válna az az igen gyakori jelenség, hogy éppen nincs az adott munkahelyen magyart is ismerő ügyintéző, vagy a fordításra, fordítóra napokat kell várni, másrészt az eljáró hatóságot sem érhetné a kisebbségellenes magatartás vádja. Hasonló elvek mentén a bíróságok munkáját is át lehetne szervezni.

Mindezeknek a javaslatoknak természetesen van egy jogszabályi vetülete, amely azonban, és ez a legfontosabb, nem volna alkotmányellenes. A megfelelő rendelkezések módosításával pedig megteremtődne a feltételek egy új típusú munkabeosztáshoz mind a közigazgatásban, mind az igazságszolgáltatásban. A magyar közösségnek még megvannak a kapacitásai ahhoz, hogy a *van-e tovább?* kérdés helyett a *merre tovább?*-ra összpontosítsunk. Ehhez azonban elengedhetetlen a támogató politikai döntés a hatalom valamennyi szintjén, és azon túl.

IRODALOMJEGYZÉK

- Beretka Katinka 2018: A nemzeti kisebbségek hivatalos nyelvhasználati jogai Vajdaságban. In: Ördögh Tibor (szerk.): *Vajdaság II. Variációk autonómiára*. Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, Szabadka. 55–104.
- Beretka Katinka 2019a: Testvéries többnyelvűség, többnyelvű testvériség: a nemzetiségi nyelvhasználat jogi dimenziói és gyakorlati színterei 1945 és 1989 között. In: Losoncz Márk és Rácz Krisztina (szerk.): *A jugoszláviai magyarok eszme-és politikatörténete 1945–1989*. l'Harmattan, Budapest. 15–37.
- Beretka Katinka 2019b: A nyelvi jogsértések szankcionálhatóságának tételes jogi és nemzetközi jogi dimenziói. *Tanulmányok* 2019/2. 41–58.
- Beretka Katinka 2020: Kisebbségi nyelvi jogok a Titói korszakban. In: Várady Tibor (szerk.): *Délvidéki (vajdasági) magyar jogászok*. Vajdasági Magyar Jogász Egylet, Újvidék. 279–312.
- Committee of Experts on the Charter 2009: Application of the Charter in Serbia. 1st monitoring cycle. ECRML (2) Strasbourg, 6 May 2009.
- Cvijan, Rafael, et al. 1969: [c. n.]. In: Radovanović, Mileta – Končar, Ranko – Stojanov, Mladen (szerk.): *A nemzetek közötti viszony időszerű kérdései az öngazgatású társadalomban*. Forum, Újvidék. 171–175.
- Garai László (ford.) 1987: A nyelvi egyenjogúság megvalósítása Vajdaságban. Vajdaság SZAT Képviselőházának leirata a nemzetek és nemzetiségek nyelvi és íráshasználati egyenjogúsága fejlesztésének megvalósításáról. *Létünk* 3-4. 564–583.
- Hock Rezső 1971: Joggyakorlat magyarul, egyenjogúan. Aktuális szemlélődés az egyenjogú nyelvhasználat néhány jogi és gyakorlati kérdésről. *Híd* 3. 355–365.
- Kmeć, Jan 1980: Vajdaság SZAT nemzeti és nemzetiségei egyenrangú nyelvhasználatának programja és az akció egybehangelése. *Létünk* 1. 169–177.
- Korhecz Tamás 2009: A hivatalos nyelvhasználat jogi keretei a Vajdaságban – Szerbiában. *Jog és gyakorlat. Magyar Tudomány* 2009/11. 1313–1320.
- Letsch Endre 2020: Kisebbségi jogi oktatás a titói korszakban. Egy személyes

- visszaemlékezés. In: Várady Tibor (szerk.): *Délvidéki (vajdasági) magyar jogászok*. Vajdasági Magyar Jogász Egylet, Újvidék. 357–368.
- Matkovics József 1976: A nemzetek és nemzetiségek nyelvének egyenrangú használatára vonatkozó alkotmányos rendelkezések. In: Rehák László (szerk.): *Anyanyelv – „államnyelv”. Tanulmányok a nemzetek és nemzetiségek nyelvének egyenrangú használatáról a Vajdaságban*. Forum, Szabadka. 111–123.
- Molnár-Csikós László 1980: A nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelv és íráshasználata alkotmányos elvei valóra váltásának lehetőségei azokban a községekben, amelyekben a magyar nyelv is egyenrangú. *Létünk* 1. 178–187.
- Nyilas Mihály – Lovasi Latincsi Zsolt – Priboj Potrebic, Vesna 2020: Jogszabályok magyarul a titói korszakban. In: Várady Tibor (szerk.): *Délvidéki (vajdasági) magyar jogászok*. Vajdasági Magyar Jogász Egylet, Újvidék. 327–356.
- Sova, Rudi 1979: Vajdaság SZAT nemzeti és nemzetiségi nyelvének és írásának egyenrangúsága, mint az öngazgatási társadalmi-politikai és gazdasági élet és munka valamennyi folyamatába való egyenrangú bekapcsolódás feltétele. *Létünk* 6. 1115–1123.
- Szerbhorvát György 2015: A kisebbségi nyelvi jogok a Vajdaságban – a jog és a valóság. *Pro Minoritate* 3. 69–94.
- Tartományi Oktatási, Közigazgatási és Nemzeti Közösségi Titkárság (2012): Jelentés a nemzeti kisebbségi közösségek nyelve és írásmódja hivatalos használatához való jogának érvényesítéséről Vajdaság AT-ban a 2011. évben.
- [sz. n.] 1980: Vajdaság nemzeti és nemzetiségi nyelve és írása egyenrangúságának érvényesítéséről szóló tanácskozás munkájának összefoglalója. *Létünk* 1. 188–190.
- Várady Tibor 2020: Magyar nyelvű egyetemi oktatás az újvidéki Jogi Karon. Egy kísérlet 50 év távlatából. *Korunk* 3. 41–48.
- Várady Tibor 1997: Minorities, Majorities, Law, and Ethnicity: Reflections of the Yugoslav Case. *Human Rights Quarterly* 1. 9–54.
- Várady Tibor 1980: Vajdaság SZAT nemzeti és nemzetiségi nyelvi egyenrangúságának érvényesítése az egyetemi szintű oktatásban. *Létünk* 1. 135–142.

Jogszabályok

- JSZSZK 1968: A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság 1963. évi alkotmányának XVIII. alkotmánymódosítása. JSZSZK Hivatalos Lapja, 1968. 55. sz.
- JSZSZK 1968: A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság 1963. évi alkotmányának XIX. alkotmánymódosítása. JSZSZK Hivatalos Lapja, 1968. 55. sz.
- JSZSZK 1963: A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Alkotmánya. JSZSZK Hivatalos Lapja, 1963 14. sz.
- JSZSZK 1974: A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság. JSZSZK Hivatalos Lapja, 1974. 9. sz.
- JSZNK 1946: A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság Alkotmánya. JSZNK Hivatalos Lapja, 1946. 10. sz.
- SZK: A Szerb Köztársaság Alkotmánya, SZK Hivatalos Közlönye. 1990. 1/90. sz.
- SZK 2006: A Szerb Köztársaság Alkotmánya, SZK Hivatalos Közlönye. 2006. 98. sz.
- Szerb Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönye 1963: A Szerb Szocialista Köztársaság Alkotmánya, 1963 14. sz.
- Vajdaság AT Hivatalos Lapja 2018: Szabályzat a munkahelyek szervezetéről és besorolásáról a Tartományi Oktatási, Jogalkotási, Közigazgatási és Nemzeti Kisebbségi – Nemzeti Közösségi Titkárságban. 128-021-52/2018-01. sz. 2018. 12. 21.
- Vajdaság AT Hivatalos Lapja 2018: Tartományi képviselőházi rendelet a nemzeti kisebbségek nyelvének és írásmódjának hivatalos használatát érintő egyes kérdések részletesebb szabályozásáról Vajdaság AT területén. 2003. 8., 2003. 9.– kiigazítás és 2009. 18. – az aktus elnevezésének módosítása és SZK Hivatalos Közlönye 2010. 69. sz. – alkotmánybíróági határozat.
- Vajdaság AT Hivatalos Lapja 2014: Tartományi képviselőházi rendelet a tartományi képviselőházi rendeletek hatályon kívül helyezéséről. 2014. 54. sz.
- Törvény a bírákról. SZK Hivatalos Közlönye, 116/2008., 58/2009. – AB határozat, 104/2009., 101/2010., 8/2012. - AB határozat, 121/2012., 124/2012.

- AB határozat, 101/2013., 111/2014. - AB határozat, 117/2014., 40/2015., 63/2015. - AB határozat, 106/2015., 63/2016. - AB határozat és 2017. 47. sz. Törvény a közjegyzőségről. SZK Hivatalos Közlönye. 2011. 35., 2012. 85., 2013. 19., 2014. 55., 2014. 93., 2014. 121., 2015 6. és 2015. 106. sz.
- Törvény a nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásmódjának egyenrangú használatának biztosításáról az állami szervek és a közmegbízatást gyakorló szervezetek előtt. Vajdaság SZAT Hivatalos Lapja, 1973. 6. sz.
- Törvény a nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásmódjának egyenrangúsága biztosításáról a meghatározott szervezetekben, szervezetekben és közösségekben. Vajdaság SZAT Hivatalos Lapja, 29/1977. sz.
- Törvény a nemzetiséghez tartozó személyek saját nyelvének és írásmódjának használatára való jogának megvalósulásáról a köztársasági szervek előtt. Szerb Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönye, 1971. 14. sz.
- Törvény a nyelvek és írásmódok hivatalos használatáról. Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 1991. 45., 1993. 53., 1993.67., 1994. 48., 2005. 101., 2010. 30., 2018. 47. és 2018.48.sz.
- Törvény a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája becikkelyezéséről. SCG Hivatalos Lapja – Nemzetközi szerződések, 2005. 18. sz.
- Törvény Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány Alkotmánytörvényének végrehajtásáról. Vajdaság SZAT Hivatalos Lapja, 1969. 4. sz.
- Vajdaság Autonóm Tartomány Statútuma. Vajdaság AT Hivatalos Lapja, 1963. 7.sz.
- Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány Alkotmánytörvénye. Vajdaság SZAT Hivatalos Lapja, 1969. 4. sz.

Bírósági határozatok

- Legfelsőbb Semmítőszék Kzp. 156/2010(2) számú ítélete. 2010. 03. 23.
IUz-353/2009. számú AB határozat. SZK Hivatalos Közlönye, 2012.

IZSÁK BALÁZS

SZÉKELYFÖLD SAJÁT NYELVE: A MAGYAR

1. A névhasználat joga

A Közép-európai nyelvstratégiai fórumon, 2016-ban előadást tartottam Autó-
nómia és identitás címmel. Akkor az autonómiatörekvés történelmi és társa-
dalmi gyökereit próbáltam elhelyezni Magyarország és Erdély történelmében,
és vázolni az autonómiaküzdelem mai eszközkészletét. A mai előadás ennek
folytatása kíván lenni, hangsúlyozva a nyelv és kultúra szerepét. Egyed Ákos
többször kiemeli, és sikerként értékeli, hogy a székelység Trianon után is meg-
őrizte többségét szülőföldjén. Ezért nem is alakult ki egy kisebbségi tudat Szé-
kelyföldön, a közösség átéli ma is őshonosságát szülőföldjén, és ez áthagyomá-
nyozódik egyik nemzedékről a másikra. A földrajzi megnevezésekhez gyakran
helytörténeti mondák kötődnek, és nem csak a helyi kultúrának alkotják szer-
ves részét, de magyar íróknak, költőknek köszönhetően az egyetemes magyar
kultúra részévé váltak. Különös büszkeséggel tölti el a székelyföldi települések
lakóit, hogy a dűlőnevekre nem is találtak idegen megnevezést, még a román
nyelvű dokumentumokban, telekkönyvekben, szerződésekből is a magyar
dűlőneveket használják.

Szabó T. Attila nevéhez is köthető a mikrotoponimák kutatásának szorgal-
mazása, illetve efféle kutatások elindítása (Szabó T. 1934). Helynévkutatásai ré-
vén az efféle vizsgálatok a magyar nemzeti kultúra részévé váltak, és erősítették
a szülőföldhöz való, sajátosan erdélyi ragaszkodást is. Túlmutatna az előadás
tárgyán, de az előadó szakterületén is, hogy elmélyedjünk az erdélyi, székely-

földi helynévkutatásban. Ez azonban nem akadályoz meg abban, hogy tisztelgünk Szabó T. Attila emléke előtt, és ne szóljunk elismerően az erdélyi és székelyföldi helynévkutatás mai hullámáról. És itt van a pillanat, amikor meg kell magyarázni a címet is, amely így szól: Székelyföld saját nyelve: a magyar. Azaz nem pusztán a közösség, hanem a földé is, amelynek folyói, hegyei, dombjai, dűlői a magyarság korai jelenlétéről tanúskodnak, olyan magyar megnevezések, amelyek elválaszthatatlanok a földtől, amelyet a székelyek nem ok nélkül tekintenek hazájuknak.

Volt olyan időszaka az elmúlt száz esztendőnek, amikor épp a földrajzi nevek használatát próbálták korlátozni, sőt tiltani. A két háború közti Romániában is tiltották a magyar földrajzi nevek használatát, különösen tiltott volt újságokban, könyvekben kinyomtatni. Szemlér Ferenc, aki a második világháború után sematikus, párthű versek sokaságát írta, a két háború között írt még hiteles és jó verseket is. 1937-ben a Szabadság című versében így fogalmaz: „Gyermekkorom legszebb vidéke/még most is az a csöppnyi szász/város, minek nevét leírni/nem engedik, de rátalálsz,/ha a térképen elmerengve/ujjad ide s tova teszed/és megkeresed azt a helyet,/ahol Petőfi elesett.”

Nicolae Ceaușescu idejében tért vissza a földrajzi nevek kinyomtatásának tilalma, amikor ismételten tilos volt Segesvár nevét leírni. Volt, aki még apróhirdetéseket is körülírta egy erdélyi falu nevét ahelyett, hogy a román megnevezését használta volna. Kétségtelen, hogy a kisebbségi jogok nemzetközi biztosítékainak tárházában a hagyományos földrajzi nevek használatának a joga is megtalálható. Én ezt a bevezetést mégis arra használom, hogy a kisebbségi jogok fölébe emeljem ezt a jogot, s vele együtt kiemeljem a székelységet, az erdélyi magyarságot a 18 romániai kisebbség közül. A szászok kivételével egyik kisebbségi közösség tagjai sem mondhatják el magukról, hogy nemzeti kultúrájuk azon a földön alakult ki, ahol ők születtek. Ilyen értelemben a földrajzi nevek használata irányjelző is. Nemcsak abban az értelemben, hogy biztosított-e egy közösség joga a saját identitásához, szavatolja-e a hatóság a kultúrájának, nyelvének fennmaradását, hanem abban az értelemben is, hogy elismert-e a szülőföldjén őshonos közösség joga a saját hazához.

2. Az önrendelkezési jog

A Székely Nemzeti Tanács küldötteit az a meggyőződés vezeti, hogy ezek a garanciák csakis az önrendelkezési jog keretében valósíthatók meg. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya értelmében az önrendelkezési jog népeket illet meg. „Minden népnek joga van az önrendelkezésre. E jog értelmében a népek szabadon határozzák meg politikai rendszerüket és szabadon biztosítják gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésüket. Céljai elérése érdekében minden nép – a kölcsönös előnyök elvén alapuló nemzetközi gazdasági együttműködésből és a nemzetközi jogból eredő kötelezettségeinek tiszteletben tartásával – szabadon rendelkezik természeti kincseivel és erőforrásaival. Semmilyen körülmények között sem fosztható meg valamely nép a létfenntartásához szükséges eszközeitől.”

Sok szakértő a dekolonizációs folyamathoz köti az Egyezménynek ezt a pontját, ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az elfogadásának a politikai körülményei semmiképpen nem korlátozzák annak hatályát. Az utóbbi harminc év sok fontos politikai eseményének szolgált alapjául az Egyezménynek ez a pontja. A Szovjetunió területén megalakuló önálló államok népei természetes módon alkalmazták ezt, akárcsak Csehország és Szlovákia kettéválásával alakuló új államok, ugyanakkor Koszovó elismerésének is ez volt a jogi alapja. Ez messze túlmutat a hatvanas évek dekolonizációs folyamatán, és azt sugallja, hogy sokkal inkább Asbjørn Eide megközelítését kell használnunk. Eide az emberi jogok egyetemességéből kiindulva úgy értelmezi ezt a rendelkezést, hogy ez a kisebbségekhez tartozó személyeket is megilleti, akik kétféle módon élhetnek ezzel (Gudmundur-Eide 1999). Amennyiben az állam demokratikus berendezkedése lehetővé teszi, hogy egy kisebbségi sorban élő nemzeti közösség integrálódjon az állam szerkezetébe, akkor a többséggel együtt gyakorolja az önrendelkezés jogát. Viszont, ha a többségi nemzet nacionalizmusa meggátolja ebben, akkor ennek a közösségnek joga van ahhoz, hogy saját szülőföldjén éljen az önrendelkezés jogaival.

Az európai területi autonómiák erre a jogra és Asbjørn Eide ezen megközelítésére épülnek, és ennek természetes folytatásai az Európa Tanács ajánlásai, határozatai, amelyek az autonómiák fejlődését, előrelépését támogatják.

3. Etnoregionális mozgalmak

A fentiek alapján élesen el kell választani az önrendelkezési jogot a kisebbségi jogok általánosan elfogadott értelmezésétől. Az előbbi az európai etnoregionális mozgalmakban ölt testet, amelyeknek a hetvenes évektől sikerült közös megoldásokat találni számos önálló állammal nem rendelkező európai nép számára. A második egyértelműen olyan egyénekre vonatkozik, akik saját nemzetállamuktól, szülőföldjüktől távol egy olyan országban élnek, amelynek egyetlen területére sem nyomta rá nemzeti, kulturális sajátosságainak bélyegét még nemzedékek sora sem. Az említett romániai 18 kisebbség, talán az eltűnőben lévő szászok kivételével a közéletet, a nemzetközi kapcsolatokat saját, gyakran távoli országának az optikájával szemléli. Az ő esetükben a szülőföld szeretete nem válik kollektív élménnyé, megmarad személyes emlékekben gyökerező, szubjektív vonzalomnak az idegen kultúrájú táj iránt.

Az ENSZ-dokumentum szerint az alapvető emberi jogok az emberi lény veleszületett méltóságából erednek.

Tamási Áron híressé vált mondata: „azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne” – az élet célját, értelmes keretét meghatározóvá emeli a ragaszkodás a szülőföldhöz (Tamási 1934: 245). Az emberi jogok gazdag tárházából valahogy kimaradt az a természetes joga minden embernek, hogy boldoguljon szülőföldjén. Az emberi jogokhoz hasonló módon kell elismerni minden közösség természetes kötődését a földhöz, ahol egy kultúrát teremtett, és ahol történelme alakult. Tamási Áron idézett mondatában Farkaslakára gondolt, Székelyföldre és Erdélyre, de páratlan írói intuíciója ezt a belső élményt az emberi méltóságot meghatározó és attól elválaszthatatlan egyetemes értéké emeli. Mivel az emberi jogok az emberi lény veleszületett méltóságából erednek.

Az egyszerű ténymegállapítás: Székelyföld saját nyelve, a magyar – mindez többet jelent, mint azt az ember első hallásra gondolná. A katalánok voltak az elsők, akik ezt felismerték. Miközben Katalónia autonómiastatútuma elismeri a spanyol állam alkotmánya által rögzített tény, hogy Katalóniában a hivatalos nyelv a spanyol, azzal egyidőben leszögezi, hogy Katalóniának a saját nyelve a katalán. A következő mondatban azt is kimondja, hogy Katalónia minden

állampolgára egyenlő módon és azonos körülmények között használhatja az autonóm régió hivatalos vagy saját nyelvét. Ez a mondat tömöríti együvé a szülőföld szeretetének kollektív élményét, az ehhez való alapvető emberi jogot és a regionális identitást, amelyről a Székely Nemzeti Tanács polgári kezdeményezése is szól.

4. A nemzeti régiók védelmére indított kezdeményezés története

Egy európai polgári kezdeményezésről tettem említést, amelynek szövegtervezetét a Székely Nemzeti Tanács Állandó Bizottsága 2012. augusztus 4-én fogadta el, és amelyet 2013-ban terjesztettünk az Európai Bizottság elé. Az Európai Bizottság a kezdeményezés bejegyzését elutasította. Következett egy hatéves pereskedés, amelyet az Európai Bíróság 2019. március 7-én zárt le, kimondva, hogy az Európai Bizottság tévesen alkalmazta a közösségi jogot, amikor ezt a kezdeményezést elutasította. Ezután ezt nyilvántartásba vették május 7-én, majd egy év alatt 2020. május 7-éig 1 008 966 online aláírás gyűlt, teljesítve ezzel a számszerű kritériumot. Azaz 12 hónap alatt legkevesebb egymillió támogatást kell gyűjteni egy sikeres kezdeményezéshez, igaz viszont, hogy eközben a területi kritériumot is kell teljesíteni, azaz az Európai Unió hét tagállamából kell elérni egy országonként meghatározott alsó küszöböt. Ezt a küszöbértéket csak három országban értük el: Magyarországon, Szlovákiában és Romániában. 2020. július 18-ától kaptunk viszont még egy lehetőséget, hiszen a területi kritérium teljesítésében is objektív akadályt jelentettek a koronavírus-járvány miatt az egyes tagállamokban hozott korlátozó intézkedések. Ezért az óvintézkedések által érintett kezdeményezések kaptak lehetőséget a meghosszabbításra az Európai Unió rendelete alapján. November 7-éig folytathatjuk az aláírásgyűjtést, és amennyiben továbbra is fennállnak az akadályok, akkor újabb három hónapig kaphatunk haladékat.

A polgári kezdeményezés történeténél viszont sokkal lényegesebb annak a tartalma, hiszen az közvetlenül kötődik az előadás tárgyához. A nemzeti régiók

védelmében indított polgári kezdeményezés egy új fogalmat akar meghonosítani: magát a nemzeti régió fogalmát. Az önálló állammal nem rendelkező nemzetek olyan területeken élnek Európában, amelyeket kulturális szigeteknek lehet tekinteni. Ezek ugyanúgy hozzájárulnak Európa kulturális sokszínűségéhez, mint Európa nemzetei. Az Európai Bizottság elé terjesztett kezdeményezés ezekről így ír: „A nemzeti régiók többségi közösségei: népek. Következésképp a nemzeti régiók népek hazái, akárcsak Európa országai, és ennek megfelelően kell kezelni őket. Semmiképpen nem kezelhetők gyarmatként, kizsákmányolásuk bármilyen, akár rejtett formája is ellentétes az Egyesült Nemzetek alapvető értékeivel, így az Európai Unió értékeivel és céljaival is.”

A nemzeti régiók védelmében indított polgári kezdeményezés egy kollektív jogra épül, amelyet a fentiekben már körüljártunk, ez pedig a jog a hazához. Fölmérve, hogy milyen nemzetközi dimenziója van ennek a jognak, ennek a kifejezésnek, hogy hányféleképp rezonál ez különböző területeken, kezdve a kurdoktól palesztin arabokig, a függetlenségre törekvő katalánokig, vagy a kelet-sziléziaiak autonómiatörekvéséig erősítjük meg ennek a jognak az egyetemességét. De egyúttal annak a fontosságát is hangsúlyozzuk, hogy a nemzetközi közösség a jog és a demokrácia eszközeivel keresse ennek a jognak kodifikálását és szavatolását. Románia alkotmánya kimondja: „Románia minden állampolgárának közös és oszthatatlan hazája fajra, nemzetiségre, etnikai származásra, vallásra, nemre, véleményre, politikai hovatartozásra, vagyonra és társadalmi származásra való tekintet nélkül.” Azaz *de jure* Románia elismeri a fenti jogot, *de facto* ennek a jognak a garanciái hiányoznak. A feladatunk az, hogy a fent idézett alkotmányos rendelkezésnek a feltételeit is megteremtsük. Ez lenne Székelyföld területi autonómiája. A székelyek joga a székely hazához, Románia alkotmányos keretei közt és anélkül, hogy az a román többség érdekeit vagy az ország törvényes rendjét sértené.

IRODALOMJEGYZÉK

- Alfredsson, Gudmundur – Eide, Asbjørn 1999: *The Universal Declaration of Human Rights*. Martinus Nijhoff Publishers, The Hague.
- Izsák Balázs 2017: Autonómia és identitás. In: Pomozi Péter (szerk.): *Anyanyelv és nemzeti jövő*. Anyanyelvapolók Szövetsége – Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest. 69–78.
- Szabó T. Attila 1934: A helynévgyűjtés jelentősége és módszere. *Magyar Nyelv* 30. 160–180.
- Tamási Áron 1934: Ábel Amerikában. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár.

Jogszabályok

1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=97600008.tvr> (Utolsó letöltés: 2021. 01. 20.)
- Katalónia autonómiastatútuma: <https://web.gencat.cat/ca/generalitat/estatut/estatut2006/> (Utolsó letöltés: 2021. 01. 20.)
- Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx> (utolsó letöltés 2021. 05. 21.)
- Románia alkotmánya: http://jog.sapientia.ro/data/hallgatok/letoltesek/Romania_alkotmánya_HU.pdf (utolsó letöltés: 2021. 05. 21.)

KOVÁCS LÁSZLÓ

A NYELVJÁRÁSOK ÉS A KÖZNYELV VISZONYA A KISEBBSÉG NYELVHASZNÁLATÁBAN. NYELVHASZNÁLÓI VÉLEMÉNYEK ÉS ÍTÉLETEK

1. Bevezetés

Munkám a címben jelzett témának kényszerűen vázlatos bemutatása, körüljárása csupán, mert teljes kifejtéséhez nem állt rendelkezésemre elegendő gyűjtött anyag egyetlen nyelvjáróterületünkről sem. Sőt az az anyag, melyet vizsgálva következtéseimet levontam, nem olyan céllal gyűjtődött össze, hogy belőle a kétféle nyelvi kód viszonyára mindenben megbízhatóan lehetne következtetni. Mindazok azonban, kik ezidáig a témával foglalkoztak nem röstellik bevallani, hogy fejtegetéseiket más céllal gyűjtött nyelvi korpuszok vizsgálata alapján végezték el. A Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből tanulmánykötet előszavában annak szerkesztője Imre Samu ezt el is ismeri: „Ezekre a nyelvi változatokra (értsd, a köznyelv és a nyelvjárások között elhelyezkedőkre), főbb jellemző sajátágaikra vonatkozó ismereteink – egyelőre – meglehetősen szerények, eléggé bizonytalanok; nagyrészt lényegében más jellegű és más célú kutatómunka során szerzett tapasztalatok elméleti szándékú általánosításai”. Ennek ellenére úgy vélem, hogy a mi szerényebb körülményeink között megvan még most is a létjogosultsága egy ilyen anyagon végzett vizsgálódásnak is.

2. Köznyelv és nyelvjárás meghatározása

Határozzuk meg kiindulópontként a köznyelvet, majd a nyelvjárást, hogy a köztük levő viszonyról szólva legyen mihez mondandónkat kötni. A köznyelv kifejezés nem a legszerencsésebb, körülírással inkább így nevezhetnénk: az irodalmi nyelv beszélt változata. Deme László nagyon szerencsés választással a kettőt együtt (írott és beszélt változat) nevezi, angolból vett szóhasználatával a magyar standardnak. A magyar standard meghatározása szerint a nemzeti nyelvnek olyan változata, amely fölötté áll a területi részleg típusoknak (tehát nyelvjárásoknak), továbbá a foglalkozási és műveltségi rétegnyelveknek (az úgynevezett csoportnyelveknek) (Deme 1970). Még egy fontos jellemzőjét meg kell említeni: a standard normatív, tehát az egész magyarul beszélő közösség számára egyformán kötelező normarendszere van.

Bennünket azonban most nem az írott, hanem a beszélt változat érdekel. Ezt akarjuk ugyanis szembeállítani a másik nyelvi kóddal, a nyelvjárással. Próbálkozzunk itt is a meghatározással. Kálmán Béla *Nyelvjárásaink* című egyetemi tankönyvében azt írja, hogy nyelvjárásoknak a nemzeti nyelv területileg differenciálódott változatait nevezzük (Kálmán 1971²: 8). Minden nyelvjárásnak önálló rendszere van, mely kiterjed hangállományára, szókincsére és grammatikai rendszerére. Ebben tér el a csoportnyelvektől, melyek tulajdonképpen csak szókincsükben különböznek a köznyelvtől. Egészen egyszerűnek tűnhet tehát előtünk a köznyelv és a nyelvjárások viszonya, holott korántsem az. Vonjuk össze egy mondatba, egymással szembeállítva a két meghatározást, kiemelve a meghatározások lényegesebb részeit. Míg a köznyelv az egész magyar nyelvközösség számára érvényes nyelvhasználati forma, addig a nyelvjárás csak egy földrajzilag körülhatárolható nyelvhasználati forma. Csakhogy ha ez valóban így lenne, illetve ha csak ez lenne a különbség a két nyelvváltozat között, akkor semmi akadálya nem lenne annak, hogy a két nyelvváltozat kölcsönösen hasson egymásra, holott tudjuk, hogy a hatás a mai nyelvhasználatban jellemzően egyirányú; általában a köznyelv hat a nyelvjárásokra. Plasztikusabban fogalmazva: általában a nyelvjárást beszélők táborából kerülnek át a köznyelvet beszélők táborába emberek, fordított áramlás szinte nincs is – legfeljebb regionális köznyelviség léphet fel.

A két nyelvváltozat közötti viszony tehát nem kölcsönös, ennek pedig egyetlen oka az, hogy a köznyelv központi formaként a nyelvjárások felett áll, így nyelvi egységesítő ereje csak neki van. A nyelvjárást beszélő számára a köznyelv elsajátítása egyúttal nyelvhasználati szintjének bizonyos emelését is jelenti, míg a köznyelvet beszélő számára valamely nyelvjárás elsajátítása legfőképpen, ha hobbi lehet. A földrajzi értelemben kötött, szűkebb körhöz tartozó nyelvhasználati forma – vagyis a nyelvjárás – a beszélőt nemcsak földrajzi tekintetben korlátozott, hanem bizonyos nyelvhasználati helyzetekben hiányosabb elemkészlete áll a beszélők rendelkezésére. Szögezzük le tehát, hogy a köznyelv hatással van a nyelvjárásokra egyrészt azért, hogy beszélőit a maga táborába vonja, másrészt megbolygatja magának a nyelvjárásnak zárt rendszerét, ezáltal – területenként eltérő mértékben – egyre több köznyelvi elem kerül be a nyelvjárásokba.

3. A köznyelv hatása a nyelvjárásokra

Most vizsgáljuk meg azt a kérdést, hogy milyen módon hat a köznyelv a nyelvjárásokra, továbbá azt, hogy mi váltja ki közvetlenül ezt a hatást, míg végül eljutunk annak meghatározásához, hogy milyen fokozatokon keresztül valósul meg a nyelvjárásoknak a köznyelvhez közeledési folyamata.

Vegyük példának egy hagyományos nyelvjárást beszélő családba, közösségbe született gyermek nyelvi fejlődését. Édesanyjától, családjától, közvetlen környezetétől a többé-kevésbé még egységes nyelvjárási kódot sajátítja el. Még iskolaköteles kora előtt találkozik a köznyelvi nyelvhasználattal, egyrészt passzív megfigyelőként (a tévé, esetleg a rádió műsorai), másrészt aktív beszédhelyzetekben az óvodában. Bizonyos szövegeket (verseket, énekeket) reprodukálva már maga is köznyelvi formákat használ. Az iskolás korban ehhez járul az írás és olvasás közvetítette köznyelvi forma felerősödött hatása. S itt most tovább nem is mehetünk, mert ezt követően, tehát az iskola elvégzése után már differenciálódás áll be a nemzeti környezetben és a kisebbségi környezetben élő beszélők között, ám erről csak a későbbiekben akarok szólni.

Összegezve tehát azt mondhatjuk, hogy a hagyományos nyelvjárást beszélő közösségbe beleszülető gyermek nyelvi fejlődésére, tehát természetes úton elsa-

játított anyanyelvjárására hat egyrészt az intézményes oktatás minden fokának és formájának köznyelvi nyelvhasználata írott, de a pedagógusok által nagyobb részt beszélt változata is. Másrészt a kultúra hatékony hordozóinak, a sajtónak, a rádiónak, a televízióknak köznyelvi nyelvhasználata, bár csak passzív módon.

Mindezek mellett természetesen a familiáris élet a maga nyelvjárási nyelvhasználatával megmaradhat a fontosabb – értsd: az egyén nyelvhasználatában mennyiségileg fontosabb – kommunikációs formának. Mivel itt ez valóságos kommunikációs tevékenység, az egyén nagyjából ugyanannyit beszél, mint amennyit hallgat, és hogy beszéde megfelelően formált-e, azt közvetlen megítélheti a beszédpartner reagálásából. Viszont ennek az aktív beszédtevékenységnek általában nincs igényszintje. A köznyelv és a nyelvjárás így egy megbilient egyensúlyhelyzetbe kerül. A beszélőre hatással van tehát a köznyelvi szintű nyelvhasználat nagyobb részt a megismerés szintjén, de presztízshatásában követendő példaként, ám az aktív beszédhelyzetekben megmarad számára nyelvi kommunikációs eszközként a familiáris szintű nyelvhasználat, a többé-kevésbé önálló rendszerű nyelvjárás.

Mi a következménye mindennek? Magyarán: ennek a kétféle hatásnak az érvényesülése milyen átmeneteken keresztül valósul meg, milyen átmeneti formákat eredményezhet? Véleményem szerint alapvetően kétféle helyzet állhat elő. Vagy csak egyféle nyelvi kódot használ valaki, vagy kétfélét. Az egyféle nyelvi kód lehet vagy a nyelvjárás, vagy a köznyelv, vagy egy kevert változat (pl. regionális köznyelv). A kétféle nyelvi kód használata esetén, tehát, hogy a beszélő a köznyelvet és a nyelvjárást is használja aktív beszédtevékenysége folyamán, tulajdonképpen a diglosszia jelenségével állunk szemben. A diglossziáról, mivel – ahogy a későbbiekben erről még szó lesz – nálunk erősen érvényesül (az értelmiségünk nagy része diglosszista), hadd szóljunk kissé részletesebben.

Rónai Béla meghatározása szerint a diglosszia a nyelvjárás és a köznyelv egyidejű ismerete, amelyeket reflexszerűen váltogat a beszélők nagy része a környezet hatására (Rónai 1993: 40–46). Tiszta diglossziával azonban ritkán lehet találkozni, ugyanis vélhetően elég ritka az olyan beszélő, aki azonos szinten beszél a köznyelvet és ugyanakkor még a nyelvjárást is. Az ilyen kétnyelvű (diglosszista) beszélők egy részének köznyelvi beszédébe nyelvjárási elemek szűrődnek át, nyelvjárásos beszédébe pedig köznyelvi elemek.

Az aktív és állandóan ellenőrzött, de igénytelen familiáris, és másrészt az igényes, de passzív és ellenőrizetlen kulturális (sajtó, rádió, tévé, szépirodalom) nyelvi-nyelvhasználati szféra között döntő fontosságú helyet foglal el azonban egy középső nyelvhasználati szint, a szakmai-közéleti. Mind a szakmai, mind a közéleti tevékenység, mely szinte kizárólag aktív beszédhelyzeteket teremt, igényes nyelvhasználatot követel meg. E beszédhelyzetekben a beszélő nem maradhat passzív, nyelvi anyagát állandóan aktivizálni kényszerül. S az őt kölcsönhatásával magában foglaló kisebb vagy nagyobb kollektíva állandó nyelvhasználati ellenőrzésnek veti őt alá, meg nem értés, illetve félreértés esetén javításra, sőt nyelvi fejlődésre késztet. A fejlődés iránya pedig teljesen egyértelmű: a köznyelv minél igényesebb szintű használata mind írásban, mind élőbeszédben. S itt jutottunk el a dolgok lényegéhez. Mert amíg nemzeti környezetben mindhárom nyelvhasználati szint jelen van, addig kisebbségi környezetben csak kettő. Deme László szerint a magyar nyelv csehszlovákiai viszonylatban egyenrangú, de nincs államigazgatási szerepe. Így használata két szinten eleven: a legalsón és a legfelsőn, azaz a családi és családias érintkezésben, másrészt a publicisztikában és az irodalomban. Ebből következik, hogy problémái leginkább e két szint közötti használatban találunk (Deme 1970).

De mit is jelent valójában az, hogy ez a középső szint, a köznyelvi nyelvhasználatot aktív formájában igénylő szint hiányzik? A közigazgatás nyelve a szlovák, magyarul csak a legalsóbb szinten, a helyi hivatalokban lehet beszélni és vagy három járási hivatalban. Az ülések nagy részét azonban itt is szlovák nyelven, jobb esetben többé-kevésbé következetesen két nyelven vezetik. Maradnak ezenkívül a különféle társadalmi szervezetek, melyek fórumot biztosítanak aktív beszédbeli megnyilatkozásokra. Mindkét esetre érvényes azonban az alábbi megállapítás: mivel azonos helyről származó emberekről van szó, beszédbeli megnyilatkozásuk nyelvjárási. A magasabb szintű nyelvhasználatot igénylő beszéd fórumok a nyelvi presztízshatásukat tehát nem úgy érvényesítik, illetve nem érvényesíthetik úgy, mint nemzeti környezetben, mert az anyanyelvjárás fölé nem a köznyelvet, hanem az idegen nyelvet, adott esetben a szlovákot követelik meg. Az írásos ügyintézés, de a felnőtt szlovákiai magyarok minden írásos megnyilatkozása is (a szépírókat és a köznyelven alkotókat, valamint a pedagógusokat nem számolva) idegen nyelvű. Az üzemekben használt

nyelv a szlovák, hisz a magyarok lakta Dél-Szlovákiában kevés az ipari üzem, s ha van, ez is kommunális jellegű. Ez azt jelenti, hogy egy helyről származó emberek dolgoznak ott, tehát a magyar nyelven folyó beszélgetés, esetleg tárgyalás, szakmai vonatkozású beszédbeli megnyilatkozások sem köznyelvi, hanem nyelvjárási szintűek. Az üzemek hivatalos ügyintézése pedig természetesen szlovák nyelvű.

Kapcsolódjunk csak vissza egy korábbi példánkhoz, mikor az egyes ember nyelvi fejlődését követtük. Az iskoláskor befejeződéséig egy nyelvjárási környezetbe beleszülető gyermek nyelvhasználatát a köznyelv felől ért hatások a nemzeti és kisebbségi környezetben elvileg azonosnak mutatkoztak. Az iskoláskor befejezése után azonban ez az azonos vonalú fejlődés megszakad, mert míg a nemzeti környezetben élő beszélő nyelvhasználatára a továbbiakban döntően a szakmai közéleti szint aktív köznyelvi nyelvhasználata hat, addig a kisebbségi környezetben élőre ez nem hathat, mert mint megállapítottuk, szinte hiányzik. A kisebbségi magyarok nyelvi fejlődése utolsó anyanyelvükön végzett iskolájuk befejeztével lezárul. Kis túlzással szólva: a nemzeti környezetben élőkben tulajdonképpen csak megalapozódik.

Foglaljuk össze tehát: nemzeti körülmények között a társadalmat a nyelvjárásiasság szintjéről felemelő standard terjedésének a szakmai-közéleti tevékenység a bázisrétege. Ez a szféra biztosítja leghatékonyabban egyszerre az igényességet, az aktivizálódást és az ellenőrzést. Nemzetiségi körülmények között pedig az aktív anyanyelvi nyelvhasználat épp ezen a ponton a legfejletlenebb. Készen kínálkozik tehát a megállapítás: a szlovákiai magyarság túlnyomó többsége nyelvjárásban beszél, míg a nemzeti környezetben élő magyarok nagyobb része köznyelven. Kérem, higgyék el, hogy ez a megállapítás – megközelítőleg így, ahogy megfogalmaztam – él bennünk, kisebbségiekben. Kissé túlozva a kisebbségi magyart a magyarországitól elkülönítő ismérvek tartjuk. Az nemzetiségi, aki nyelvjárásban beszél, magyarországi az, aki köznyelven beszél. Ez egy elterjedőben lévő sztereotípiát – számtalan példát lehetne rá fölhozni. Több helyütt nyelvjárásgyűjtés közben tapasztaltam, hogy köznyelvi beszédemet hallva megkérdezték, hogy magyarországi vagyok-e? Értetlenségemre mindig azt a választ kaptam: „Azért gondoltuk, mert olyan szépen beszél.” (A szépen beszélni itt egyenlő a „köznyelven beszélni”-vel). Egy Csemadok-kiránduláson

Mátyás palotájának romjai közt járva csoportunk összekeveredett egy másik csoporttal, akik szintén nyelvjárásban beszéltek. Egyik tagunk rá is kérdezett: „Maguk is Szlovákiából vannak?” Nem akart hinni a válasznak, mikor azt válaszolták, hogy Baranyából.

Természetesen mindaz, amit itt elmondtam, közel sem érvényes teljes egészében a szlovákiai vagy egyéb kisebbségi magyar társadalomra. Megerősödőben van két társadalmi csoportja, rétege, melynek nyelvhasználata az átlagtól eltérő képet mutat. A csak a nyelvjárásban beszélők zöme mellett elenyészően csekély számú az a társadalmi csoport, mely csak a köznyelvet beszéli. Értelmiségünknek egy nagyon szűk rétege ez. Nem is róluk van szó, hanem azokról az értelmiségiekről, kik mindkét nyelvi kódot ismerik és használják, de nem, illetve csak nagyon csekély mértékben keverik. Ezeket hívom most diglosszistáknak. Tehát akik bizonyos környezetben, bizonyos beszédpartnerekkel, sőt bizonyos témákról reflexszerűen váltva hol köznyelven, hol nyelvjárásban beszélnek. S itt most számunkra az talán nem is fontos, hogy mennyiségileg milyen szerepe van egy beszélő nyelvi megnyilatkozásaiban a nyelvjárásnak és milyen a köznyelvnek, mert bizonyára van olyan beszélő, kinek nyelvi megnyilatkozásai 90 százalékban köznyelven és csak 10 százalékban történnek nyelvjárásban, s van fordított eset is. Falusi értelmiségünk, elsősorban a pedagógusok, mezőgazdászok, egészségügyiek tartoznak ide. Illetve egyre nagyobb számban a középfokú végzettséggel rendelkezők, a tisztviselők és hivatalnokok.

Kisebbségünk másik, sajnos egyre inkább gyarapodó rétege az, melynek tagjai már óvodás kortól szlovák nyelvű oktatásban részesültek. Akik közülük nyelvileg nem asszimilálódnak a többségi nemzethez, szinte változatlanul őrzik az anyanyelvjárásukként elsajátított nyelvi kódot. A köznyelvi nyelvhasználat részéről őket szinte semmilyen hatás nem érte s nem éri, köznyelvi szinten a minimális aktív beszédmegnyilvánulásra sem volt módjuk, sőt passzív hatást is csak a televízió fejt ki rájuk (általában magyar nyelvű sajtót, se hazait, se magyarországit nem olvasnak). Az ő nyelvhasználatukra teljes egészében érvényes az a meghatározás, hogy nemcsak területileg, hanem a kommunikációban használható színterek szempontjából is beszűkült változatot beszélnek. Az szinte természetes, hogy az ő nyelvi megnyilatkozásaikban a legtöbb a kölcsönzött idegen nyelvi elem.

Nem ejtettünk még szót a kevert nyelvi kódról, csupán megemlítettük. Ennek az az egyszerű oka, hogy ezek azok a nyelvi alakulatok, melyek a legkevésbé megfoghatók, a legkevésbé körülírhatók és jellemezhetők, mert átmeneti jellegűek, az állandó mozgás állapotában vannak. Összefoglaló néven ezeket regionális köznyelveknek nevezik a magyar nyelvészeti szakirodalomban. Az ilyen nyelvhasználati alakulatok nálunk véleményem szerint inkább a nyelvjárásnak köznyelviesült formái, semmint a köznyelvnek nyelvjárási változatai. Aki a múlt század végétől nálunk nyelvjárási anyagot gyűjtött, igazolhatja, hogy nem lehet ma már egyenlőségjelet tenni egy-egy falu nyelvjárása és mai nyelvállapota közé. De szerintem azért mi a mi helyzetünkben még nem beszélhetünk regionális köznyelvekről (a társadalmi okokat fentebb már említettük).

4. A kisebbségi nyelvváltozat kialakulása

Ha regionális köznyelv kialakulásáról nem is beszélhetünk még szlovákiai magyar viszonylatban, arról azonban igen, hogy a szlovákiai magyar beszélők körében kialakult egy kisebbségi nyelvváltozat. Ez a nyelvváltozat a magyar nyelvet (esetünkben általában a nyelvjárási nyelvhasználatot) ért szlovák nyelvi hatásra jött létre. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy a szlovákiai magyarok nyelvhasználata az általános magyar nyelvhasználattól különbözik, a szlovákiai magyar beszélő a szlovák nyelv hatására más nyelvi elemeket, vagy más jelentéssel használja a magyar nyelvi elemeket.

Vegyünk egy egyszerű példát. Egy érsekújvári anyuka egy magyarországi ismerős anyukával beszél gyermekeikről. Az érsekújvári anyuka a következőket mondja: „Szegény kis Bözsikém most harmadikos, de már hetek óta nem jár be az iskolára, az egyik tanító már üzent is neki, hogy elveszítheti az évét.” Mit ért ebből a magyarországi anyuka? Bözsike harmadik osztályos az általános iskolában. Azért érti ezt így, mert az általános iskolában vannak együtt harmadikosok és tanítók. S jön a meglepetés: Bözsike bejön pongyolában huszonegy évesen, ugyanis harmadéves az egyetemen. Az újvári anyuka nyelvhasználatában (a szlovák nyelv hatására) a *tanító* = *učitel'* minden szintű pedagógusra vonatkozik. Egyébként *általános iskola* helyett ő *alapiskolát* mondana (a szlo-

vák nyelvi *základná škola* hatására). Az *iskolára* szóban használt külső helyviszonyrag szintén szlovák hatásra (*na školu*) történik. Az újvári anyuka magyar nyelvhasználatában tehát szlovák hatásra olyan nyelvi elemeket használt, melyek csak a szlovákiai magyar beszélők nyelvváltozatára jellemzők.

Milyen társadalmi hatásra jött létre ez a kisebbségi nyelvváltozat? Elsősorban a nyelvi közeg hatására. Egy szlovákiai magyar beszélőt teljes egészében szlovák nyelvi közeg veszi körül: szlovák nyelven állítanak ki számára minden iratot, az üzletekben szlovák nyelven van föltüntetve az áruk neve, a hivatalok nagy részében szlovák nyelven beszélnek, a közlekedésben, az egészségügyben, a munkahelyen általában minden szlovákul történik. Így az ezekbe a körökbe tartozó fogalmakat szlovákul ismeri meg. Egy másik fontos dolog, hogy a szlovákiai magyar beszélők szinte teljes egészében kétnyelvűek: jól vagy kevésbé jól, de minden nemzedék (az iskoláskor előttiakat kivéve) beszél szlovákul. Ezeknek a társadalmi hatásoknak az eredményeként jött létre a kisebbségi nyelvváltozat, melyet ma már anyanyelveként sajátít el az ebbe a nyelvi közösségbe beleszületett gyermek.

A szlovák nyelv hatása a nyelv minden szintjét érinti, leginkább azonban a szókészletben jelennek meg nyelvhasználatában az idegen elemek. Ezeknek több kategóriája van.

A direkt szókölcsonzés a leggyakoribb, tehát amikor szlovákból vett kölcsönszavakat használ a beszélő. Például: *horčica* 'mustár'; *žuvačka* 'rágógumi'; *vlečka* 'pótkocsi'. Ezek használatának egyik oka, hogy ezeket a fogalmakat a szlovák nyelv közvetítette felé, korábban nem ismerte. A kölcsönszavak használatának mértéke különböző, függhet a beszédpartnertől, témától, beszédhelyzettől.

Az idegen eredetű szavak nagyobb mértékű használata is jellemző a kisebbségi nyelvváltozatra. Például, ha egy fogalomra van egy idegen szó és egy magyar, akkor a szlovákiai magyar beszélő mindig az idegen szót használja, mert a szlovákban az használatos: *katedra* 'tanszék', *balkon* 'erkély'. Az idegen szavak esetén az is gyakori, hogy a szlovákban más az idegen szó hangalakja, s a kisebbség ezt a hangalakot használja: *televízor* 'televízió', *doktorka* 'doktor', *minerál(víz)* 'ásványvíz'.

A szlovák nyelv hatása leggyakrabban azonban a tükörfordításokban érvényesül, tehát olyan szavakat is, melyek már megvoltak a magyar nyelvben,

csak éppen a kisebbségi magyar beszélő a szlovák nyelvből ismerte meg, alkal-
milag lefordítja: alapiskola: *základná škola* 'általános iskola'; *szolgálatos orvos:*
služobný lekár 'ügyeletes orvos'. Ezek közül a tükörfordítással keletkezett sza-
vak, kifejezések közül nagyon sok állandósult, a kisebbségi nyelvváltozat szer-
ves része lett.

Az utóbbi időben a frazeológiában, a mondat szerkezetek szintjén is jelent-
kezett a szlovák hatás: *iskol-án tanít : na škole* „iskolában tanít” helyett; ez a
dolog *nem fizet : neplatí* „nem fizet, nem hatályos” helyett.

A szlovák nyelv hatására létrejött kisebbségi nyelvváltozat élő, még a szlo-
vákul egyébként nem beszélők is ezt használják, a kisebbségi magyar nyelvi
környezetbe születő gyerekek ma már ezt sajátítják el anyanyelvükként. Ennek
a nyelvváltozatnak a megléte persze nyelvi elkülönülést jelent, az ellene való
nyelvművelő, nyelvfejlesztő védekezés azonban csak az iskolai oktatás, az anya-
nyelvi nevelés keretei között lehet hatékony.

IRODALOMJEGYZÉK

- Deme László 1970: *Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról*. Madách, Pozsony.
- Imre Samu (szerk.) 1979: *Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből*. Nyelvtudományi Értekezések 100. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Jakab István 1998: *Nyelvünkről – önmagunkért*. Kalligram, Pozsony.
- Kálmán Béla 1971²: *Nyelvjárásaink*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Cserniczkó István – Váradi Tamás (szerk.) 1996: *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Rónai Béla 1993: *Zselici nyelvatlasz. Nyelvföldrajzi vizsgálatok a Zselicben*. Magyar Történelmi Társulat Dél-Dunántúli Csoportja – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Pécs.

MÁTÉ LÁSZLÓ

KASSA ÉS VIDÉKÉNEK MAGYARSÁGA AZ EZREDFORDULÓN. GONDOLATOK A NYELV SZEREPÉRŐL A KULTÚRÁBAN

1. Bevezető

A felföldi-felvidéki magyarság számának alakulása Trianon után sok tanulsággal szolgál, hiszen a csehszlovák állam megszületése óta nagy hangsúlyt fektetett az elcsatolt területeken élő, ellenség(es)nek tekintett magyar lakosság létszámának a csökkentésére, s erre felhasználta az erőszakos asszimiláció minden formáját. Amíg az 1910-es népszámlálás a Csehszlovákiához csatolt területeken több mint 880 ezer magyart tartott nyilván, ami a lakosság több mint 30 százalékát jelentette, a két világháború kataklizmái, valamint a többségi állam tudatosan kisebbségellenes népességpolitikája megtépázták a magyarok sorait. A hetvenes-nyolcvanas évek enyhe gyarapodása a legmagasabb számot a rendszerváltás után produkálta (1991: 567 296 – 10,8%). Míg az évezred küszöbén még a lélektani félmillió fölött volt a magyarok száma (2001: 520 528 – 9,0 %), addig a tíz évvel ezelőtti népszámlálás újabb hegyomlászni csökkenést hozott (2011: 458 467 – 8,5 %), ami egyben azt is jelentette, hogy az ezredforduló két évtizedében 109 ezer magyar(ajkú) tűnt el Szlovákiában!

Szlovákia déli részein, Pozsonytól Nagykaposig, ahol 550 km-es sávban a magyarok élnek, jól elhatárolhatóan három terület különböztethető meg:

- Délnyugat-Szlovákia: Csallóköz, Mátyusföld, Vág, Garam és Ipoly mente;
- Nógrádi, Gömöri, Kassai-medence;
- Bodroghöz és Ung-vidék.

A valamikori összefüggő magyar etnikai sáv a XX. század második felében két helyen is megszakadt, Nagykürtös és Kassa magasságában, ami részben annak a következménye, hogy vannak vidékek, ahol száz év alatt a szlovák–magyar etnikai határ 50 kilométernyit délre tolódott! E szakadás egyik oka, hogy a mindenkori államhatalom kiemelt fontosságúnak tartotta Pozsony és Kassa elszlovákosítását. Kassán az 1910-es népszámlálás szerint a lakosok háromnegyed része vallotta magát magyarnak, a harmincas évekre ez 20% alá csökkent, majd a visszacsatolás után 1941-ben ismét csaknem háromnegyed lett az arányuk. Kassa pálfordulásaival foglalkozott többek között Fábry Zoltán, Németh László, Cseres Tibor és mások (Fábry 1968, Németh 1980, Cseres 1977).

Érdemes megemlíteni, hogy Kassa szabad királyi városként már 1369-ben címerlevelet kapott Nagy Lajos királytól, ami azt is eredményezte, hogy a középkorban Buda után az ország második legfontosabb városa volt, a XVII. századi nemesi felkelések idején pedig több mint száz évig a maradék országrész fővárosa. Később a nyelvújítás elindítója, a magyar színjátszás központja. 1833-ban itt tartották a Bánk bán ősbemutatóját.

2. Kassa a világháborúk után

Az impériumváltás és az ezeréves hazából való kiszakadás zavaros és fájdalmas körülményeit drámai hitelességgel ábrázolja Vécsey Zoltán *A síró város* című könyvében. Az új hatalom könyörtelensége már a kezdetekkor megmutatkozott, amikor a kassai honvédszobor (ami egy összeölelkező kuruc és 48-as honvéd harcost ábrázolt) lerombolása ellen tüntető kassaiak közé lőttek a cseh legionáriusok, amelynek következtében meghalt egy fiatal és középkorú nő, és sokan megsebesültek. A berendezkedő új államhatalomnak összesen 9 kassai polgár esett akkor áldozatul.

A huszadik század két értelmetlen magyar háborús részvétele közel másfél millió áldozatot jelentett a csatatereken és a haláltáborokban, majd a század második felében több mint kétmillióval csökkent a magyarok száma a Kárpát-medencében, és az ország határain kívül mindenütt visszaszorult a magyar nyelv presztízse. Ez a folyamat persze már Trianonnal megkezdődött.¹ Az említett események a kassai magyarok életében is máig ható veszteségeket okoztak.

Az igazi trauma a város életében a második világháború után következett, amikor verőlegények csoportjai grasszáltak a város utcáin, a magyarul beszélőket a kapualjakba vonszolták, megverték, kopaszra nyírták, majd következett a kitelepítés, deportálás, reszlovakizáció és egyéb retorziók. Egyik szemtanú szerint az északabbról érkező és az ellenállási részvétellel dicsekvő személyeknek elég volt rámutatni egy kassai polgár házára, lakására, és magyar tulajdonosát rövid idő alatt 50 kg-os csomaggal Abaujszinánál átdobták a határon, az új tulajdonos pedig beköltözhetett az elorzott ingatlanba. Megejtő tanúságtétellel szolgál erről az időről Szabó Lajos, a város református lelkésze Utolsó szalmaszál című önéletrajzi könyvében (Szabó 2000), aki szintén 50 kg-os csomaggal hagyhatta el az országot, illetve Sziklay László Egy kassai polgár emlékei című könyvében (Sziklay 2003). Ő később a magyarországi szlovákok nesztora lett.

1945. április 5-én került sor a kassai kormányprogram elfogadására, amely a VIII. fejezetében a németeket és magyarokat kollektíve háborús bűnösnek nyilvánítja – e sorok íróját is hároméves korában! –, majd az ezt követő Beneš-dekrétumok alapján elvették állampolgárságukat, elkobozták vagyonukat, megvonták nyugdíjukat, és egyéb diszkriminatív intézkedéseket foganatosítottak ellenük. Kassán még egy monstre háborús bűnösök perét is megrendeztek 1946-ban több száz személy ellen, akik zöme magyar volt, és a legenyhébb ítélet is vagyonvesztést jelentett.

1 „A trianoni békediktátum időpontjáig, pontosabban az első világháború kitöréséig a magyar presztízsnyelv volt a Magyar Királyság területén. [...] Ezt a helyzetet gyökeresen változtatta meg a békediktátum Magyarországra kényszerítése [...] a magyarsággal, a magyar nyelvvel szembeni türelmetlenség egyik fokmérője volt, hogy a szlovákok Pozsonyban és Kassán, a románok pl. Kolozsváron, a szerbek Újvidéken már nem használták többé a magyart mint környezeti nyelvet.” (Pomozi 2020: 128–129). Pontos adatsorokat és elemzéseket mindehhez l. Kocsis–Kocsisné 1991, ill. Pomozi 2020.

A háborút követő három év Janics Kálmán döbbenetes dokumentumai alapján „a hontalanság évei”-ként került a köztudatba, de megrázó dokumentumot jelentett Fábry Zoltán A vádlott megszólal memoranduma, amit a politikai és közélet szereplőinek elküldött, de választ nem kapott rá, illetve a rendszer-váltás követően Üresjárat 1945 – 1948 címmel megjelent naplója. *Košice megtagdta Kassát!* – vonta le a tanulságot (Janics 1989, Fábry 1991).

Meg kell még említeni, hogy a második világháborúig a kassai magyarok gyarapodásához nagyban hozzájárultak a város zsidó polgárai, akik a magyarellenes intézkedések következtében Csehszlovákiában külön nemzetiségként szerepelhettek. A város lakosainak 20%-át alkotó zsidó közösség (kb. 12 ezer személy) zöme a holokauszt áldozata lett, ötszázat sem tett ki azok száma, akik a bestialitás tombolását túlélték. Megható gesztus volt részükről, hogy a Csemadok megalakulása után képviselőiket ott találjuk a kulturális szervezet elindításánál.

A Csemadok (Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete) megalakulása (1949) robbanásszerű eredményeket hozott a kassai magyarok életében, a dogmatikus ötvenes években a magyar kultúra felpozícióját hozták: tánc-csoport (Népes), dalárda, színjátszó csoport alakult, a szervezetnek irodája lett a város Fő utcáján, és megkapta a postások valamikori kultúrházát, az Olimpiát, amit a tagok önzetlen és lelkes munkával hoztak rendbe. Elindult a magyaroktatás: az ipariskola, az általános iskola és a gimnázium egyre gyarapodó osztályokkal és tanulólétszámmal lettek a közösség fontos intézményei. Sajnos mára már – objektív és szubjektív okok miatt – jelentősen csökkent bennük a tanulói létszám.

A Kassán tanuló főiskolások, egyetemisták létrehozták az Új Nemzedék Táncegyüttest, kibővítették a klubtevékenységet, amely hosszabb ideig Fábry Zoltán nevét viselte. 1965-ben megalakult a Batsányi Kör, amelynek célja a magyar irodalom, zene, kultúra népszerűsítése a korábbi kassai Kazinczy Körhöz, illetve Kazinczy Társasághoz hasonlóan. Ismert írók (többek között Illyés Gyula, Németh László, Keresztúry Dezső) és előadóművészek (Sinkovits Imre, Mensáros László, Bárdy György) látogattak Kassára, és szinte minden alkalommal teltházas rendezvények voltak a Művészetek Házában. A sikereket aggályoskodó és irigykedő szemek is követték, ami azt eredményezte, hogy a Kör tevékenysége öt év után megszűnt (l. részletesebben Máté 2012).

3. Kassai történések 1968-tól napjainkig

A Prágai Tavasz eseményei újabb erőt és lelkesedést jelentettek a kassai magyarok számára, a fiatalok petíciót indítottak a kassai hivatásos színház újraindításáért, aminek része volt a gyűjtés is az alakuló színház számára. 1969-ben mondhatni regényes körülmények között létrejött a Magyar Területi Színház kassai Thália Színpada, amely érezhető kulturális felpezsdülést eredményezett a városban. Az események legfontosabb jogi eredménye lett a 144/68-as nemzetiségi alkotmánytörvény, amelyet részben meghamisítottak, de eltörölni a kommunista hatalom a normalizáció éveiben sem tudta, csak a „bársonyos” rendszerváltás utáni második esztendőben, 1991-ben került rá sor. Hasonló, a kisebbség számára létfontosságú dokumentum harminc év alatt nem került elfogadásra, sőt a demokratikusnak nevezett többségi pártok – a mai napig bezárólag – még tárgyalni sem voltak hajlandók róla.

Két fontos rendezvénysorozat is indult Kassáról a hatvanas évek végétől: a Kazinczy Napok és a Fábry Napok, amelyek regionális, országos, sőt mondhatjuk, hogy nemzetközi sikereket is eredményeztek. A Kazinczy Ferenc által fémjelzett rendezvény a nyelvművelés és nyelvvédelem fóruma lett, ahol pedagógusok, nyelvészek újságírók, színészek beszéltek meg a közösség legaktuálisabb feladatait; a Fábry Napok pedig közösségi életünk, a közösségi építkezés fontos fórumai lettek, többek között a rendszerváltást követő évben a határon túli magyar szerveződések, mozgalmak, pártok vezetőinek történelmi találkozóhelye.

A rendszerváltás konkrét hozadéka volt, hogy már egy hónap után megjelent a Keleti Napló folyóirat Máté László, később Gál Sándor főszerkesztésében. Igyekezett a nagy múltú kassai napilapok, folyóiratok hagyományát követni, de öt év után áldozatul esett a mečiari nacionalista fűnyírónak. A később indult, interneten is elérhető Kassai Figyelő (2002) legnagyobb eredménye, hogy közel két évtized után még ma is megjelenik.

A magyar énekkari mozgalom számára is hozadékot jelentett a kassai Csermely Kórus, illetve az iskola mellett alakult Csengettyű Kórus megalakulása. Országos és nemzetközi seregszemléken bizonyították magas művészi tudásukat. Az elmúlt negyedszázadban a Csermely Kórus hagyományos újévi kon-

certje vendégművészekkel a műsorukban a kassai magyar közösség életében eseményszámba ment, sajnos a generációváltás miatt most nehéz helyzetben van az együttes.

Nagy veszteséget jelentett a Csemadok kassai szervezetének az életében, hogy a város vezetése elvette az Olimpia Kulturális Központot, és nem biztosított helyette más, kulturális tevékenységre alkalmas épületet. Az Eperjesen élő és alkotó Rákosi Ernő festőművész vagyont a Csemadok-ra hagyta, ennek eredményeként sikerült Kassa központjában, a Kovács utcában saját épülethez jutni, ami a mai napig – szerény körülményei ellenére – a kassai magyarok biztos pontja, mert Kassa városától a város magyar közössége nem sokat kapott. Sőt inkább adott, mert a Kassai Polgári Klub kezdeményezésére a Mészáros utcában közadakozásból felállított Márai-szobrot a városnak adományozta. 2006-ban pedig a Rodostói-ház udvarában álló II. Rákóczi Ferenc szobra Magyarország ajándékeként került a városba.

Kassa város vezetése Rudolf Schuster és František Knapík főpolgármester-sége idejében tanúsított bizonyos empátiát a kassai magyar közösség iránt. A város 2013-as Európa Kulturális Fővárosa cím elnyeréséhez fontos médium lett Márai Sándor neve, elismertsége és kassai illetősége, de a programok közül ki-maradtak a magyar történelemhez és kultúrához kapcsolódó projektek.

A kassai magyar közösség hagyományos március 15-ei ünnepeire rendszeresen Magyarbódön kerül sor, ahol eltemették a kassai csata hőseit, illetve az aradi vértanúk napján Margonyán, a bártfai járásban van megemlékezés, ahol sikerült felújíttatni Dessewffy Arisztid végső nyughelyét, és a helyiekkel együtt megemlékezni közös vértanúinkról. A Kassai Polgári Klub kezdeményezésére sor került Kassán, magánterületen, a mártír Esterházy János mellszobrának a felavatására, amely szintén fontos zárandokhely lett.

4. Napi küzdelmeink. A magyarság arányának változásai Kassán és környékén

Kassán napjainkban 48 bejegyzett magyar civil szervezet, társulat, klub és szövetség fejt ki rendszeres vagy időszakos tevékenységet. Különösen fontos az egyházi, oktatási intézmények és a Thália Színház tevékenysége. A magyar rendezvények rendszeres támogatója a katolikus, református egyház mellett a görögkatolikus egyház és gyülekezete.

Tíz évvel ezelőtt úgy ítéltük meg, hogy a kassai polgárok számára kevés a választási kampányokon, illetve Csemadok-konferencián való találkozás, ezért elindítottuk a Kassai Magyarok Fóruma kezdeményezést, amely bejegyzésre került a belügyminisztériumban. Az első találkozások igazolták, hogy a kassai magyar polgárok igénylik a közéleti információkat, illetve a nagyobb társadalmi aktivitást. Sajnos belső széthúzó megnyilvánulások azt eredményezték, hogy a Fórum alig fejt ki rendszeres tevékenységet.

Gyakran fogadok anyaországi vendégeket, s amolyan tájékozódás keretében felteszem az alábbi kérdést: mit gondolnak, Kassa negyedmillió lakosságából hányan vallják magukat magyar nemzetiségűnek? 2006-ban, II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hazahozatalának a centenáriumaán ugyanezt a kérdést feltettem Sólyom László köztársasági elnöknek, aki 20-30 százalékot „saccolt”. Kicsit meglepődött a valós számon, de azzal indokolta, hogy azokra is gondolt, akiknek magyar gyökerei lehetnek. A 20-30 százalék másoknál is megismétlődik, ami ötvenezer körüli számot jelentene. Tíz közül, ha egy van, aki pontosan tudja a statisztikai adatot, vagyis az ezredforduló előtt még tízezer fölött volt, az ezredforduló után, 2001-ben 8940 – 3,8%, és a legutóbbi népszámláláskor 2011-ben ez 30 százalékos csökkenés mellett 6382 főre (2,7%) módosult. Mondhatnánk, hogy a lakosság 20 százaléka (!) nem vallott be semmilyen nemzetiséget, s azok között viszonylagosan nagy arányban vannak magyarok is. Persze ezzel a szlovákok száma is csökkent, de ez nem meglepő, inkább figyelmeztető tanulság számunkra.

Hasonló a helyzet Kassa környékén is: a Kassa-vidéki járásban 2001-ben a 106 ezer lakosból 14 140-en vallották magukat magyarnak (13,2%), 2011-ben már csak 11 845-en (9,9%), ami szintén döbbenetes csökkenés.

Kassa környékén 30–40 település található, ahol kimutatható magyar lakosság, de mondhatnánk ötvennél többet is, mert például a valamikor legészakibb magyar településként aposztrofált Magyarböd miatt ne tartozna közéjük, illetve az Olsva-völgyi települések, Györke, Petőszinye, Regeteruszka, Garbócbogdány s a hozzájuk közeli Nagyszalánc, amelyek református közösségei évtizedeken át dacoltak/dacolnak az asszimilációval. Magyarbödnek, Györkének, Nagyszaláncnak még az ötvenes-hatvanas években is volt magyar iskolája, illetve a Csemadok magyarbódi szervezetének országosan ismert folklórcsoportja, amely aztán segítette is a magyarbódi népzene és néptánc feldolgozását.

A történelmi forrásokból tudjuk, hogy a honfoglaló magyarok a X–XI. században vették birtokukba a folyók völgyeit, majd a hegyes vidékeket. Branislav Varsík neves szlovák történész munkáiban bizonyította, hogy a Kassai-medencébe a középkorban a szlávok fokozatosan érkeztek, különösen a tatárjárás után, s ekkor lett több Kassa környéki település szláv többségű (Varsík 1977). (Szlovákokról ekkor még mai értelemben nem beszélhetünk, a Magyar Királyság északkeleti részein jelentős volt a lengyel és rutén elem is.)

A Kassai-medence – a valamikori Abaúj-Torna vármegye – fontos települése volt korábban Torna, majd később Szepsi, a Bódva-völgyének a központja, amely régebben és újabban is, egészen 1960-ig járási székhelyként szerepelt. Szepsi lakossága az elmúlt évtizedekben amolyan fele-fele arányban volt szlovák és magyar, ami azonban az utóbbi két évtizedben a magyarság kárára változott. A 2011-es népszámláláskor a város 11 068 lakosából 3279 vallotta magát magyarnak (29,6%), igaz itt is magas volt azoknak a száma, akik nem vallottak be semmilyen nemzetiséget (1942 fő). A város vezetésében több mint húsz éven át abszolút többségben voltak a magyar párt képviselői, és a polgármester is magyar volt. Az arány az utóbbi választásokon átbillent a másik oldalra, így elmondhatjuk, hogy Szepsi példával – sajnos negatív példával – szolgál.

Kassa környékének magyarsága mindezzel együtt és mindennek ellenére állhatatosan küzd az asszimiláció ellen, illetve a nagyváros közelsége miatti nehézségekkel. Az egyházak (katolikus, református, görögkatolikus), a meg-

maradt magyar iskolák és a Csemadok helyi szervezetei fontos alapjai ennek a küzdelemnek. A nagyváros legközelebbi települései között van a történelemből, irodalomból ismert Nagyida (2011: 9,8% a magyarok aránya), ahol többek között egy nemzetközileg is jegyzett folklórcsoport, az Ilosvai Selymes Péter Néptáncgyűttes működik, generációkat kötve a magyar kultúrához, népzenehez, néptánchoz. Ugyancsak Kassa környéki település Abaújszina (2011-ben 12,0% magyarral), ahol a Rozmaring Néptáncgyűttes tevékenysége és kisugárzása jelent megtartó hitet és erőt. A Bódva mente művelődési térképéhez tartozik a buzitai iskola és citerazenekara, a jánoki betlehemes hagyományok éltetői, a szépsi énekkarok, a debrődi Szent László-hagyományok, illetve Áj község sajátos népi kultúrája, amit Vargyas Lajos dolgozott fel (Vargyas 1941).

Ennek a vidéknek látványossága a Szádelői-völgy, a Tordai-hasadék mása, a jászóvári cseppkőbarlang, a premontrei prépostság és a Somodi-fürdő. Az utóbbi évtizedeken át jelentette a nagy kulturális összesereglést, táborozást, ami jelenleg a jászói Mécs László Szabadegyetem keretében folytatódik, a Csemadok szervezésében.

5. Mi lesz veled, kassai magyarság?

Néhány hónappal az újabb megszámláltatásunk előtt² helyzetünk állapotára van egy optimista és egy pesszimista értékelés. Az optimista: több mint százéves kisebbségi létünk után örülünk, hogy ennyien vagyunk; a pesszimista: a megdöbbentő fogyatkozás alapján kiszámítható, hogy mikor lesz az államhatárból etnikai határ... És van a harmadik: a realista, amely arról szól, hogy Kassán, Szlovákia második nagyvárosában a magyarok és a magyar közösség nagyvárosi körülmények között él, ami sajátos kapcsolatrendszert és odafigyelést igényel. Ebben nem jeleskedtünk korábban sem, és már most is késésben vagyunk annak ellenére, hogy jelentős magyarországi támogatásoknak köszönhetően Kassa és a kassai magyarok fontos intézményekkel gazdagodtak: Magyar Jelenlét

2 A 2021-es szlovákiai népszámlálásról van szó – a szerk.

Háza, Református Oktatóközpont, Márai Sándor Emlékmúzeum, református magyar óvoda.

Volt időszak, amikor a kisebbségi magyar közösségek önbizalmának és önbecsülésének a növelésére kisebbségi (népszámlálási) tízparancsolatot dolgoztunk ki, de számomra különösen emlékezetes a tőlünk indult és Csehszlovákiából kiutasított Balogh Edgár négyparancsolata, mely így ment át a köztudatba: a magyar nemzetiség vállalása, az utódok magyar iskolába íratása, magyar napilap-folyóirat előfizetése, bérlet a magyar színház előadásaira (vö. Balogh 1981). Én még hozzátennék egy ötödiket: személyes jelenléttel támogatni a magyar rendezvényeket, mert Kassán ez egyben kiállást is jelent. Minimum programnak ez is megfelel, illetve tetszés szerint bővíthető közösségekként és vidékekként. Már Fábry Zoltántól tudjuk, hogy a magyarság vállalása kényes kérdés, és különösen az a fogyasztói társadalom mindent összekuszálni képes útvesztőiben.

A népszámlálás amolyan bizonyítvány egy kisebbségi közösség helyzetéről és életképességéről. Nem jutott hely és idő a kettős identitás megvallására, ami a 2021-es népszámlálás újdonsága, és nem kevés veszélyt rejt magában. Ilyenkor mindig előtérbe kerül a kisebbségi komplexus helyett a többlet és a Németh László-i minőség gondolat. Hátrányunk: közösségeink megosztottsága, az összetartó erő gyengülése és a közömbösség. Ezért is fontos a közös politikai érdekképviseletben minél hamarabb megegyezni, és egyéneket, közösségeket erősítő találkozókkal elmélyíteni az önbizalmat és az önbecsülést. Jó lenne hinni, hogy holnap is lesznek még igazi kassai polgárok, s lesz magyar iskola, magyar szó a Kassa környéki magyar falvakban.

IRODALOMJEGYZÉK

- Balogh Edgár 1981: *Hét próba*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Cseres Tibor 1977: *Parázna szobrok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Fábry Zoltán 1968: *Stószai délelőttök*. Madách Könyvkiadó, Bratislava.
- Fábry Zoltán 1991: *Üresjárat 1945–1948. Napló a jogfosztottság éveiből*. Regio–Madách–Kalligram Kiadó, Budapest–Pozsony.
- Janics Kálmán 1989: *A hontalanság évei*. Hunnia Kiadó Kft., Budapest.
- Kocsis Károly–Kocsisné Hodosi Eszter 1991: *Magyarok a határainkon túl – a Kárpát-medencében*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Márai Sándor 2010: *Napló*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Máté László 2012: *A kassai Batsányi Kör. Béres József emlékezése*. Magánkiadás, [h. n.]
- Németh László 1980: *Utolsó széttekintés*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Pomozi Péter 2020: Népesésváltozás és magyar identitás a Kárpát-medencében. Nyelvpolitikai lehetőségeink száz évvel Trianon után. In: Pusztay János (szerk.): *A veszélyeztetett magyar nyelv*. Anyanyelvápolók Szövetsége, Budapest. 119–167.
- Szabó Lajos 2000: *Utolsó szalmaszál*. Kazinczy Társaság, Kassa.
- Sziklay László 2003: *Egy kassai polgár emlékei*. Kalligram Lap- és Könyvkiadó, Pozsony.
- Vargyas Lajos 1941: *Áj falu zenei élete*. A Királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézete, Budapest.
- Varsík, Branislav 1977: *Osídlenie Košickej kotliny* (A Kassai medence benépesülése).
- Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Košice Región, Košice.
- Vécsey Zoltán 2010: *Síró város*. Kráter Irodalmi és Művészeti Műhely, Budapest.

POMOZI PÉTER

KÁRPÁT-MEDENCEI TÖBBNYELVŰSÉGI MINTÁK TRIANON ELŐTT ÉS UTÁN. MERRE TOVÁBB?

„Nyelvünk az egyetlen élő valóság,
melyet még az ország földarabolói se vehetnek el.” (Kosztolányi)

1. Fogalmi keretek. Az anyanyelv mint döntő identitásképző-elem a modern polgári nemzettudatban

Ha a Kárpát-medence történeti többnyelvűségéről, annak a trianoni békediktátum nyomán bekövetkező gyökeres változásairól, a feldarabolt Magyar Királyság területének kétharmadán kisebbségbe kerülő magyarnyelvű népesség nyelvpolitikai helyzetéről szeretnénk gondolkodni, megkerülhetetlennek látszik néhány kulcsfogalom tisztázása. Anélkül persze, hogy a nemzetet mint sajátos *wir-Bewußtsein*-t övező (művelődés)történeti vitáinak bugyraiba alászállnánk, hiszen még oly részletes elemzéssel sem juthatnánk el a minden tudóst és érdeklődőt kielégítő nemzetdefinícióig. Már csak azért sem, mert eleve nincs ilyen a nemzetfogalom történeti szakirodalmában sem. *Mutatis mutandis* elmondhatjuk ezt nemzeti kisebbség vonatkozásában is, hiszen nemzet és nemzeti kisebbség viszonyfogalmak.

Mindezt előrebocsátva is fontosnak tartom a nemzet fogalmának tartalmi és időbeli pontosítását, nehogy történetileg kétséges következtetésekre jusunk olyan időszakokban, amelyekre én semmiképp sem vetíteném vissza a Felvilágosodás és preromantika időszakában fogant európai nemzetkonceptiókat. Mint látható, többes számot használok, és nem véletlenül. Meggyőződésem szerint legalább *Staatsnation* és *Kulturnation* fogalmát világosan el kell választani, mert e kettősség cseppet sem jelentéktelen az európai nemzeti fejlődés és nyelvi tudatosság, nyelvi normatörekvések szempontjából, így magyar (anya)nyelv és magyar nemzet kapcsolódásának mikéntje szempontjából (sem).¹

A Felvilágosodás és a (pre)romantika időszaka a nemzetről, az ehhez kapcsolódó nemzeti azonosságtudatról folytatott viták hőskora is Európa-szerte, régióként jelentős időeltolódással és hangsúlyokkal. Németföldön a nemzeti eszmény, adott etnikum nyelvi-kulturális jegyei mellé nem lehetett állami keretet rendelni a XVIII–XIX. sz. fordulóján, hiszen akkoriban az egységes Németország legfeljebb egyes politikai körök álma lehetett. Franciaországban ellenben 1789 eseményei és az azt követő évek világossá tették, hogy Párizsban immár egy abszolút etatista keretekben gondolkodó hatalmi központ formálja a francia nemzeteszmenyt, megtestesítve ezzel a tiszta *Staatsnation*-felfogást, és – aminek máig ható európai kisebbségpolitikai következményei vannak – az európai politikatörténetben elsőként élesítve egy kisebbség- és kisebbségi nyelvvaltozat ellenes hatalmi nyelvideológiát és fegyvert. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy szó szerint mindent megtettek Île-de-France régió nyelvvaltozatának kizárólagos normává emelése érdekében.²

1 Nyelv és nemzet összekapcsolásának tárgyában már 1417-ben elhangzott a nyugati skizma elhárítása végett egybehívott konstanzi zsinaton, hogy a natio felfogható az eredet közösségként (*gens*) vagy „a nyelvek különfélesége szerint, ami kiváltképpen és leginkább ismérve a natio-nak” (Szűcs 1974: 206).

2 Ennek megfelelően 1789-től megkezdődött a nyelvi-kulturális másságok (a másság nem minden esetben jelentett kisebbséget) drasztikus felszámolása a köztársaság, majd a császárság területén. Bizonyos fokig ennek továbbélése a francia politika hagyományos érzéketlensége Európa őshonos kisebbségei irányában. (Vö. baszk, breton, gascogne-i [nyelvi] kisebbségi kérdés Franciaországban.)

A Magyar Királyság történetében a kora középkortól a romantika koráig megfigyelhető dinasztikus *hungarus*-tudat ezzel a francia államnemzet-felfogással szemben azt jelentette, hogy az állam az őt alkotó lojális etnikumok közössége. Ez teret engedett a korona határain belül olyan párhuzamos etnokulturális folyamatoknak, melyeket retrospektív szóhasználatlalt akár *Kultur-nation*-csíráknak is nevezhetnénk. Az hogy a történelmi Magyarország sírjánál életerős nemzetiségek váltak az utódállamok vezető nemzeteivé, mindennél beszédesebben mutatja, hogy a magyar nemzetfejlődés sohasem járt a nyelvi kisebbségeket tervezetten eltipró klasszikus francia *Staatsnation*-úton, még ha utóbbi népszerűsítésére voltak is a magyar politika- és szellemtörténetben kísérletek. Itt említhető a jakobinus háttérű Berzeviczy Gergely Bécsben megjelent értekezése, mely szerint nyelv és kultúra identitásképző ereje lejárt, a különféle nemzetiségeket az egységes állami keret tereli közös akolba, s ez lesz szerinte az új egyesítő erő a XIX. század folyamán (Berzeviczy 1817: 287). A Kossuth, Pulszky vs. Széchenyi vita egyik vetülete szintén a korabeli *Staats*- és *Kultur-nation*-felfogások közt feszül, melyben Széchenyi álláspontját talán A Magyar Academia körül c. szerkesztett elnökhelyettesi beszédéből ismerhetjük meg legplasztikusabban. Széchenyi szerint csakis a kulturális minőség bírhat olvasztói erővel, tehát aki a Kárpát-medence kulturális harcában sikeres kíván lenni, annak „olvasztói felsőbbbséggel kell bírni” (Széchenyi 1842: 49).

Van azonban a történelmi *hungarus*-tudaton kívül még valami, ami a honi nemzetfejlődésben akaratlan is a *Kultur-nation*-irányba terelte a folyamatokat, mégpedig az, hogy Mátyás halála után meggyengült a központi királyi hatalom, és 1526-tól kezdve a Magyar Királyság területi integritása is erőteljesen sérült, ami a délvidéki területeken kétszáz évnyi magyar állami hiátust jelentett, másutt meg a közmondásos százötvenet, de még egyes felső-magyarországi területekre is évtizedekre be-bekacsintott a török. A kulturális önazonosság nemzetszervező erejére tehát a török hódoltság hajnalától szükség volt. Amikor Sylvester János 1527-ben krakkói diákként, Mohács árnyékában Hieronymus Vietor mellett részt vesz a Gyermeki beszélgetések magyar változatának kiadásában, amikor 1539-ben *Grammatica Hungarolatina*ájában tulajdonképpen a modernitást, és a bécsi magyar testőrírókat messze megelőzve kvázi nyelv-

vi-nemzeti programot fogalmaz meg,³ akkor európai viszonylatban is korai példáját szolgáltatja anyanyelv és nemzeti lét, nemzeti önazonosság-tudat összekapcsolásának. Ehhez a korai kultúrnemzet-csírához természetesen kellett a Kárpát-medencei magyar nyelvjárósterület viszonylagos egységessége, mely segítette a normakezdemények korai létrejöttét. Mint Galeotto Marzio, Mátyás király udvari történetírója és könyvtárosa megjegyzi: „Hungari enim sive nobiles sive rustici sint, sint, eadem fere verborum conditione utuntur et sine ulla varietate loquuntur, eadem enim pronuntiatio, eadem vocabula, similes accentus ubique sunt.”⁴

1920-ban, a trianoni békediktátum Magyarországra kényszerítésével a szétszakított magyar nemzetrészek a fogalom klasszikus értelmében váltak *Kulturnation*-ná, hiszen ettől kezdve csak a közös nyelvi-kulturális gyökerek tarthatták össze a nemzetet. Ezért Trianon még akkor is nyelvi töréspont lenne, ha a két- és többnyelvűségi gyakorlat nem rendeződött volna gyökeresen át a kárpáti tájakon.

Trianon előtt a Magyar Királyság alattvalója, a (nemesi nemzeten kívüli) polgár, jobbágy, később szabad paraszt lehetett tehát jó *hungarus*, függetlenül attól, hogy magyar, német, román vagy valamely szláv nyelv volt-e az elsődleges nyelve, azaz *hungarus*-ként a dinasztikus identitás keretei között különböző etnikumok képviselői is lehettek⁵ egyaránt lojálisak a koronához. Ennek a dinasztikus összetartozástudatnak volt kivételes és különleges emlékeztetőtörténeti

3 Az 1539-es *Grammatica Hungarolatina* előszavában írja: „Ugyanúgy járunk mi is, mint azok az emberek, akiknek mérhetetlen kincs van elásva a kertjükben, és megsem tudják felhasználni, holott nyomorultul szegények, mert nem tudják, hová van a kincsesláda elrejtve. El volt rejtve idáig anyanyelvünk kincsesládája is, amelyet most találtunk meg [...] Ha nem vonakodunk élni vele, akkor rövidesen koldusszegényekből dúsgazdagokká lehetünk” (Vladár Zsuzsa fordítása).

4 „A magyarok ugyanis, akár nemesek, akár parasztok, körülbelül ugyanazon a módon használják a szavakat, nincs különbség beszédjükben, ugyanazok a kifejezések, ugyanaz a kiejtés, ugyanaz a hangsúly mindenütt.” (Galeotto Marzio; Kardos Tibor fordítása.)

5 Hangsúlyozom, „lehettek”. A Magyar Királyság története a példa rá, ez nem mindig valósult meg eszményi módon, különösen az erdélyi románság esetében nem. Pozitív példa ezzel szemben Kárpátalja (Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung) történeti, sok évszázados, harmonikus többnyelvűsége, melyet döntően csak az önálló ukrán állam kisebbségellenes, sovén nyelv(politika)i kurzusa ingatott meg.

példája Igor Matovič szlovák miniszterelnök 2020. június 4-i beszéde.⁶ Ugyanakkor természetesen korábban, a dinasztikus közösségtudat korszakaiban sem volt mellékes a nyelvi identitás csoportformáló ereje. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a herderi alapú (kultúr) nemzet-formáló *Volksgeist*, melynek nyelven kívül a közös származástudat, tágabban értelmezve a közös folklórkinccs, beleértve közös vallási elképzeléseket is része volt, ugyanúgy jellemezhetette korábbi korok mi-tudatú közösségeit, mint a modern, XVIII–XIX. század fordulóján születő európai nemzetekéit.

A minket itt közelebről érintő nyelvi identitás, nyelvi alapú csoporttudat kérdésében tehát nem az a választóvonal ősi, premodern és modern között, hogy a közösségi identitásképzők közt a nyelvi korábban ne szerepelt volna, hanem az, hogy ez a spontán identitásképző elem korábban nem vált hatalmi ideológiai, hatalomszerző és -megtartó harcok elsődleges fegyverévé.⁷ Nem volt, legalábbis nem volt tudatos, hatalmi ideológiával „fűszerezett”, nemzetet más nemzettel, nemzeti kisebbséggel szembeállító etatista, diszkriminatív, helyenként és időnként kifejezetten lingvicid nyelvpolitika, mely az éppen nem államalkotó(nak tekintett) nemzetek eltüntetését és valamely vágyott homogén nyelvű állami keret létrehozását szolgálja. Világos, hogy modern polgári nemzettudat nincs nyelvi

6 „Azt gondolom, hogy a történelmi Magyarország a miénk is volt. A szlovákok a magyarok és a többi nemzetiségek mellett együtt harcoltak a török hódítás ellen. A magyar királyok nemcsak a magyarok életéről és sorsáról döntöttek, hanem a szlovákokéről és mindenkiről, akik a történelmi Magyarország területén éltek. Ezen uralkodók zászlaja alatt évszázadokon át együtt harcoltak a szlovákok és a magyarok. A mai szlovákiai városok a magyar királyoktól kaptak privilégiumokat, a földesuraktól szabadságot, és fejlődhettek egyfajta helyi demokrácia keretén belül. Legyen hát merszünk kimondani, hogy a magyar történelem a mi közös történelmünk. Hogy a magyar királyok a mi közös királyaink voltak. És Korvin Mátyás leszármazottai az akkori idők francia, német, osztrák nemesi családjaihoz is tartoztak.” (Matovič 2020). Matovič miniszterelnöki beszéde valóban páratlan Csehszlovákia 1920 óta írt, majd pedig Szlovákia 1993 óta íródó történetében. (A szlovák belpolitika instabilitása miatti gyakori átrendeződések, a 2021. tavaszi „vakcinabotrány” mint *casus belli* következtében Igor Matovič nem töltötte ki teljes miniszterelnöki megbízatási idejét.)

7 A francia nemzetmodellt, az etatista *Staatsnation*-t pontosan ez különíti el a *Kulturnation*-tól. A nemzetnek az (állítólagos) „*volonté générale*-ből levezetett merőben újszerű politikai társulása” (vö. Szűcs 1974: 196) már a jakobinus diktatúra idején hadba veti a totális elnyomó nyelvpolitika minden fegyverét, hogy a korábbi századokban még kisebbségi „*Île de France*” mihamarabb uralkodó francia változattá váljék.

identitás nélkül, azonban ebből még egyáltalán nem feltétlenül következik, hogy annak mások irányában ellenségesnek, kirekesztőnek kell lennie, l. például Széchenyi fennebb idézett munkájának eszmerendszerét (Széchenyi 1842).

Sajnos azonban épp a Trianon után megvalósuló, koronként és helyenként sovén állami nyelvpolitikák voltak azok, melyek még azokban is megingatták a történelmi Magyarországra sokféle jellemző két- és többnyelvűség fenntarthatóságába vetett hitet, akiknek elődei valaha ilyen területeken éltek. Azok az utódállami közelítések, melyek – Trianon területi, etnikai-nyelvi igazságtalanságainak egzisztenciális igazolása érdekében – túlfűtött nemzetállami ideológiával, őshonos, történelmi nemzetiségeket szembeállító történetírással, konfrontatív iskolai történetoktatással, az őshonos kisebbségeket ellehetetlenítő nyelvpolitikával próbáltak egy új erőltetett egynyelvűséget „lenyomni” a diktátummal örökölt kisebbségek torkán, eleve kihúzták a talajt a hozzáadó kétnyelvűség társadalmi mértékű elfogadása, elfogadottsága alól. Az etatista, asszimilációs narratívából szemlélve nehéz megérteni és elfogadni a valódi hozzáadó, és nem felcserélő többnyelvűségi modell lényegét. Azét, amelyet éppen 1920 történései torpedóztak meg egy évszázadra, de minden reményünk szerint mégsem végleg, a Kárpát-medence számos államában. Ennek reményében született tanulmányunk, s ezért is zárjuk azt jövőbe mutató kérdéssel és a hozzáadó kétnyelvűséget előtérbe helyező válasszal.

2. Néhány észrevétel a kezdetektől a török hódoltságig

A másodiktól az ötödikig terjedő négy fejezetben a magyar etnikai térszerkezet Kárpát-medencei változásaiból próbálunk óvatos következtetéseket levonni a magyar nyelv Kárpát-medencei jelenlétére vonatkozóan, tudván tudva, hogy az óvatosság szó időben visszafelé haladva egyre hangsúlyosabb a bevezető fejezetben taglalt kérdések miatt. Nagyjából négy nagy történelmi szakaszt lehet megkülönböztetni az elmúlt durván tizenegy (esetleg tizenhárom, l. alant a 16. lábjegyzetet) évszázad során:

- a Kárpát-medencei magyar jelenlét kezdetétől a XV. század közepéig;
- a török délvidéki megjelenésétől a hódoltság végéig és a betelepítések évszázadáig;
- a XVIII–XIX. század fordulójától az első világháborúig;
- a trianoni évszázad a békediktátum aláírása után.

Nagyjából és egészében hasonló szakaszolást kínál Kiss Jenő is *A magyar nyelvtörténet kézikönyvé*-ben (Kiss 2018: 382).

Az első szakaszban dinamikusan növekszik a magyar etnikai és nyelvi jelenlét a Kárpát-medencében, a harmadikban lassú gyarapodás figyelhető meg, míg a másodikban és a negyedikben drámai módon csökken a magyarság részaránya. A harmadik és a negyedik szakaszban már adatolhatók az etnikai mintázatváltozások nyelvspecifikus okai: a reformkortól kezdve a magyar – a Bach-korszak magyarelles terrorja, és az ezzel járó időszakos nyelvi visszaesés ellenére is – presztízsnyelvvé válik, ami azt jelenti, hogy többen beszélik a magyart, mint ahányan magyar származásúak. A békediktátum érvényre jutása után pontosan ezzel ellentétes folyamat indul meg. Míg az első két szakaszban a népességarányok változása döntően a biológiai reprodukció lehetőségeinek és korlátainak, békés és háborús periódusoknak, valamint az etnikai betelepítéseknek a tükré, addig a harmadik és negyedik szakaszban már nyelvspecifikus tényezők is alakítják az etnikai szerkezetet, sőt ezek szerepe sokszor nagyobb az arányváltozásokban, mint a reprodukciós ráták esetleges különbségei. A nyelvészeti irodalom asszimiláció-definíciója nyomán úgy is fogalmazhatnánk, hogy magyar aspektusból a harmadik szakasz apránként növekvő asszimilációs nyeresége áll szemben egy Trianon utáni, máig mélyülő asszimilációs veszteséggel. Azonban én erősen berzenkedem a nyelvi nyereség : nyelvi veszteség kategóriáinak ilyen poszt-trianoni, leegyszerűsítő alkalmazásától. Éppen azért, mert míg az első három szakaszban jellemzőek voltak az aktív két- és többnyelvűségi minták, így az általam a záró fejezetben disszimilációsnek nevezett modell szerint alakulhattak akár a korai spontán, akár a későbbi, immár tudatosabb nyelvválasztási folyamatok, addig a negyedikre valóban az erőszakos utódállami asszimilációs nyomás vált jellemzővé, amely eleve kétségbe vonta a kisebbségi(vé vált) nyelv(ek) megőrzésének létjogosultságát.

Visszatérve a kezdetekhez, előre kell bocsátani, hogy írásomnak az említett, történeti érdekű közelítés ellenére sem lehet célja a Magyar Királyság nyelvi és nyelvpolitikai képének részletes megrajzolása a korai századokban. Ennek több oka van. A legfontosabb, hogy az Árpád-kor századairól, – nem is beszélve az azt megelőző Kárpát-medencei századokról – igen csekély olyan forrásmennyiségünk van, melyből mai értelemben vett nyelvpolitikai, nyelvi jogi elemzésekhez információkat nyerhetnénk, vagy akár csak az ország különböző etnikumai közötti nyelvi interakcióra, illetve annak bármiféle befolyásolási kezdeményeire következtethetnénk. Ráadásul a ránk maradt szövegeket, uralkodói életrajzokat, legendákat, törvényeket, okleveleket tudomásom szerint eddig senki sem elemezte behatóan ilyen nézőpontból.

Eleve naivitás is lenne azt várni, hogy egy ilyen, akár monografikus királytükör-, törvény-, oklevél- etc. elemzésekísérlet nyomán tudatos nyelvpolitikai törekvések sejlենének fel. A nyugati kereszténység vonzaskörzetében a reformáció nyelvi mozgalmi előtt ugyanis nincs a kontinenst átfogó olyan nyelvi ideológia, mely a nemzeti nyelvek primátusára helyezné a hangsúlyt valamely korszakos *lingua franca*-val, pl. a középkori vagy a humanista kor latinitásával szemben. Az állam-etnikum-nyelvek koordinátarendszeren belüli lehetséges ellentétek nemhogy nem domborodnak ki a XV. század előtt, de jobbára meg sem fogalmazódnak. Úgy is mondhatnánk, hogy a nemzetiségi kérdés, a nemzetiségi politika még úgysem releváns kérdés a korszak kormányzási gyakorlatában, ha a „nemzet” fogalmát a reformáció, majd pedig a polgári nemzetfogalom kikristályosodása óta ráarakódott konnotációktól lecsupaszítjuk, és pusztán a középkori *natio* jóval korlátozottabb keretei közt szemléljük. Amit tehát az előző fejezetben államnemzetről és kultúrnemzetről mint fogalmi keretről kifejtettünk, még súlyos megszorításokkal sem igen vetíthető vissza a reformáció előtti időkre. Kisebbség és nyelvi kisebbség fogalmi tehát mellékesnek tűnnek a X. század végétől a XV. század közepéig az európai hatalmi ideológiai keretek formálódásában,⁸ és ez nem volt másként a Magyar Királyság területén sem.

8 Ez természetesen nem zár ki eseti atrocitásokat, a hangsúly az ideológiai kereten, a tudatos tervezés létén vagy nem létén van.

Európai viszonylatban is egyedülállóan korai Dante Alighieri *De vulgari eloquentia* (A nép nyelvén való ékesszólásról) című munkája, melynek első könyvét már egyes mai értelemben vett nyelvjárástani és nyelvtervezési gondolatcsírák előfutárának tarthatunk, és éppen ebben találkozhatunk először az élő, beszélt nyelv felmagasztalásával is, mikor is egy adott dialektus már nem kötidik rendiségben meghatározott beszélői rétegekhez.⁹ Dante második könyve már elsősorban költészettan, stilisztika. Ám bármily zseniális gondolkodó volt, s élt bár a városállamokkal tagolt, egymástól élesen elkülönülő itálikus nyelvjárásokkal tagolt Appennini-félszigeten, műve első könyvében sem térhetett ki nyelvi többség-kisebbség, illetve többnyelvűség viszonyának (nyelv)politikai vetületeire, mert korát az ilyen kérdések egész egyszerűen nem foglalkoztatták.

Ilyen jellegű „szenzációs” kivétel nemigen fordulhat elő másutt sem. Az István király intelmeiből gyakran idézett „az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő” mondatnak csak szövegkörnyezetéből kiragadva (és olykor a napi közéleti viták szintjén is félreértelmezve) lehet tudatos kisebbségpolitikai, nyelvpolitikai értelmezést adni. A hatodik fejezet e híres mondatának többféle tolmácsolása is elképzelhető, csak épp nyelvi (kisebbségi) jogi nem. A latin eredeti és a szövegkörnyezet alapján valószínű, hogy itt a királyi udvarról,¹⁰ esetleg annak bővebb értelmezése esetén az ország királyi és egyházi központjairól esik szó, ahová a vendégek¹¹ befogadása szükséges és kívánatos volt. Létszükség volt a királyság nemzetközi diplomáciai mozgásterének bővítése, tanult kleriku-

9 Érdekeség, hogy Dante az első könyv VIII. fejezetében – ma már persze megmosolyogtató – „történeti” megjegyzéseket is tesz a kontinentális Európa nyelvi képének kialakulásáról, s itt a magyart is kétszer említi. Itt csak az első passzust idézem, ahol nép és nyelv közé kimondatlan is egyenlőségjelet tesz: „Mert az egész terület, amely a Duna torkolatától, vagyis a Maeotis mocsaraitól a nyugati végekig az angolok, olaszok és franciák határaival és az Óceánnal határolódik körül, csupán egy nyelvet nyert, jóllehet aztán a szlávok, magyarok, teutonok, szászok, angolok és sok más nép révén különféle népi nyelvekre oszlott” (magyarul Dante 1965: 357).

10 „Nam unius linguae uniusque moris regnum, imbecille et fragile est.” (Kiemelés tőlem – P. P.)

11 Vendégekről (hospes) és vendéglátókról Szent István király első törvénykönyvének 24. pontjában is szó esik, ahol valószínűleg idegen ajkú telepésekre vonatkozik: „Ha valaki jóakarattal vendéget fogad be, és ennek eltartásáról tisztességesen gondoskodik, a vendég, ameddig a megegyezésnek megfelelő eltartásban részesül, ne hagyja el eltartóját, és ne vigye másvalakihez az ő szolgálatát.” (Vö. Király–Györffy 1987: 25–35.)

soknak az országba csábítása, a keresztény művelődési központok, kolostorok megerősítése. (Az Intelmek legismertebb mondatának és szövegkörnyezetének tekintélyes irodalmához l. pl. Balogh 1927, Szigethy 1982, Györfly 1977.)

Támpontjaink természetesen vannak a korai Árpád-kor etnikai képéhez. A XI. századi etnikai viszonyok bemutatására több térképes rekonstrukciós kísérlet is született, s ezek alapján néhány óvatos következtetést levonhatunk a korszak nyelvi viszonyaira is. Kniezsa István és Glaser Lajos sokszor kiadott térképe¹² abból a szempontból is szerencsés, hogy a felületi ábrázolásmódszert finomítva alkalmazta a népességszerkezetre, azaz nem homogén relatív többségű, éles határvonalú foltokkal operált, hanem a feltételezhető tényleges etnikai térszerkezet érzékeltetésére is talált megfelelő grafikai megoldást. Bár technikailag szépek Kocsis Károly és Tátrai Patrik korai etnikai térképei, számunkra az abszolút többséget mutató, így átmeneti zónákat megjeleníteni nem képes, éles, és következőképp fiktív népességhatárokat eredményező térképeik kevésbé használhatóak (vö. Kniezsa–Kiss 2000, Kocsis–Tátrai 2015). Kniezsa és Glaser munkája alapján azonban több következtetést is leszűrhetünk:

- nincs olyan vármegyeje – az 1030-as évek vármegyeszervezetét tekintve – a magyar koronának, ahol ne lett volna jelen jelentősebb számú magyar népesség, kivéve a korabeli Küküllő, Fehér, Krassó és Trencsén területét;
- A Duna–Tisza-közén, a Tiszántúl nyugati felében, Fejérben és Pozsonyban szinte kizárólagos magyar etnikai túlsúly lehetett;
- Az összes többi Szent István-i vármegye területén lehettek folyamatosan érintkező etnikumok, s az ilyen területeken néhány emberöltő alatt törvényszerű a mozaikszerű etnikai-nyelvi mintázat kialakulása. A XI. század folyamán ez elsősorban magyar–szláv (nyugati, illetve délszláv) mozaikterületeket jelentett. Ezen túl Tolna–Somogy–Baranya határvidékein számolhatunk jelentősebb besenyő szigetekkel is;
- A vegyes etnikumú területeken belül a leginkább mozaikszerű képet a Balaton-felvidék és az attól nyugatra eső területek, a Dráva és az Al-Du-

12 Először a Magyar művelődéstörténet első kötetében, a „nagy Domanovszkyban” jelent meg 1939-ben.

na mente mutatják, szintén magyar–szláv mintázattal. A felsorolt etnikai mozaikok összességében legalább 90%-ban magyar–szláv érintkező sávokat jelentenek, az említett tájakon kívül nagyjából a Temes, Arad, Zaránd, Torda, Kolozs, Doboka, Szolnok, Szatmár, Ung, Zemplén, Újvár, Gömör, Hont, Bars, Nyitra karéj mentén.

Az előbbiektől, a területi alapú spontán kétnyelvűségtől elválasztandók a többnyelvűség zártabb formái, mint amilyen az udvari vagy az egyházi központok többnyelvűsége, vagy a korai szász városok zárt német szigetei. Vagy vessük tekintetünk, időben kissé előrelépve Budára, az Esztergomból az 1240-es években ide költöző királyi központ körül felvirágzó városra! IV. Béla király Budája részben a tatárjárás előtti Pest német patríciusaival töltődött fel, így itt jelentős német többség alakult ki, és ez a réteg vált a soknemzetiségű székváros (Buda és Pest) vezető rétegévé. Ugyanakkor a középkori Buda német, magyar, olasz, francia, lengyel, cseh forгатagában az ismétlődő német–magyar villongásoknak elsődlegesen nem nyelvi, hanem hatalmi oka volt, még ha Thuróczy János krónikájában ki is emeli Habsburg Albert nyelvi hetykeségét: „E király országlásának (1437–39) idején Buda városában óriási zendülés történt. A várost ugyanis kétféle nép lakja: magyar és német. A németek felfuvalkodottak, amiért az ő nyelvükkel él a fejedelem.”¹³

Az etnikai mozaikterületeken tehát intenzív nyelvi kölcsönhatásokkal számolhatunk, melynek része a népnyelvi keveredés is. Ennek egyik beszédes példája a történeti felső- vagy észak-magyarországi magyar–szláv keveredés esete. Ehhez érdekes nyelvtörténeti adalék, hogy a magyar nyelv nemcsak jelentős adsztrátum-elemekkel (igen jelentős szóanyaggal) gazdagította a kialakuló szlovák nyelvjárásokat (l. részletesen Király 2007), hanem szubsztrátum-elemekkel is, és számunkra most ez utóbbi az igazán fontos. Különösen, mivel a fonológiai, fonotaktikai és szupraszegmentális szubsztrátum-hatás kölcsönösnek látszik. Egyfelől a szlovák nyelvjárásokban, sőt a mai szlovák standardban is megfigyelhető a mássalhangzó hosszabb ejtése nem hangsúlyos szótagokban

13 A helyzet 1439-től rendeződött: attól kezdve hat magyar és hat német esküdtből állt a tanács, a bírót pedig felváltva választották a magyar, illetve a német esküdtek sorából (Zolnay 1982: 103).

is. A szlovákban nincs olyan markáns hangsúlyos szótagi hosszú magánhangzó : hangsúlytalan szótagi rövid magánhangzó ellentét, mint a legtöbb környező szláv nyelvben, vö. *marhulový lekvár* 'sárgabaracklekvár', *základná škola* 'általános iskola'. Másfelől a palóc nyelvjavásváltozatok többségében¹⁴ feltűnő mértékű a palatalizáció más magyar nyelvjavásokhoz képest, melyet jelentős részben tekinthetünk szláv hatásnak, különösen a magas hangrendű, zárt magánhangzók előtti allofónok esetét: *gyijó, fonnyi, tyűkör, gyühös* stb. (Az említett nyelvi jelenségekről további adatokkal l. Pajusalu–Pomozi 2013: 67–69, Pomozi 2019: 56.) Talán nem túlzás azt állítani, hogy a szlovák nyelvjavásoknak a környező nyugati szláv nyelvjavásoktól történt elkülönülési folyamatában a magyaros szub- és szupersztrátum-vonások jelentős szerepet játszottak.¹⁵

Az (ilyen) nagymértékű hangtani egymásra hatások, különösen is ilyen mértékű fonológiai szubsztrátumjelenségek létrejöttéhez aktív kétnyelvűségből következő folyamatos, kétirányú nyelvcsere is szükség van. Magyarán arra, hogy az érintkező nyelvterületek lakossága – időben egyik vagy másik irány dominanciája között persze akár jelentősebb eltérés is lehet, ennek árnyaltabb megítéléséhez viszont egyelőre alig tudunk valamit a korai századokból – gyakori vegyesházasságok hatására szubsztrátumjelenségekkel gazdagodik mindkét nyelvből.¹⁶ Ez pedig olyan, tartós etnikai-nyelvi mozaikterületekre jellemző, ahol nincs államilag vezényelt, tudatos asszimilációs politika, amely tartós kétnyelvűségi asszimetriához, egyik vagy másik etnikum és/vagy nyelv erőszakos beolvasztásához vezetne. A nyelvtörténet tehát közvetve igazolja azt, ami az etnikai rekonstrukciókból kiolvasható. A történész szemszögéből így fogalmazta meg Zolnay László a kölcsönös asszimiláció lehetőségét: „Közülük – ti. a középkor nemzetiségei közül – P. P. – egyik-másik – mint az avarság maradéka vagy a bolgárnak mondott

14 A mai keleti palóc alnyelvjavás-változatokat leszámítva.

15 Ebből a szempontból nincs jelentősége, hogy a szlovák standard változat létrehozásakor erőteljes lexikai magyartalanítás történt. A valós magyar lexikai hatás mértékének megítéléséhez kiváló forrás Király Péter tanulmánya (Király 2009).

16 A jelzett kétirányú hatás erőssége felvetheti azt a kérdést is, hogy valóban csak a IX–X. század fordulóján kezdődhetnek-e ezek a nyelvi érintkezések, figyelembe véve még a kora Árpád-kor etnikai szerkezetét és a honfoglaló magyarok viszonylag csekélyebb lélekszáma közti ellentmondásokat.

nándorok, majd a kunok, uzok, besenyők, jászok – a századok folyamán nyom nélkül olvadt bele az itt élő magyar, szláv népekbe. De maga a magyarság is éppen olyan mértékben olvadt és olvad bele a környező nemzetiségekbe, mint amilyen mértékben azok öbelé.” (Zolnay 1982: 98). Az idézet egyes kitételeit a nyelvtörténész nyilván szívesen finomítaná az aktív kétnyelvűségi mintázatok ügyével, de a lényegre, a nyelvek közötti erőszakmentes kapcsolatok dinamikájára, az asszimilációs jelenségek kölcsönösségére mégis kiválóan rátapint.

Ez a nyelvi kép árnyalódik a XII. század végétől az oláhok (románok) fokozatos erdélyi megjelenésével. Ugyanakkor a fokozatos betelepüléstől függetlenül a magyar–román nyelvi kölcsönhatásnak kezdetben nincs olyan erős nyoma, mint pl. a magyar–nyugati szlávnak (szlováknak) vagy a magyar–dél-szlávnak. Ennek elsődleges okát az éles szociokulturális különbségekben sejtethetjük: a magyar és román etnikumot az identitásképzők területén a nyelven kívül az eltérő vallási háttér is elválasztotta egymástól, nem is beszélve arról, hogy az Anjou-kor előtt eleve nem számolhatunk számbelileg jelentősebb román szórványokkal még a történeti Erdély és Partium területén sem.

Következő időrendi szeletként érdemes a Mátyás-kori Magyarország etnikai viszonyait ábrázoló térképekre, különösen is Kocsis–Tátrai 1495-ös térképére tekinteni. A XI. századi képhez viszonyítva nem tapasztalunk drámai változásokat magyar szemszögből, de a biztos számbeli gyarapodás fontos mozzanatait azért ki kell emelni. A magyar–szláv mintázatú északi és déli sávok négyszáz év elteltével kissé periférikusabb helyzetbe kerültek, a Balaton-felvidék pedig magyar dominanciájúvá lett. A XI. századi felső-magyarországi folyóvölgyi magyar néprészek fokozatosan északabbra terjeszkedtek, ez különösen a történeti Szepes, Sáros, Gömör, Hont, Bars, Nyitra vármegyék területén lehetett érzékelhető. Városnevekben elbeszélve a Nagyszombat–Nyitra–Léva–Ság–Losonc–Rimaszombat–Kassa–Nagy Mihály vonalig jelentős magyar túlsúllyal, a vonal két oldalán pedig eltérő dominanciájú kétnyelvűségi sávval számolhatunk. (Szepes esetében pedig a legészakabbi magyar szórványokkal, melyek majd Trianonig fennmaradnak.) Kniezsa István szerint Mátyás király idejében a magyar nyelvhatár a mai Szlovákia, Kárpátalja területén a jelenleginél átlagosan 20–30 km-rel északabbra húzódott, sőt északon a magyar etnikai terület része volt Sáros megye középső területe, Eperjes környéke is (vö. Kniezsa 1941). Ez esetenként akár 50 km-t is jelenthetett.

A székelyföldi székek területén és a délvidéki vármegyék esetében szintén szembevetendő a magyar elem bővülése. Mindezt összegezve és megpróbálva nyelvilag interpretálni úgy tűnik, a magyar nyelv területi kiterjedése a török hódítás előestéjén volt a legnagyobb,¹⁷ s így a magyar–szláv kétnyelvűség a korábbinál északabbi, illetve délnyugatabbi vármegyékre lett jellemző. Ugyanekkor, azaz a XV–XVI. század fordulóján az is fontos változás a XI. századi állapotokhoz képest, hogy már a Partium széles területein, és a mai Mezőség területén is számolhatunk intenzívebb magyar–román nyelvi kölcsönhatással az időközben jelentőssé váló román népesség hatására. Ne feledjük azt sem, hogy Felső-Magyarország és Dél-Erdély számos, születő városában történeti okokból eleve a szász (polgári) elem volt többségben, kezdetben túlnyomó többségben (vö. Kocsis–Tátrai 2015), hiszen egyes felső-magyarországi városok (pl. Podolin, Bártfa, Lőcse, Selmec- és Besztercebánya) alapítása és/vagy megerősödése és a betelepítések közt szoros összefüggés volt.

E futó áttekintés két időszakban nem mást kívánt szolgáltatni, mint annak látatását, hogy nem voltak olyan drámai politikai változások a középkori Magyarország történetében, melyek a folyamatosan alakuló két-, illetve egyes városokban többnyelvűséget mintázatokat drasztikusan befolyásoltak volna. A latinitás kulturális és oktatási túlsúlya mellett a magyar és a német nyelv is érdemi kommunikációs eszköz volt még a hatalomgyakorlás terén is, ezért a magyar Kárpát-medencei térnyerése úgysem meglepő, hogy annak nem volt, nem lehetett újkori értelemben vett „nyelvpolitikai hátszele”. A középkor végén „az 1495-ös királyi kincstartói számadás időpontjában a Magyar Királyság akkori 307 ezer km²-nyi területén Kubinyi András vármegyei szintű népességszámításait alapul véve és az egyes megyék népességét az egyes települések etnikai többsége alapján a különböző etnikumok között szétosztva a 3,1 milliós népesség etnikai-nyelvi megoszlása a következő lehetett: 2–2,1 millió fő (kb. 66%) magyar (a 80 ezernyi székely, 23 ezernyi kun és jász lakossal), kb. 1–1,1 millió nem magyar (pl. 340

17 Az 1910 körüli magyar részarány-maximum kérdése az akkori 64 magyarországi vármegye (63 vármegye és Modrus-Fiume) területén nehezen vehető össze ezzel: az akkori népszámlálás már tudatos nyelv választást-nyelvvállalást is tükröz egy olyan korban, amikor a magyar presztízsnyelv volt, azaz az elsődlegesnek tekintett nyelv erőteljesen meghatározhatta a nemzeti hovatartozás megvállalását.

ezer szlavón–horvát, 200 ezer német, 180 ezer román, 170 ezer szlovák, 100 ezer szerb). A magyarok aránya az ország Dráva–Duna-vonaltól északra eső területén elérte a 74%-ot (vö. Kubinyi 1996 nyomán Kocsis–Tátrai 2015).

3. A török hódítások kezdetétől a XVIII. század végi mélypontig

A XV. század közepi–végi etnikai-nyelvi képet alapjaiban rengette meg a délvidéki vármegyéket helyenként kétszáz évre, s az ország további megyéinek jó részét százötven évre hadszíntérré változtató Oszmán Birodalom. A XV. század közepéig még virágzó, Szerémség északi pereméig bezárólag túlnyomóan magyarok lakta területek a folyamatos határszéli török portyázások miatt, majd 1514, 1526 eseményeinek hatására elnéptelenednek. Az etnikai szerkezet drámai változásai pontosan nyomon követhetők a XV., XVI., XVII. századi adóösszeírások portaneveinek egybevetésével. A török hódoltság fő etnikai-nyelvi kárvallottja egyértelműen a magyarság volt, mivel éppen a magyar dominanciájú, javarészt síkvidéki területek voltak katonailag védhetetlenek a Kárpát-medencében. Így a híres-hírhedt másfélszáz év értelemszerűen a Száva–Duna–Tisza folyóközein és a hatalmas alföldi síkvidékeken végezte a legkíméletlenebb pusztítást.

„A középkori magyar államiság bukásának jelképévé vált mohácsi csata (1526) és a Rákóczi-szabadságharc vége (1711) közötti két évszázad során, amikor a Kárpát-medence szinte teljes egésze csaknem állandó hadszíntérré vált, a 2/3-os magyar túlsúllyal jellemezhető, középkor végi etnikai térszerkezet végérvényesen felbomlott. Főként a törökellenes és belső háborúk során a magyarok száma 2–2,1 millióról 1,5 millióra csökkent, a nem magyaroké viszont 1–1,1 millióról 1,7 millióra nőtt. [...] A magyar lakosság a déli területekről, a Bánáságból, Bácskából, Szerémségből és Szlavóniából szinte teljes egészében eltűnt, de többségük elpusztult, illetve elmenekült az Erdélyi-medencéből, az Alföld középső, a Dunántúl délkeleti részeiről és a hódoltsági terület határán, az ún. végvárövezetből is. A török hódoltság másfél évszázada alatt a magyar állami-

ság folytonosságát fenntartó Erdélyi Fejedelemségben elsősorban az 1599–1604 és 1657–1661 közötti hadjáratok pusztították legnagyobb mértékben az ottani magyarságot, főként a székelyföldi és partiumi magyar etnikai tömböket összekötő magyar településterületet. Ennek köszönhetően a 17. század második felétől Erdélyben a magyarság már kisebbségbe került a védettebb hegyvidéki területeken élő, folytonos havasalföldi és moldvai utánpótlás miatt is egyre jobban gyarapodó románokkal szemben.” (Kocsis–Tátrai idem).

A magyar etnikum részaránya csak Felső-Magyarországon nőtt, köszönhetően annak, hogy az részben megőrizte területi integritását a korona alatt, és ezért a déli és az alföldi vármegyék nincstelenné lett magyarsága itt keresett menedéket. Ennek eredményeként még északabbra tolódott a magyar nyelvtérület határa, és a bányavárosokban, Szepesség, Sáros városaiban is jelentősen megnőtt a magyarság részaránya (a német polgárság rovására). Ugyanakkor ezt az időleges magyartöbbletet a meginduló, részben Bécsből szervezett áttelepítések, részben spontán, tömeges jobbágyszökések csaknem felszívták, másrészt pedig a korábban magyarok lakta, lakatlanná vagy alig lakottá vált partiumi, alföldi, délvidéki és dél-erdélyi területekre jelentős számú nem magyar népesség (szlovákok, ruszinok, szerbek, románok, németek) is települt a védettebb északi és keleti régiókból. A török háborúk pusztításai nyomán akkora tömbmagyar területek néptelenedtek el, hogy azokon a gazdasági élet újraindítása lehetetlen lett volna komolyabb betelepítések nélkül. A változás drámai arányszámokban kifejezve is: míg az 1495-ös becslés szerint is 66% volt a magyarság számaránya, ez az 1787-es mélypontig 34%-ra esett. Mindeközben azonban a magyar korona területén végbement nagyarányú betelepítés rekord népességszámot hozott: 3,2 millió magyar mellett 1787-ben körülbelül 6,1 milliónyi német, szláv és románjku élt az országban. A magyarság aránya tehát kétharmadról egyharmadra esett, nem is beszélve a délvidéki török pusztítások előtti időkről, melyhez képest a 66% is már csökkenést jelentett. Így semmi túlzás nincs abban, hogy Trianont a török hódoltság pusztításai, illetve az azt követő újratelepítések alapozták meg. Kiss Jenő megfogalmazása szerint „a népességi viszonyoknak a magyar nyelvközösségre nézve negatív alakulása és máig ható folyományai elsősorban a török hódoltság korának háborús történéseire és következményeire vezethetők vissza” (Kiss 2018: 384).

Ezeknek a Kárpát-medencei magyarság szempontjából igen kedvezőtlen fejleményeknek a XVII–XVIII. század fordulóján az etnikain kívül már érzékelhetőbb nyelvi olvasatuk is van. Ekkor a nyelvi identitás már jóval fontosabb a közösségi (nemzeti) identitásképzők közt, mint a magyarországi kora középkor folyamán – gondoljunk csak vissza a bevezető fejezetben említett *Kulturnation*-fogalom korai magyar előzményeire a XVI. századtól kezdve. Mindez azal a lehetőséggel járt, hogy a magyar nyelv tudatos (ki)művelésével, a magyar nyelv presztízsének (oktatás, tudomány) növelésével ellensúlyozni lehetett az etnikai és térszerkezeti veszteségek egy részét.

Érdekesség még, hogy az ekkori hatalmas népmozgásokhoz, az ekkor újjáalakuló etnikai-nyelvi mozaikok természetéhez már konkrét nyelvtörténeti-nyelvjárástani fogódzóink vannak. Klasszikus példája ennek a dél-alföldi palóc nyelvjárásszigetek keletkezése egészen a mai Dél-Bácska falvaiig, melyekről Szabó József készített mélyreható elemzést nyelvjárássziget-monográfiájában (Szabó 1990).

4. Hungarusok, magyarok. A magyar etnikai mélyponttól a dualizmus végéig

A török kort követő nagymértékű betelepítések nem tüntették el a *hungarus*-tudatot, sőt *expressis verbis* az épp a XVIII. század folyamán vált igazán lényegessé. Az általa jelzett dinasztikus-állami identitás közös nevezőt jelentett mindennemű nacionalista túlkapással szemben, nem is beszélve a XIX. századtól már felerősödő szlovák, délszláv és román szeparatizmusról. Utóbbi nagy történeti látteleletét 1848/49 egyes szomorú epizódjai adják, amikor Bécs a *divide et impera* hatalomgyakorlási elvét követve kijátszotta a magyar korona egyes nemzetiségi erőit a magyar függetlenedési törekvésekkel szemben.

A magyar nyelvnek a mélyülő etnikai törésvonalak és a Bach-korszak bürokratikus túlkapásai ellenére is – sokfelé még az Alföldre is csupa osztrák és cseh hivatalnokokat kommandáltak, ahogy azt Gracza György és Follinus

Emil korhú anekdotái¹⁸ is megőrizték – nőtt a presztízse egészen a dualista korszak végéig. Az pedig, hogy egy, már polgári nemzeti eszméssel átitatott soknemzetiségű királyságban a magyar nyelv sokak második nyelveként megjelent, magyarán jóval többen tudtak jól magyarul a dualizmus korában, mint ahányan magyarnak vallották magukat a hivatalos népszámlálásokon, nem kis részben a közös múltban gyökerező *hungarus*-tudatnak volt köszönhető. Ez egyengette a pannóniai, felvidéki és erdélyi német polgárság körében is a magyartanulás folyamatát, amely persze – a nép és nyelv, nyelv és nemzet közötti egyenlőségjeltevéssé klasszikus korszakába érkeztünk – nem ritkán együtt járt a második nemzedék magyarosodásával. Ennek egyik érdekes példája Selmecbánya, amelynek német–szlovák többségét éppen a helyi német polgárság dualizmus kori magyarosodása változtatta néhány évtizedig relatív magyar többségre.

Ennek a magyar nyelvi expanzióknak több mint két tucatnyi németeknek írt magyar nyelvmester és grammatika a tárgyi krónikása, de ezek története korszakunk kezdeteiig, a XVIII. század első feléig nyúlik vissza. E korai magyar mint környezeti nyelv¹⁹ tankönyvek legelső ismert darabja Bél Mátyás *Der Ungarische Sprachmeister: Oder Kurtze Anweisung zu der Edlen Ungarischen Sprache* c. munkája volt. 1731-ben jelent meg először Kolozsvárt. Bél a klasszikus *hungarus*-értelmiségi megtestesítője, magyar származású felső-magyarországi polihisztor, aki egyaránt kiválóan írt magyarul és szlovákkul, és ezen túl latin nyelvű, enciklopedikus munkákkal gazdagította a honi tudományt.

A Nagyszombatból Budára, majd Pestre költöző egyetem magyar katedrájának első tanára, Vályi András tulajdonképpen szintén a magyar mint idegen

18 Gracza György (1856–1908) író, konzervatív újságíró 1887-ben gyűjtötte össze korának legjobb anekdotáit *A nevető Magyarország* címmel. A Bach-korszak visszásságait is több tucat anekdota figurázza ki. Az egyik alföldi magyar város testületében állítólag Müller volt a főnök, Mager, Leider, Aeger, Berger a helyettesei, s titkártól a fullajtárokig csak Minekek, Cafranekek, Zahradák, Hodubák, Svobodák és Knopacsekek szolgáltak. (Gracza 2013: 56–57).

19 A magyar mint idegen nyelv fogalma a régebbi, de a mai idegennyelv-tanítás világos fogalmi distinkciót alkalmaz idegen nyelv és környezeti nyelv között. A magyar az akkori Magyarország nemzetiségei számára környezeti nyelv volt.

(környezeti) nyelv tanára volt 1791-től. Az 1791. március 12-én kelt, 1791: XVI. törvénycikk világosan mutatja, hogy a magyar nyelv oktatásának ezen első szabályozásakor a jogalkotó magyar mint idegen nyelvre fókuszált: „Ő szent felsége biztosítja a hű karokat és rendeket, hogy semmiféle ügyre nézve nem fogja idegen nyelv használatát behozni: hogy azonban a magyar anyanyelv inkább elterjedjen és kiműveltessék, a gimnáziumokban, az akadémiákban és a magyar egyetemen a magyar nyelv és stílus számára külön tanárt fognak kinevezni, hogy azoknak, akik ezt a nyelvet nem tudják, és meg akarják tanulni, vagy pedig ezt a nyelvet valamennyire már ismerik, és magukat benne tökéletesíteni akarják, alkalmuk legyen bármely irányban kívánságuk teljesedésére, a kormányszéki ügyeket azonban még latin nyelven kell tárgyalni.” Tegyük hozzá, Vályi szintén minden tekintetben igazi *hungarus*-értelmiségi volt: Miskolcon született, de felsőbb tanulmányait már Lőcsén végezte. „Vályi tanulmányai befejeztével a nyelvtanulásban olyan haladást tett, hogy anyanyelvén kívül latinul, németül, tótul, franciául és olaszul is beszélt. Tanárai Lőcséről nem is engedték el, hanem 1784-ben az ottani nemzeti iskolához neveztették ki tanítónak.” (Kemény 1935, id. Éder 1992: 149).

Ezt a *hungarus*-világot nagyon sajátosan érintették az 1843-44-ben kicsúcsosodó nyelvpolitikai események. Őszintén szólva az 1844. évi II. törvénycikk a magyar nyelv és nemzetiségről egyszerre jelentett hatalmas előrelépést és presztízstöbbletet a magyar nyelvnek, s egyszerre vált táptalajává a Magyar Királyság területén kibontakozó szeparatista mozgalmaknak, eltekintve a német és zsidó polgári rétegektől. Ennek veszélyére látnoki módon figyelmeztetett Széchenyi még a törvény megalkotása előtt, nagy akadémiai elnöki²⁰ beszédében: „Nem elég mai időkben törvényeket írni; de azok iránt sympathiát is kell gerjeszteni. És ha valaki olyan törvénynek nem hódol, mely előtte gyűlöletes, melytül természete visszaborzad, sújthatja őt a betűnek szigorúsága ugyan, de célját veszti; mert mártírt emel, ez pedig fanatizmust szül.” (Széchenyi 1842/1981: 45). Ha e ponton visszagondol a kedves Olvasó fejezetünk első bekezdésében az 1848/49-ről mondottakra, máris érteni kezdi Széchenyi igazát.

20 Gróf Teleki József elnök távolléte miatt tartotta gróf Széchenyi István.

A reformkortól kezdve az első világháború kitöréséig tehát merőben ellentétes nyelvi folyamatok zajlottak: a magyar nyelv a közéletben és a felsőbb nyelvhasználati szférákban – tudomány, művészet, politika terén 1843/1844 nyelvpolitikai eredményeinek köszönhetően nagyon megerősödött, ám ezzel párhuzamosan a történelmi Magyarország felbomlását célul tűző szeparatista mozgalmak is izmosodtak, és utóbbiaknak is megvolt a maguk nyelvpolitikai vetülete. A korábban nem magyarajkú városi polgárság jelentős része ugyan magyarosodott, de ezzel párhuzamosan a szeparatizmus erői is radikalizálódtak, és közöttük is akadtak bőven, akiknek az életútja másképp is alakulhatott volna. Ilyen volt Ország Pál (Pavol Ország Hviezdoslav), aki 1849-ben Árvában született magyar apától, szlovák anyától, irodalmi és jogi karriert futott be. Fordított Aranyt és Petőfit, és szlovákra ültette Az ember tragédiáját, s ezért a Kisfaludy Társaság tagjául fogadta. Saját magyar költői zsenyével azonban kevés sikert aratott Budapesten, a korabeli szóbeszéd szerint Gyulai Pál vérig sértette. Az 1870-es évektől csak szlovákul írt, 1875-ben visszatért Árvába és egyre jobban radikalizálódott, ekkor vette fel a Hviezdoslav írói nevet is. 1918-ban már a prágai forradalmi nemzetgyűlés soraiban látjuk, kitörő örömmel tapsol a csehszlovák állam létrejöttének és az 1919-ben újjáalakuló *Slovenska Matica* elnöke lesz. Beszédés példa arra, hogy nemcsak a Bél Mátyás-féle *hungarus* út létezett, van aki a bölcsőtől hozott kettős identitással is a teljes politikai szembefordulásig jutott.

S habár az Eötvös-féle iskolareform, mely a „boldog békeidőkben” felvilágosult, szabadelvű reformnak számított, s mely korábban páratlan iskolafejlesztési programmal társult, hozhatott és hozott is nem kevés eredményt, a nemzetiségi kérdést nem sikerült megnyugtatóan rendezni a Monarchia soknyelvű Magyarországn. Hamu alatt izzott a parázs, s a trianoni diktátummal Széchenyi legsötétebb félelmei igazolódtak be.

5. A trianoni évszázad

Bármilyen ellentmondó fejlődési irányokat hozott is az 1867-es kiegyezést követő negyven év, tény, hogy a egyes etnikai-nyelvi szerkezetű vármegyékben a két- és többnyelvűségnek egyéni és közösségi-közéleti formái is fennmaradtak,

sőt utóbbiak éppenséggel meg is erősödtek. Azon néhány árvai és szepességi falut nem számítva, mely a diktátum nyomán Lengyelországhoz került, más szóval a mai Szlovákia területére vetítve 1910-ben a magyarok 33%-a, a szlovákok 18 %-a volt két- vagy többnyelvű, és akkor még nem is vettük számba a német és zsidó polgárságnak a dualizmus korában fennebb már kétszer is említett, szívesen magyarosodó rétegeit, sem pedig a regisztrált etnikai preferenciában akkoriban ki nem kérdezett másodlagos (nyelvi) preferenciákat. Márpedig a népi, „konyhanyelvi” kétnyelvűség éppen ez a kategória, és ennek mértéke korántsem lehetett lebecsülendő, elég Mikszáth és Krúdy tipikus felvidéki történeteinek világát felidézni. Ezért inkább tájékoztató jellegű becslés, hogy a teljes felvidéki lakosság legalább negyede, azaz minden negyedik két- vagy többnyelvű lehetett (vö. Kocsis–Kocsisné 1991: 21). A valós maximumot pontosan megmondani ma már lehetetlen.

Elmondható viszont, hogy ha a háborúk, epidémiák és áttelepítések miatt koronként változó térszerkezetben is, de a Kárpát-medencei két-és többnyelvűség formái úgy érték meg Trianont, hogy a (régeli) Magyarország nemzetiségei nyelvileg is erejük teljében voltak. Kassai barátaim aforisztikus megfogalmazása szerint „a szlovákok ezer évig jól megvoltak Szent István országában, Cseh-szlovákiának viszont száz év sem kellett, hogy a magyar közösség életerejét és a magyar nyelvet megroppantsa“.

E szubjektív felhangú, de alapjaiban nehezen vitatható szembeállítás jól mutatja, hogy mi változott meg gyökeresen Trianonnal, túl természetesen a párját ritkító országcsönkításon, az összes anyagi és emberi veszteségen. A történetileg együtt élt *natio*-k, nemzetek közötti viszony, és az általuk használt különféle nyelvekhez fűződő viszonyrendszer változott meg az új államok mindenáron való asszimilációt erőltető politikai gyakorlata miatt. A kisantant területgyarapodással szerzett javakon „át lehetett festeni a cégtáblát“, újra lehetett írni a kárpáti régiók történelmét. Mindez meg is történt Újvidéktől Kolozsváron és Váradon át Kassáig-Pozsonyig, ám a nagy mennyiségben az új államokhoz került őshonos magyar kisebbség ügyét nem lehetett ilyen egyszerűen megoldani. Márpedig az 1910-es magyar népszámlálás adataiból kiindulva mintegy 3,3 milliónyi magyarajkú lakos került a formálódó kisantant államok fennhatósága alá (részletesebben I: Kocsis–Kocsisné 1991: 11–19, Kocsis–Tátrai 2012 térké-

pei).²¹ Akkoriban ez a bő hárommilliós közösség Európa legnagyobb őshonos kisebbségét jelentette!

A „válasz” alapja a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságtól a Csehszlovák Köztársasáig kivétel nélkül mindenütt nyelvi jogfosztás lett, csak a jogfosztás és a kisebbségellenes diszkriminatív intézkedések mértéke különbözött. Számos olyan többnyelvű területen, ahol a magyar korábban is kisebbségi nyelv volt, jogszabállyal korlátozták a magyar nyelv bárminemű nyilvános használatát (l. pl. Orosz 2019: 65). Még egyes garanciák is a nem tömbmagyar területek felszámolását segítették: így az elvben a kisebbségi jogokat garantáló csehszlovák küszöbtörvény is hozzájárult az északabbi magyar területek, ha úgy tetszik, a történelmi magyar-szlovák-német mozaikterületek eltüntetéséhez, hiszen a 20%-os lakossági minimumarányt nem községi, hanem járási szinten írta elő.²² Ezek együttesen az elsődleges okai – a nyílt nemzetiségellenes atrocitásokon túl – annak, hogy már a Csehszlovák Köztársaság legelső éveiben teljesen elmagyartalanodott a történelmi Felvidék középső sávja és néhány annál is északabbi, hagyományosan vegyes etnikumú mikrorégiója. Szinte egyik napról a másikra morzsolódott szét többek közt Lőcse, Bártfa, Besztercebánya, Selmecebánya magyar lakossága. Megindult a magyarságnak a dél-szlovákiai tömbmagyar területekre menekülése és az északi szórványokban maradók gyors elszlovákosodása. A korábbi, sok területen hosszú évszázadokon át fennmaradt két- és többnyelvűség gyökeresen visszaszorult:

21 Ugyanakkor ebben a 3,3 millióban nincsenek benne a világháborús front- és hadifogyó-veszteségek, és ezek biztos kimutatása máig nem zárult le a hadtörténeti kutatásokban. Ugyanilyen, statisztikailag „rejtőző” veszteségek természetesen a Monarchia valamennyi etnikumát érték.

22 Az első Csehszlovák köztársaságban a nemzetiségek jogállását *de jure* a saint-germaini nemzetközi kisebbségi szerződés alapján létrejött 121/1920. sz. alkotmánytörvény 6. fejezete határozta meg. A 122/1920. sz. alkotmánytörvény szerint azon járásokban, ahol valamely nemzeti kisebbség arányszáma elérte a lakosság 20%-át, a hivatali ügyintézés és nemzeti iskolákban történő oktatást lehetővé tette nemzetiségi nyelven is (vö. részletesen Lansztyák 1991: 13–16). A járási (és nem községi) szintű szabályozás azonban éppen az (akár e küszöbértéket bőven meghaladó) nem dél-szlovákiai szórványokat érintette a legérzékenyebben. „Ezért a nyelvtörvény hatékony eszköznek bizonyult a magyar etnikai területen kívül eső városok magyar (és német) lakosságának gyors felszívódásához (Arató 1977, idézi Lansztyák 1991: 14).

a magyarsággal, a magyar nyelvvel szembeni türelmetlenség egyik fokmérője volt, hogy a szlovákok Pozsonyban és Kassán, a románok pl. Kolozsváron, a szerbek Újvidéken már nem használták többé a magyart mint környezeti nyelvet, noha a világháborúig sokféle létezett a korábbi évszázadokban általam emlegetett „tükörkétnyelvűség”.²³ Azt hiszem, nincs beszédesebb adat ennek a folyamatnak az illusztrálására, mint az, hogy mekkorára nyílt az olló az 1910-es népszámlálási adatokhoz képest 1920/21-re az utódállami magyarok számára. Szakmailag szárazon úgy fogalmazhatnánk meg, hogy a statisztikai adatok híven tükrözik a korábban ezer éven át elfogadott etnikai-nyelvi térszerkezet drasztikus átalakítására irányuló kisantant politika hatékonyságát. A „kisemberi” dimenzióban maradvá pedig azt mondhatjuk, hirtelen nagyon sokaknak kellemetlenné vált a magyarság, a magyar nyelvtudás megvallása, különösen azokon a környékeken, ahol a békediktátumot megelőzően is kisebbségben voltak a magyarok és magyarul tudók. Lássuk be azt is, hogy ennek a látszólag hirtelen jött „etnikai-nyelvi pofonnak” megvoltak az előzményei a formálódó kisantant politikai gyakorlatában: a világháború éveinek politikai fejleményei az antant-kisantant magyarellenes retorika már 1918-ra aláásták a nem magyar nemzetiségek körében a magyarság és a magyar nyelv iránti lojalitást, és nyilván – ahogy Országh Pál egyéni példája is mutatja – ennél jóval összetettebb és hosszabb folyamat vezetett ahhoz a hatalmas magyar presztízsveszteséghez, mely Trianon után a népszámlálási adatokban is visszaköszön. Tegyük hozzá zárójelben, hogy maga a veszteségszirál 1918-tól, tehát Trianont „meg sem várva” megindult, sok esetben a *de jure* még nem is kisebbségi magyarság kényszerült elhagyni szülőföldjét. A képlet egyszerű: vagy elmenekült a magyar a szórványterületekről vagy teljes egzisztenciavesztésre volt ítélve még akkor is, ha a szűkebb pátriájában maradás érdekében hajlandó volt identitást váltani az új államok etnikai-nyelvi igényei szerint.

23 Ezt a fogalmat a kölcsönös, azaz az érintkező etnikumok közötti kétirányú kétnyelvűség értelmében használom, mert metaforikus, szép terminusnak találom. Ebből a szociokulturális aspektusból másodlagos, hogy a kétnyelvűség hozzáadó vagy inkább felcserélő jellegű.

Népszámlálás éve		Magyarok száma		Magyarok számaránya	
Felvidék	Vajdaság	Felvidék	Vajdaság	Felvidék	Vajdaság
1910	1910	881320	431837	30,2 %	28,8 %
1921	1921	650597	371013	21,7 %	24,1 %
1930	1931	535434	362993	17,6 %	22,3 %
1941	1941	761434	456770	21,5 %	28,4 %
1950	1953	354532	438636	10,3 %	26,0 %
1961	1961	518782	442560	12,4 %	23,8 %
1970	1971	552006	423866	12,2 %	21,7 %
1980	1981	559490	385356	11,2 %	18,9 %
1991	1991	566741	339461	10,8 %	n. a.
2001	2002	520528	293299	9,7 %	14,3 %
2011	2011	458467	253899	8,5 %	13,0 %
2017*	2017*	456000	200000	8,4%	n. a.

1. táblázat. A felvidéki és a vajdasági magyarság lélekszámának alakulása 1910 és 2011 között, az utódállamok hivatalos népszámlálási adatai alapján, korrekciós becslések nélkül. A félkövérrel szedett adatok növekedést jeleznek a megelőző népszámlálás adataihoz képest (vö. Kocsis–Kocsisné 1991: 22, 66; továbbá 2001-és és 2011-es hivatalos népszámlálási adatok) A 2017-es adatokat vajdasági magyar becslésből és a Szlovák Statisztikai Hivatal időközi adataiból merítettem (Forrás:

Pomozi 2017: 86, 2020: 138)

E táblázat adataiból a figyelmes, statisztikai elemzésben jártas szemlélő kiemelezheti a Trianon óta eltelt évszázad számos felvidéki és vajdasági sorsfordulóját, Trianontól az első kisebbségi nemzedék eszméléséig, a kis magyar világokig, a második világegés kataklizmáig, kitelepítés, reszlovakizáció, délvidéki magyarirtások számszerűsíthető nyomaiig. Nyilvánvaló, hogy az 1910 és 1921 közti felvidéki olló mindannak statisztikai „illusztrációja”, amit fentebb kifejtettünk. És azt sem gondolhatja senki, hogy Szlovénzkóban nyolc év alatt – 1953 és 1961 között 50%-kal szaporodott a magyarság. Az 1953-as 354 532-as szám a totális jogfosztottság tükré, az 1961-es félmilliót meghaladó szám pedig az ős-

honos kisebbség nyelvi-nyelvpolitikai éledezéséé. Az sem véletlen, hogy 1991-ig mérsékelten emelkedik a felvidéki magyarság lélekszáma, hiszen a kisebbség nyelvpolitikai helyzete valamelyest konszolidálódott, és a kisebbségek alkotmányos helyzete is rendeződött (papíron) a kései Csehszlovákiában. Ezzel szemben az 1993-ban létrejövő, vadonatúj szlovák állam első két évtizedét a végtelen nyelvpolitikai türelmetlenség és a kifejezett kisebbségi nyelvi jogi diszkrimináció uralta, amely ismét csak visszaköszön a statisztikai oszlopokban. *Mutatis mutandis* érvényesek az elmondottak Vajdaság népesedési viszonyaira tekintve is egészen 1961-ig, amikor a trendek kettéválnak. Talán a számsorok ismeretében anakronisztikusnak tűnik, de a vajdasági magyarság alkotmányjogi és nyelvi jogi helyzete lényegesebb jobb Szerbiában, mint a felvidéki magyarságé Szlovákiában. Ez különösen is igaz a legutóbbi, mögöttünk hagyott évtizedre. A megállíthatatlannak tűnő fogyásnak egyéb, nyomós okai vannak: legfőképp a délvidéki háború esztelen kegyetlensége, egy olyan háborúé, amelyhez a magyaroknak semmi közük nem volt, viszont az el nem menekülőket ennek ellenére a frontokra kényszerítették, majd az üresen maradó házakba menetrendszerűen megérkeztek délről a „menekültek”. Ez az exodus Koszovóból a mai napig tart, és nyilván nem segíti a vajdasági magyar részarány megőrzését. A vajdasági magyarságot (és nemcsak azt), a fokozódó munkanélküliség is távoli tájakra terelte: különösen is megnőtt a megélhetési célú elvándorlás mértéke Nyugat-Európa irányába, amikor a magyar-szerb kettős állampolgárság lehetősége egyben EU-s útlevelet is jelentett.

A fenti táblázatot kiegészíthetnénk össz-erdélyi, székelyföldi, kárpátaljai és horvátországi adatsorokkal is, nem lenne nagyon más a kép. Trianon öröksége minden őshonos kisebbségi magyar területen az esetenként akár jellegzetes helyi különbségek ellenére is hasonló gondokat jelentett. Ezeket tipizálva négy alapvető veszteségtípust különböztet meg, melyeket már három korábbi tanulmányomban is leírtam, legrészletesebben talán a *Veszélyeztetett-e magyar nyelv?* c., Pusztay János szerkesztette kötetben, ezért itt csak futólag foglalkozom velük (a veszteségtípusok leírásához és magyarázatához l. Pomozi 2020: 116–137). Fontos megjegyezni, hogy ezek a veszteségek az adott állam(ok) minden kisebbségét sújthatják, tehát itt általában is beszélünk kisebbségspecifikus veszteségtípusokról:

- Asszimilációs veszteség: ez minden kisebbségi magyar veszteség legnagyobbika, a Kárpát-medencei magyar kisebbségek fogyásának elsődleges oka. A nyelvi jogi hiányosságok, az anyanyelvű oktatás szervezeti, anyagi, és egyéb gondjai, a településszerkezet és az etnikai összetétel mesterséges megváltoztatása (pl. szervezett áttelepítések), a nyelvi tájkép állapota s még számos egyéb tényező befolyásolja az asszimiláció mértékét. Az asszimiláció megállításának, de legalábbis üteme jelentős mérséklésének kulcsszerepe van (kellene lennie) mindenütt, ahol az őshonos magyarság kisebbségi helyzetben van, máskülönben kisebbségben a magyar nyelv és nemzet fennmaradása kérdőjeleződik meg;
- A nyelvterület beszűkülése: kisebbség-specifikus nyelvi veszteségforma, az asszimiláció és a kedvezőtlen térszerkezeti változások ördögi kört alkotnak. A tömbök szórványosodhatnak, a helyi szórványok pedig felszívódhatnak, pl. ha egy községben megszűnik a magyar tanyelv használata. A nyelvi mozaikok szándékos, a nyelvi kisebbségek szempontjából hátrányos átalakítása az asszimilációs politika egyik bevett eszköze: tervszerű át-, be- és kitelepítések is hozzájárultak a magyar nyelvterület csökkenéséhez. A kolozsmonostori lakótelep-város kiépítése radikálisan átrendezte Kolozsvár etnikai-nyelvi képét, s hasonló történt a gigantikus vasmű átadása kapcsán Kassán is. Nagyvárad számai szintén beszédesek: a folyamatos, tudatos népességcsere hatására a századforduló abszolút magyar többségű városának nyelvi képében ma már egyre kevésbé találjuk a magyart. (A szórványlét specifikus elméleti és gyakorlati problémáihoz, a szórványok megtartási és revitalizációs lehetőségeihez l. Péntek 2016: 29–36, Bodó 2016: 37–56.)
- Nyelvi jogi hiányosságok, jogalkalmazási nehézségek, a nyelvhasználati szférák beszűkülése: a Kárpát-medencei magyar kisebbségeket mindmáig számos diszkriminatív törvény sújtja, a magyar mint őshonos kisebbségi (és környezeti) nyelv kizárólag a szlovéniai Muravidéken élvez teljes nyelv- és oktatáspolitikai támogatást. Kirívóan kisebbségellenes a szlovák és az ukrán nyelvtörvény, s ha lehet, még hátrányosabb a kisebbségekre nézve az ukrán oktatási és nyelvtörvény kombinációja. Az ukrán nyelvtörvény 2019 májusában elfogadott formájában több pon-

ton szembe megy mindenféle európai jogi normalitással, és a kisebbségi nyelvhasználatot néhány éven belül a családi és a szakrális szférára szűkíti, legalábbis abban az esetben, ha nem sikerül elérni érdemi jogi változást a jelenlegi gyakorlat átalakítására.

A kedvezőtlen folyamatokat gyorsította az autonómiák teljes hiánya is. Magyar kisebbséget is magába foglaló területi autonómia csak a Vajdaságban létezik 2009 óta, hivatalos nevén a Vajdaság (sic!) Autonóm tartomány. 2018 májusa óta azonban Szili Katalin volt parlamenti házelnök személyében miniszterelnöki megbízott is segíti a Kárpát-medencei magyar autonómiák ügyét, melyek közül Székelyföld autonómiakonceptiója fogalmazódott meg a legartikuláltabban az utóbbi két évtizedben, elsősorban a Székely Nemzeti Tanács iránymutatásai alapján (vö. pl. Izsák 2017: 69–78, Szili 2019).

Általános tapasztalat, hogy kisebbségi nyelvi jogi deficit esetén nemcsak a hétköznapi kisebbségi nyelvhasználat természetessége válik kérdésessé a magánszféra határain túl, hanem az általános regisztrvesztés, a közéleti nyelvhasználati szférák lépcsőzetes beszűkülése is megfigyelhető. Elvben az elveszett szférák megfelelő revitalizációs technikákkal visszaszerezhetők, de ehhez már nem elég pusztán a jobb nyelvi jogi környezet, ehhez jobb nyelvészológiai környezet is kell.

A népesedési ráta és az elvándorlás kérdései: ez a negyedik nem feltétlen és kizárólag a békediktátum hatására keletkezett problémakör. Érzékeny migrációs veszteséget majdnem minden kelet-közép-európai állam elszenvedett az utóbbi pár évtizedben, s részben korábban is. Míg korábban politikai és gazdasági, napjainkban túlnyomóan gazdasági motivációjú elvándorlást tapasztalunk. Gondolhatunk itt a Trianon utáni Román Királyságból kivándoroltakra, Tamási Ábelének történetére éppúgy, mint a moldvai csángómagyarok itáliai exodusára. Ami a mai kivándorlást illeti, az már se nem Trianon-, se nem kisebbség-specifikus veszteség. A negatív népesedési rátából következő relatív magyar Kárpát-medencei hátrány viszonylagos: egyrészt több közép-európai népnek is negatív a népesedési rátája, másrészt a magyarság asszimilációs vesztesége nagyságrendekkel nagyobb, mint a nettó „szülőszobai” deficit.

A valós népesedési és asszimilációs folyamatok megítélését nagyban nehezíti továbbá, hogy a Magyarországon kívüli területeken nem ritkán népszám-

lálástechnikai apróságok, sok esetben „ügyes trükkök” is bonyolítják a reális értékelést. „A [statisztikai – betoldás tőlem, P. P.] torzítások történhetnek megfontolt politikai célzattal, nevezetesen a kisebbségi jogok csorbítására irányuló törekvések alátámasztása érdekében. E súlyosabban elítélendő eshetőségtől eltekintve, a nemzetiségi statisztika torzított eredményei jobbára a helytelen vagy manipulált adatfelvételre vezethetők vissza... nincsenek világosan meghatározva a nemzetiség fogalmi ismérvei; kétértelműek lehetnek a számlálólapoknak a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó kérdései; a számlálóbiztosok illetéktelen befolyásoló tevékenysége ...stb.” (Nyárády–Varga 1996: 25–34). Ezek alapján pl. Kocsis–Kocsisné 1991-ben publikált adataikban az 1981-es jugoszláviai, romániai, csehszlovákiai adatok esetében becsléssel korrigált adatokat is közöltek, nagy valószínűséggel helyesen. Hadd fűzzek ehhez még egy megjegyzést, mely igazolja a becsléses korrekció létjogosultságát: a Szlovák Statisztikai Hivatal időközi, 2017-es adatai szerint a deklaráltan magyar nemzetiségű szlovákiai állampolgárok aránya 8,4% (456 ezer fő). Ha még ehhez hozzávesszük, hogy a 2011-es hivatalos népszámláláskor kiugróan magas volt a nemzetiségüket deklarálni nem kívánók aránya, akkor nagy valószínűséggel itt is magasabb magyar lélekszámot, és valamivel magasabb magyar részarányt feltételezhetünk (Pomozi 2019: 54). A rejtőzködés okai, indítékai és mértéke országonként természetesen különböző lehet. (Ma Selmechányán, abban a városban, mely 1920 után egy csapásra szűnt meg magyarnak is lenni, 35 ember deklarálja magát magyar nemzetiségűnek. Ugyanakkor 11%-nyi az etnikai rejtőzködők aránya. Valószínűtlen, hogy a rejtőzködők a többségi nemzethez tartoznának, valójában csak az a kérdés, mely nemzetiségekből milyen arányban kerülnek ki az etnikai hovatartozásukra válaszolni nem óhajtok.)

Különösen jól kitapinthatók bizonyos veszteségtípus-hatások a második táblázat adataiban: néhány elcsatolt város magyar nyelvű népességének alakulása követhető nyomon. Jól látható, hogy kizárólag a máig tömbmagyar területként megőrződött Csallóközt és Székelyföldet kerülte el a városi magyarság lélekszámának meredek csökkenése, más szóval a szórványmagyar vagy Trianonnal szórványosodásnak induló területeken a városok a magyar nyelv számára jobbára elvesztek vagy veszőfélben vannak. A nagy népszámlálások közül nem véletlen koncentráltam a Trianont megelőzőn és követően kívül az 1980

táján végzettek, valamint a jelenleg legfrissebb teljes körképre. A legáltalánosabb nagy tendencia ugyanis az, hogy 1960 és 1980 között a Kárpát-medencei magyar nyelvű közösség kisebbségi része még nyelvi-etnikai gyarapodást mutat. Külön elemző munkát igényelne, miért a nyolcvanas évek közepén török meg látványosan e folyamat, s fordul a népesedésdinamikai vonal a negatív tartományba.

Város	Régió	1910		1930		1980/81/86		2011	
Selmecbánya	Felvidék	6340	41,7%	308	2,5%*	40	0,4%*	35	0,3%*
Kassa	Felvidék	36141	66,5%	11651	14,3%*	8070	4,0%*	6382	2,7%*
Ipolyság	Felvidék	4003	95%	3185	4,9%*	5615	66,0%	4410	58,0%*
Dunaszerdahely	Csallóköz	5798	98,5%	4155	54,9%*	15500	82,7%	16752	77,5%
Munkács	Kárpátalja	13880	59,3%	6227	18,2%*	15200	20,2%	6900	8,5%
Ungvár	Kárpátalja	15864	73,3%	7600	21,3%*	16000	16,6%	7962	6,9%
Csíksereda	Székelyföld	6678	97,8%	7395	89,0%	35424	76,2%	31278	82,4%
Sepsiszentgyörgy	Székelyföld	8396	96,5%	8348	77,3%	32745	82,9%	41776	76,9%
Kolozsvár	Erdély	51192	81,6%	55351	53,3%	120952	39,0%	49565	15,4%
Élesd	Erdély	2175	93,1%	1828	75,4%	1868	24,6%	1293	17,3%
Nagyvárad	Partium	62895	91,3%	60202	67,8%	111286	52,0%	46518	23,7%
Szabadka	Vajdaság	55587	58,7%	29738	29,7%	50893	50,8%	50469	35,6%
Újvidék	Vajdaság	13343	39,7%	20362	31,8%	22484	13,2%	11538	6,0%

2. táblázat. Néhány felvidéki, erdélyi és vajdasági város magyar népességszámának és számarányának alakulása. Az időnként drasztikus magyar lélekszámingadozások történelmi sorsfordulók, ki- és betelepítések tanúi (Forrás: Kocsis–Kocsisné 1991; városok világháló oldalai és saját kutatások) *=Statisztikai hibahatáron túli (jellemzően 10% feletti volt) az etnikai rejtőzködők aránya. Kárpátalja esetében 2001-esek az elérhető nemzetiségi adatok. (Pomozi 2020: 132 alapján)

Ha Trianon egyik óriási negatívumát abban látjuk, hogy az utódállamok az asszimiláció politikáját választva szembefordultak a történelmi Magyarországtól örökölt etnikai-nyelvi térszerkezettel és mintázattal, és az erőszakos asszimilációs politikában látjuk a magyarság lélekszámbeli és nyelvi-kulturális

vesztéseinek legfőbb okát, akkor befejezésül nem kerülhetjük meg a kérdést: mik a lehetőségeink e súlyos trianoni örökség meghaladására? Ehhez a következőkben mindenekelőtt át kell tekintenünk, mivel jár az erőszakos asszimiláció az elnyomó és az elnyomott nyelv és etnikum szemszögéből, s mit kínál ezzel szemben az általam disszimilációsnek nevezett modell.

6. Merre tovább?

Amikor egy mezőségi, bánáti, máramarosi vagy gömöri gyermek a szórvány-magyar iskolát, az anyanyelven történő teljes értékű tanulást választja, akkor valójában nem valami ellen, hanem valami mellett, a teljes értékű kétnyelvűség és a hatékonyabb tanulás mellett teszi le a voksát.²⁴ Péntek János több írásában és nagyobb tanulmányában is foglalkozott a kisebbségi iskolaválasztás dilemmáival (pl. Péntek 2012), és minden szempontból a kisebbségi nyelv feladását tekintette a legrosszabb választásnak, hiszen azzal nemcsak anyanyelvétől, hanem természetes nyelvi és emberi közösségétől, családjá és rokonsága kultúrájától is eltávolítjuk a gyermeket. A „jobb vagy könnyebb lesz neked a román/szlovák/szerb iskolában” felkiáltásban a körültekintő, felelős iskolaválasztás hiánya manifesztálódik, és az ilyen szülői attitűd óhatatlanul a hozzáadó kétnyelvűség, és így a nemzet(i kisebbség) apadásához, az asszimilációhoz vezet.

Az asszimiláció lényegét találóan fogalmazta meg Szilágyi N. Sándor, idézzük: „asszimiláció minden olyan folyamat, amelynek eredménye valamely nyelvi, etnikai vagy felekezeti kritériumok szerint meghatározott népesség lélekszámának és/vagy reprodukciójának egy másik, ugyanolyan kritériumok szerint meghatározott népesség javára történő csökkenése” (Szilágyi N. 2005).

E megfogalmazásban – egyik népesség lélekszámának csökkenése egy másik népesség javára – benne foglaltatik az erőszakos asszimilációs politika mérhetetlen igazságtalansága és rövidlátó volta. Az asszimiláció a Kárpát-medencei gyakorlatban (is) nyelvcserevel történő nyelvfeladást jelent, ahol is két nyelv-

24 Nem is szólva az épen maradó személyes és közösségi önazonosságról.

ből, két identitásból egy marad, hiszen a kétnyelvűség csak ideiglenes, felcserélhető jellegű. A disszimiláció ezzel szemben nyelvmegőrzést, a többnyelvű állapot fenntartását jelenti, mivel a többségi nyelv ismerete mellett a kisebbségi (anya) nyelvet nem kell feladni, más szóval az aktív, hozzáadó kétnyelvűség marad domináns. Az asszimiláció során így nettó nyelvi-kulturális veszteség keletkezik, a disszimiláció során viszont nettó nyelvi-kulturális többlet.

Ez a disszimiláció általam javasolt értelmezésének szűkebb tartománya, tágabb értelemben azonban disszimilációnak tekinthetjük a kisebbségi (esetünkben a magyar) mint idegen nyelv programokat is, így azt a kulturális törekvést, hogy Közép-Európában az egymás mellett élő népek kölcsönösen tanulják viszsza egymás nyelveit. Szándékosan használom a „vissza” és nem a „meg” igekötőt, mivel egész tanulmányom arra fókuszált, hogy ez a Magyar Királyság többnemzetiségű területein évezredes spontán gyakorlat volt, melyet a lassanként tudatosává váló és tudatosan vállalt (értelmiségi) *hungarus*-tudat csak tovább erősített a kölcsönösség jegyében. Asszimiláció és disszimiláció különbségeit táblázatosan is összefoglaltam két korábbi munkámban.

Asszimiláció	Disszimiláció
nyelvcsere > nyelvfeladás	többnyelvűség megőrzése
nyelvi-kulturális veszteség keletkezik	nyelvi-kulturális többlet keletkezik
eltűnik a magyar identitás	megmarad a magyar identitás
eltűnik a magyar mint környezeti nyelv	megerősödik a magyar mint környezeti nyelv
nincs helyzeti előny idegennyelv-tanulásnál > gyengébb angol stb. tudás	előny az idegennyelv-tanulásnál > jobb angol stb. tudás
nyelvi-kulturális identitászavar, lelki problémák, széteső nemzeti közösségek reális veszélye	kiegyensúlyozott ember, nincs identitászavar, egészséges helyi magyar közösségek
a társadalmi méretű, gyakran erőszakolt asszimiláció miatt komoly társadalmi feszültségek keletkeznek	békés disszimiláció, <i>fair</i> többnyelvűség esetén nincsenek nyelvi alapú társadalmi feszültségek
eltűnik a kulturális <i>fair trade</i> szinergikus lehetősége > nincs ilyen gazdasági potenciál	fennáll a kulturális <i>fair trade</i> szinergikus lehetősége > van ilyen gazdasági potenciál

3. táblázat. A nyelvi asszimiláció és a disszimiláció legfontosabb hatásai
(Pomozsi 2017: 32 és 2020: 155 nyomán)

S hogy hogyan lehet egy disszimilációs modellt a gyakorlatba átültetni, hogyan lehet Trianont nyelvpolitikai szempontból végre meghaladni, a kisebbségbe és mára sok helyen kilátástalan helyzetbe került magyar nemzetrészeket újra felemelni? Ez nemcsak nyelvi, nyelvtervezési, hanem szakpolitikai kérdés is, amely egyrészt nem tartozik ezen írás keretei közé, másrészt 2001 óta számos tanulmányomban és fórumon foglalkoztam ezzel, (legutóbb Pomozi 2020: 116–164), és még minden bizonnyal sokszor fogok is vele foglalkozni. Az idézett 2020-as, Pusztay János szerkesztette kötet számos további tanulmánya megszívlelendő, Kolláth Anna pl. a Muravidék nyelvi sokszínűségét mutatja be, ami az őshonos kárpáti nyelveket illetően lényegében az általam szorgalmazott disszimilációs modell egyetlen gyakorlati megvalósulása (Kolláth 2020). Nyilvánvaló, hogy a valóság sohasem lehet oly idillikus, mint egy táblázat, de nem kérdés, hogy ha a fél szeme világotól megfosztott, összevert Sütő András képe tolul fel emlékeinkben, akkor ez az észak-szlovéniai oktatás- és nyelvpolitikai modell mégiscsak földi idillel ér fel.

Örvendetes természetesen, hogy vannak széleskörű kárpáti magyar polgári és magyar kormányzati kezdeményezések a kedvezőtlen kisebbségi magyar etnikai-nyelvi folyamatok korrigálására, vagy ha szerényebben, de valósabban akarunk fogalmazni, a veszteségek mértékének csökkentésére. Az utóbbi évtizedben több nyelvi jogi kiadvány is próbálja segíteni az őshonos magyar kisebbségek nyilvános nyelvhasználatát, a helyi jogszabályok közérthető, magyarázatokkal kiegészített ismertetésével (Beretka 2011, 2017, Bogdán–Mohácsék 2012, Beregszászi–Cserniczkó–Ferenc 2014)²⁵, felismerve, hogy információhiányból és félelemből fakadóan a helyi magyar közösségek még korlátozott nyilvános nyelvhasználati lehetőségeikkel is kevéssé élnek. A Felvidéken (Dél-Szlovákia 512 településén) immár a velemjaro.sk mobiltelefonos alkalmazás is segíti a mindennapi magyar nyelvhasználatot, sőt akár a feltárt nyelvi jogsértések orvoslásában is segíthet. Fontosak a különféle nyelvpresztízs-programok, talán

25 A legutóbbi néhány év, az ukrajnai Porosenko- majd Zelenszkij-éra nyelvpolitikai és kisebbségellenes fejleményei azonban eleve ellehetetlenítik a hétköznapi kisebbségi jogérvényesítést, és részben annulálták is a kárpátaljai kiadványban ismertetett kisebbségi nyelvi jogokat.

szerénytelenség nélkül megemlíthető itt az e tanulmány írója által szerkesztett Magyar nyelvű otthon sorozat is, vagy a Magyarságkutató Intézet Kiadványai közt megjelent Palóc olvasókönyv is. A vajdasági Vackor-program hosszú évek óta hatékonyan segíti a magyar nyelvű óvoda- és iskolaválasztást, így még olyan bánáti, bácskai szórványvidékeken is újra nyílhatnak magyar iskolai osztályok, ahol erről egy-két elhivatott tanítón kívül már mindenki lemondott.

De ne feledjük, mindez a disszimiláció szűkebb értelmezése csak. Ahhoz, hogy a közösségi nyelvmegtartás és nyelvfejlesztés hosszabb távon sikeres legyen, szükséges a tágabb keret gyakorlati alkalmazása. Csak ez jelentheti egyfelől a trianoni állapotok meghaladását, másrészt csak egy interetnikus nyelvi fair play esetén van gyakorlati haszna mindennek: akkor ha az óvodából és iskolából kilépve is minden nyelv megkaphatja az őt megillető státuszt. Ha számtalan olyan magyar mint környezeti nyelv program indul, mint a START-program Temesvárott, és ha a nyelvi *fair trade* is egyre több többnemzetiségű kárpáti tájon válhat napi gyakorlattá.

Kölcsönösen pozitív külső nyelvi attitűdökre van szükségünk, de ehhez mindannyiunknak meg kell érteni, hogy Közép-Európa csak őshonos népei-nek kölcsönös tiszteleten alapuló etnikai-nyelvi-kulturális mozikjában létezik. Abban a szellemben és kulturális kontextusban, amelyben a Muzsikás együttes Bartók-albuma készült. Ez volt közös utunk a múltban, és ez csak ez lehet közös utunk a jövőben is. Csak a (poszt)trianoni gyűlölködéstől mentesített Közép-Európának lehet sikeres jövője.

A magyar nemzetpolitikának pedig végtelen a felelőssége mindennek tolmácsolásában. Trianon elsődleges kárvallottjaiként nincs is választásunk, hisz a nemzethalál a polgári nemzeti identitás szociokulturális kategóriája szerint nem fizikai, ad abszurdum katonai megsemmisülést jelent, hanem a nyelvi-kulturális hagyományok feladását asszimiláció útján. Röviden: a nemzet nyelvének feladásával válik semmissé. Ha tehát nyelvünket a disszimiláció segítségével-segítségével megtartjuk, nemzetünket tartottuk meg.

IRODALOMJEGYZÉK

- Beregszászi Anikó–Csernicsekó István–Ferenc Viktória 2014: *Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató és tájékoztató a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához kárpátaljai magyaroknak*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., [h. n.]
- Beretka Katinka 2011: *Nyelvi jogaink Szerbiában. Anyanyelv-használati útmutató*. Magyar Nemzeti Tanács, Szabadka.
- Beretka Katinka: 2017: *Nyelvi jogaink Szerbiában*. In: Pomozi Péter (szerk.): *Vajdaság. Magyar nyelvű otthon 2. Anyanyelvápolók Szövetsége–Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága*, Budapest. 56–59.
- Berzeviczy Gergely 1817: *Etwas über Nationen und Sprachen*. In: Joseph von Hormayr hrsg. *Archiv für Geschichte, Statistik und Literatur VIII*. 287–289. Wien.
- Bodó Barna 2016: *Szórványról – másként*. In: Cseke Péter (szerk.) *Szigetek-szórványok a Kárpát-medencében és Észak-Amerikában*. Korunk–KOMPRESS, Kolozsvár. 37–56.
- Bogdán Andrea, Mohácsek Magdolna (szerk.) 2012: *Nyelvi jogi útmutató*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár
- Dante, Alighieri 1965: *A nép nyelvén való ékesszólásról*. (Mezey László ford.) In: Kardos Tibor (szerk.): *Dante Alighieri összes művei*. Magyar Helikon, Budapest. 347–400.
- Éder Zoltán 1992: *Vályi András, a magyar nyelv első tanára a pesti egyetemen*. *Magyar Nyelv* 88. 148–157.
- Érszegi Géza (szerk.) 1983: *Árpád-kori legendák és intelmek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Gracza György (szerk.) 2013: *A nevető Magyarország 2. Népi fortélyok és úri huncutságok*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Györffy György 1977: *István király és műve*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Izsák Balázs 2017: *Autonómia és identitás*. In: Pomozi Péter (szerk.): *Anyanyelv és nemzeti jövő. A Közép-európai nyelvstratégiai fórum előadásai*. MNyKNT, Budapest. 69–78.
- Király László – Györffy György (szerk.) 1987: *István király emlékezete*.

- Király Péter 2009: Maďarské a nemecké slová vo východoslovenských a ukrajinských nárečiach východného slovenska. *Studia Russica* 23. 55–80.
- Kiss Jenő 2018: A magyar etnikai térszerkezet változásai. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 382–389.
- Kniezsa István 1941: *Adalékok a magyar–szlovák nyelvhatár történetéhez*. Athenaeum, Budapest.
- Kniezsa István–Kiss Lajos 2000: *Magyarország népei a XI. században*. Kisebbségkutatás Könyvek. Lucidus Kiadó, Budapest.
- Kocsis Károly–Tátrai Patrik 2015: *A Kárpát-Pannon-térség változó etnikai arculata*. Harmadik, bővített kiadás. MTA CsFK Földrajztudományi Intézet, Budapest.
- Kolláth Anna 2020: A szlovéniai Muravidék nyelvi sokszínűsége napjainkban. In: Pusztay János (szerk.): *A veszélyeztetett magyar nyelv*. Anyanyelvápolók Szövetsége, Széphalom–Budapest. 74–89.
- Lanstyák István 1991: A szlovák nyelv árnyékában. (A magyar nyelv helyzete Csehszlovákiában 1918–1991). In: Kontra Miklós (szerk.): *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. A Magyarságkutatás Könyvtára XI. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Matovič, Igor 2020: *Trianoni beszéde*.
<https://korkep.sk/cikkek/szemle/igor-matovic-trianoni-beszede-eloszor-magyar-forditasban-a-korkepen/> (Utolsó letöltés: 2021. 05. 04.)
- Marzio, Galeotto 1979: *Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és teteiről szóló könyv*. Magyar Helikon, Budapest.
- Nyárády R. Károly–Varga E. Árpád 1996: *Erdély etnikai arculatának változása. – elemzése az 1977. évi romániai népszámlálásról*. Teleki László Alapítvány, Közép-Európa Intézet, Budapest.
- Orosz Örs 2019: Nyelvi jogaink a Felvidéken. In: Pomozi Péter (szerk.): *Felvidék*. Magyar nyelvű otthon 4. Anyanyelvápolók Szövetsége, Budapest. 65–71.
- Pajusalu, Karl–Pomozi Péter 2013: Lõunapõõseima lõunaeeesti ja õõlemungari keele- ja kultuuripiirid. *Tartu Ûõlikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuurikeskuse aastaraamat*. XI–XII. 42–72.

- Péntek János 2012: Magyarul vagy románul? Milyen nyelven tanuljon a gyerekek? In: Erdélyi Judit et al. szerk.: *Nyelvét megtartó közösség – Közösségét megtartó anyanyelv. Az AESZ két évtizede a nyelvi közösség szolgálatában. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy. 280–282.*
- Péntek János 2015: *Történesek a nyelvben a keleti végeken.* Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár.
- Péntek János 2016: Nyelvi sziget- és szórványhelyzetek, folyamatok. In Cseke Péter (szerk.): *Szigetek –szórványok a Kárpát-medencében és Észak-Amerikában.* Korunk – Komp-Press, Kolozsvár. 29–36.
- Pomozi Péter 2019: A magyar nyelv a Felvidéken. In Pomozi Péter (szerk.): *Felvidék. Magyar Nyelvű Otthon 4.* Anyanyelvápolók Szövetsége, Budapest. 50–58.
- Pomozi Péter 2020: Népességváltozás és magyar identitás a Kárpát-medencében. Nyelvpolitikai lehetőségeink száz évvel Trianon után. In: Pusztay János (szerk.): *A veszélyeztetett magyar nyelv.* Anyanyelvápolók Szövetsége, Széphalom–Budapest. 119–167.
- Pusztay János 2016: *Nyelv? Politika! Esszék a nyelvi kulturális sokszínűség érdekében.* Nap Kiadó, Budapest.
- Pusztay János (szerk.) 2020: *Veszélyeztetett-e a magyar nyelv?* Anyanyelvápolók Szövetsége, Széphalom–Budapest.
- Sylvester János 1539/1989. *Sylvester János latin–magyar nyelvtana.* Ford. C. Vladár Zsuzsa. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 185. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- Szabó József 1990: *Magyarországi és jugoszláviai magyar nyelvjárászsigetek.* Csongrád Megyei Levéltár, Békéscsaba-Kecskemét–Szeged.
- Széchenyi István 1842/1981: *A Magyar Akadémia körül.* Szigethy Gábor (szerk.). Gondolkodó Magyarok. Magvető Kiadó, Budapest.
- Szigethy Gábor (szerk.) 1982: *István király intelmei.* Gondolkodó Magyarok. Magvető Kiadó, Budapest.
- Szilágyi N. Sándor 2005: Asszimilációs folyamatok a romániai magyarság körében. In: Péntek János–Benő Attila (szerk.): *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat.* A Szabó T. Attila Intézet kiadványai 2. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár. 24–94.

Szili Katalin 2019: *Mit kell tudni az autonómiáról?* Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Budapest.

Szűcs Jenő 1974: *Nemzet és történelem.* Gondolat Kiadó, Budapest.

Zolnay László 1982: *Az elátkozott Buda. Buda aranykora.* Magvető Könyvkiadó, Budapest.

PUSZTAY JÁNOS

AZ ÖNMAGA HATÁROLTA NYELVRŐL. TERMINOLÓGIAI STRATÉGIA A NYELVI SZÉTFEJLŐDÉS ELLEN

1. A nyelvi-kulturális folyamatok kisebbségi nyelvhasználati vonatkozásai

Parafrazálva a szellemes geopolitikai meghatározást, miszerint Magyarország önmagával határos, azt mondhatjuk, hogy a magyar olyan államnyelv, amelyiket a belőle kiszakított és kisebbségi nyelvi státuszúvá vált idiómák övezik, s amelyek így Trianon óta politikailag a kisebbségi nyelvek sorsát élik meg. Ezekben a régiókban az államnyelvi státuszú magyar nyelv Trianon előtt sem volt okvetlenül többségben, helyzete azonban egyértelműen kedvező volt.

A kisebbségek nyelvére a többségi (s egyúttal általában államnyelvi státuszú) nyelv erős befolyással van, főképpen akkor, ha a többségi nemzet politikájának alapeszméje az asszimiláció, a homogén nemzetállam megteremtése. Az asszimilációs folyamatban a nyelvi-kulturális asszimilációt előbb-utóbb követi az eredeti identitás feladása, s a többségi nemzetbe való beolvadás. Jól látjuk ezt az oroszországi – a saját etnikai hazájukban is kisebbségben élő, egyelőre még tituláris – finnugor népek esetében, amelyeknél ráadásul gyenge a közösség identitástudata is. A határon túli magyarság nagyobb része ma még erős magyar identitástudattal rendelkezik, ami fékezi a beolvasztás-beolvadás ütemét. Kitérő helyzetelemzést ad, egyúttal a külhoni magyarság fennmara-

dását elősegítő programokra mint feladatokra tesz javaslatokat Pomozi Péter alapvető tanulmánya, amelyben egyebek között azt hangsúlyozza, hogy a magyarság fennmaradása a magyar nyelv fennmaradásától, az asszimilációnak a disszimilációval való felváltásától függ (Pomozi 2020: 128–146, 151–158). Az identitáserősítés fontos eszköze a szintén általa megvalósuló Magyar nyelvű otthon (Pomozi 2017a, 2017b, 2019a) címet viselő könyvsorozat.

A kisebbségi magyar nyelv esetében kettős hatást figyelhetünk meg. Egyfelől hat a nyelvre az adott állam többségi nyelve, ami lexikális elemek (jövevényszavak) és nyelvtani szerkezetek (például igevonzatok) átvételében nyilvánul meg. Ez természetes, de sajnos egyirányú folyamat. Másfelől viszont hat a kisebbségi magyar nyelv használatára az anyaország és annak nyelve is.

Az anyaország nyelvének hatása több tényezőtől függ, ezek közül említek néhányat:

- Az anyaország politikai-ideológiai megítélését illetően: a szocializmus időszakában például a Muravidék és Burgenland magyarsága ellenérzéssel viseltetett Magyarország iránt, ez a viszony a rendszerváltás után javult. Emellett tapasztalható politikai eltérés – főként a nyugati magyarság körében –, ami megosztja a magyarságot, de a határon túliak között is megfigyelhető. Vizsgálni kell ennek a jelenségnek a kihatását a nyelvre és az identitásra.
- Az anyaország gazdasági teljesítménye: ha az anyaország sikeres, emelkedik a magyarság presztízse és öntudata.
- Az anyaország és az elszakított területek nyelvhasználata, a köznyelv és a nyelvjárás megítélése.

A suszter maradjon a kaptafánál, a nyelvész a nyelvi kérdéseknél. Ezek közül kettő emelek ki: a köznyelv és a nyelvjárás viszonyát és megítélését, illetve a terminológia kérdését.

Az anyaországban a nyelvjárások erősen stigmatizált idiómák, beszélőiket – ellentétben a több országban tapasztaltakkal – csak a köznyelvet ismerők, s többnyire fővárosi illetőségűek műveletlen, korlátolt embereknek tartják. Ennek is köszönhető, hogy a nyelvjárások erősen visszaszorulnak, ami a nyelvi gazdagság, sokszínűség rovására megy. El kellene érni a nyelvjárások társadalmi szintű tiszteletét, hogy beszélőiket ne a nyelvjárásosság, hanem a tényleges

tudásuk, képességeik alapján ítélik meg. A negatív viszonyulás megváltoztatását az oktatásban kell kezdeni. Ehhez a szemléletváltáshoz nyújt segítséget a Pomozi Péter által elindított, a Magyarságkutató Intézet keretében zajló program, amelynek első, palóc kötete már megjelent (Pomozi [szerk.] 2019b). A nyelvjárások társadalmi elfogadottságát kívánja szolgálni a többek között Pusztay János által is javasolt Magyar nyelvjárások napja, amelynek bejelentése 2020 október végén várható egy a témának szentelt konferencia keretében.¹

2. A többközpontúság értékelése

A nyelvjárás – főként a határon túli magyarság esetében – a nyelv megmaradásának vagy elutasításának stratégiai kérdésévé válhat. A nyelvjárást beszélő magyarság tudatában van annak, hogy nyelvhasználata eltér az anyaországi köznyelvtől. Sokan érzik úgy, s ezt az érzést az oktatás is erősíti, hogy nyelvjárásiasságuk miatt neveltség tárgyává válhatnak – azaz a stigma hat. Ez végső soron az anyanyelv(járás) feladásához és az idegen államnyelv használatához vezethet. A számos szakirodalmi utalásból a talán legfrissebbet kiemelve: „Az iskola által közvetített nyelvművelői szemlélet megnehezíti a nyelvjárások és a helyi nyelvváltozatok megőrzését. Ezen kívül a horvátországi magyar közösség is rosszul kezeli a problémát, illetve a magyarságtudatot sokszor a magyarországi nyelvhasználat szempontjából értelmezi. Az »igazi magyar nyelvet« a magyarországi magyar sztenderd változattal azonosítják, a helyi nyelvhasználatot pedig helytelennek, igénytelenebbnek érzik. Az elektronikus média egyre nagyobb hozzáférhetősége és használata a helyi nyelvváltozat elavulásához és a határon túli nyelvjárások elhagyásához vezet(het). A fenti tapasztalatok alapján elmondható, hogy a magyar nyelv használatát a mai Horvátország területén leginkább a magyar sztenderd presztízsértékének feltétel nélküli elfogadása ve-

1 Időközben a Magyar nyelvjárások napja megvalósult Kásler Miklós, az emberi erőforrások minisztere fővédnöki támogatása mellett. Programjaira, többek között dialektológiai konferenciák és egy magyar nyelvjárási kerekasztal, első ízben 2020. december 1. és 3. között került sor a Magyarságkutató Intézet, az ELTE Savaria Egyetemi Központ és az Anyanyelv-vápolók Szövetsége együttműködésében.

szélyeztetheti, amennyiben az a helyi nyelvhasználat és a nyelvjárások rovására válik.” (Lehocki-Samardžić 2020: 106).

A magyar nyelv egy- vagy többközpontúságának kérdése szorosan összefügg a magyar nyelv egységének megőrzésével vagy – ellenkező esetben – a magyar nyelv szétfejlődésével. Némileg leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a különböző Kárpát-medencei régiókban beszélt magyar nyelvi változatok közti különbségek – az ugyanazon fogalomra vagy tárgyra vonatkozó régióként eltérő kifejezések, nyelvjárásközi szinonimák – ma még nem haladják meg a nyelvjárások közti eltérések mértékét, azaz lényegesen nem nehezítik meg a kommunikációt.

3. A terminusok szerepe szókészletben

Van azonban a szókészletnek egy rétege, a szakszókincs vagy terminológia, amelyben a szinonimák használata az egyértelműség érdekében nem kívánatos. Közép- és Kelet-Európában az anyanyelvű terminológia kialakulása az eredetileg purista német eljárás elvi hatására, s a gyakorlatban többnyire a német szak kifejezés tükörfordításával ment végbe. Ez az eljárás az általam Közép-Európának tekintett borostyánkőút-övezet nyelveiben a szlovéntól, horváltól kezdve a magyaron, szlovákon és csehen át a lettig és az észtig hasonlóan ment végbe. (A lengyel és a litván más eljárást követett.) Kialakult egy német alapú közép-európai nyelvi szemlélet, amely a régió nyelveit nemcsak a némethez közelítette, hanem – nyelvrokonságtól függetlenül – egymáshoz is. (A kérdésről részletebben lásd egyebek között Pusztay 2003 és 2015). Ez a gyakorlat nemzetállami nyelvhasználatban bevált módszer.

A kisebbségi státuszban lévő nyelv azonban gyakran a mindenkori többségi nyelvből fordít, ha például nem ismeri az egykori anyaországában használatos terminológiát. Ez abban az esetben eredményez eltérést az anyaországban honos terminológiától, ha a többségi nyelv vagy az anyaországi nem a német mintát követve alakította ki az adott szakkifejezést. Így előfordulhat, hogy ugyanannak a fogalomnak annyi magyar nyelvű változata alakul ki, ahány országra van szétszabdalva a magyar nyelvű közösség. (Ezt a helyzetet úgy lehetett volna

megelőzni, ha Trianon után létrehoztak volna egy összmagyar terminológiai bizottságot, amire érthető módon abban a helyzetben senki sem gondolt. Sajnálattal kell megállapítanom, hogy a terminológia ügye – ellentétben a legtöbb EU-s tagállammal – állami szinten ma sem fontos.)

Egy Kárpát-medencei magyar terminológiai adatbázis kialakítása céljából indítottuk el a *maTer* (magyar–magyar terminológia) programot, amely kiegészíthetné a már létező, részben hasonló projekteket (pl. *Termini*). A *maTer* első lépéseként az iskolai tantárgyak szakszókincsét kívántuk-kívánjuk feldolgozni, mert a helyes terminológiahasználatra az iskola tud felkészíteni. Az adatbázis elősegíti a szakmabeli kommunikációt azáltal, hogy egyértelműsíti az ugyanazon fogalomra használt különböző magyar nyelvű megfeleléseket. A program idealisztikus végső célja az lehetne, hogy – éppen az iskolai oktatás révén – minden határon túli területen áttérnének az anyaországban használatos terminológiára, ezzel is hozzájárulva a magyar nyelv szétfejlődésének megakadályozásához. (A program az első kiadványok megjelentetése után – reményeim szerint csak átmenetileg – leállt.)

Előadásomban a *maTer* program eddigi tapasztalatairól adok rövid áttekintést. A programot a Kárpátalján használt magyar nyelvű matematika, fizika és kémia tankönyvek elemzésével kezdtük. A három elemzett természettudományi tárgy szakszókincsének mérete:

- matematika: 1195 terminus,
- fizika: 1741 terminus,
- kémia: 1274 terminus.

A Magyarországon és a Kárpátalján használt terminológia eltérésének nagysága:

- matematika: 102 (8,5%),
- fizika: 112 (6,4%),
- kémia: 39 (3,1%).

A viszonylag csekély arányú eltérés fő oka abban keresendő, hogy a természettudományi tárgyak esetében gyakori a nemzetközi szakszó, így ezek értelemszerűen egyeznek. (Azt azonban érdemes figyelembe venni, hogy Kárpát-medencei magyar–magyar összevetésben, számos helyi magyar terminológiai eltérés összevetésével a helyi eltérések a magyarországi magyarhoz képest

összességében sokszorozódnak, tehát Kárpát-medencei szinten nem 3–8%-os, hanem egyes terminusok esetében ennél sokkal nagyobb kumulatív eltérésekre lehet számítani.)

4. A vizsgált adatok bemutatása

Az alábbiakban a három tantárgy szakszókincsében fellelhető eltérések egyes típusaira hozok példát. (KM = kárpátaljai magyar, U = ukrán, MM = magyarországi magyar)

Matematika

- **KM: nemzetközi/ukrán tükörfordítású hibrid** – **MM: magyar**

KM: áttérés más alapú logaritmusra,

U: *перехід від одної основи логарифма до іншої*,

MM: alapváltás;

KM: inverz trigonometrikus függvények,

U: *обернені тригонометричні функції*,

MM: arc-függvények.

- **KM: nemzetközi** – **MM: magyar**

KM: paraméter,

U: *параметр*,

MM: ismeretlen állandó.

- **KM: nemzetközi** – **MM: hibrid**

KM: rádiuszvektor,

U: *радіус-вектор*,

MM: sugárvektor.

- **KM: ukrán tükörfordítás** – **MM: magyar**

KM: előjelváltás,

U: *точка зміни знаку*,

MM: forduló pont.

- **KM: magyar** – **MM: hibrid**

KM: terület-függvények,

U: *функції, що визначають площу,*

MM: área-függvények.

- **KM: magyar – MM: nemzetközi**

KM: számtan,

U: *арифметика,*

MM: aritmetika.

- KM: nemzetközi és magyar – MM: nemzetközi

KM: aszimptota, végérintő,

U: *асимптота,*

MM: aszimptota.

- **KM: nemzetközi és magyar – MM: eltérő**

KM: relatív prímek,

U: *взаємно прости числа,*

MM: viszonylagos törzsszámok.

- **KM: hibrid – MM: hibrid (eltérő)**

KM: multiplikatív függvény,

U: *мультиплікативна функція,*

MM: multiplikatív csoport.

- **KM: hibrid – MM: magyar**

KM: vektori szorzat,

U: *векторний добуток,*

MM: külső szorzat.

- **KM: hibrid – MM: magyarosított nemzetközi**

KM: ortogonális vetület,

U: *ортогональна проєкція,*

MM: ortogonális projekció.

- **szinonima**

KM: egynemű tagok,

U: *подібні члени,*

MM: hasonló tagok.

KM: ábra,

U: *рисунок,*

MM: rajz.

Példák az egyéb eltérésekre.

- **eltérő magyar nyelvű megoldás**

KM: közönséges tört,

U: *простий дріб*,

MM: egyszerű tört.

KM: egytag,

U: *одночленний вираз*,

MM: egytagú kifejezés.

(Érdekes, hogy az említett példákban magyarországi kifejezés áll közelebb az ukránhoz, nem a kárpátaljai magyar nyelvű.)

Fizika

- **KM: nemzetközi – MM: hibrid**

KM: abszolút magnitúdó,

U: *абсолютна зоряна величина*,

MM: abszolút fényesség.

- **KM: nemzetközi – MM: magyar**

KM: amperméter,

U: *амперметр*,

MM: árammérő.

- **KM: ukrán tükörfordítású hibrid – MM: hibrid**

KM: kezdeti fázis,

U: *початкова фаза*,

MM: fázisállandó.

- **KM: ukrán tükörfordítás – MM: eltérő magyar**

KM: számtani közép,

U: *математичне сподівання*,

MM: várható érték.

- **KM: nemzetközi/ukrán – MM: magyar**

KM: zodiákus,

U: *зодіак*,

M: állatöv.

- **KM: hibrid – MM: magyar**

KM: wattmérő,

U: *ваттметр*,

MM: fogyasztásmérő.

- KM: hibrid – MM: nemzetközi

KM: dielektromos állandó,

U: *діелектрична проникність*,

MM: permittivitás.

- **KM: nemzetközi/ukrán tükörfordítás – MM: hibrid**

KM: sziderikus periódus,

U: *сидеричний період*,

MM: sziderikus keringésidő.

- **KM: (magyarázó) magyar – MM: nemzetközi**

KM: kétszeresen homorú, illetve domború,

U: *двовгнутий, двоопуклий*,

MM: bikonkáv, ill. bikonvex.

- **KM: magyar – MM: nemzetközi**

KM: hőtágulás,

U: *розширення*,

MM: dilatáció.

- **KM: magyar – MM: hibrid**

KM: parázskisülés,

U: *тліючий розряд*,

MM: glimmkisülés.

- eltérő magyar

KM: erőátviteli tényező,

U: *передаточне число*,

MM: erőátviteli arány.

KM: nyúlékonyság,

U: *деформівність*,

MM: nyújthatóság.

- **szinonima**

KM: lendítőkerék,

U: *маховик*,

MM: lendkerék.

- eltérő hibrid

KM: relatív páratartalom,

U: *відносна вологість*,

MM: relatív nedvességtartalom.

Kémia

39 terminus esetében van eltérés, többnyire abból fakadóan, hogy a kárpátaljai vagy a magyarországi tankönyvek több terminust használnak ugyanarra a dologra, jelenségre. Például:

KM: formiátok,

U: *формиати*,

MM: metanoátok, formiátok.

KM: galenit,

U: *галеніт*,

MM: galenit, ólomfény.

KM: kovasavak, szilikátsavak,

U: *силікатні кислоти*,

MM: kovasavak.

- egyéb eltérések

KM: szulfidsav, kénhidrogénsav,

U: *сірководнева кислота*,

MM: hidrogén-szulfid-sav, kénhidrogénsav.

Mi következik a fenti adatokból? Az idézett példák jól szemléltetik a terminológia-alkotás különböző módjait. Egyszersmind alátámasztják azt a megállapítást, hogy a természettudományok területén nagyobb mértékben alkalmazzák a nemzetközi terminusokat, mint a humán tudományokban. Magyar–magyar viszonylatban érdekes lesz megfigyelni – amennyiben a *maTer*-program folytatható például a humán tantárgyak elemzésével –, mennyire tekinthető általánosnak ez a megállapítás, illetve a sok esetben a német szakkifejezés tükörfordításával keletkezett anyanyelvű terminust felváltja-e a többségi nyelv esetleges más megoldásának hatására teremtett kisebbségi nyelvű szakszó.

5. Összegzés

A terminológia területén megkezdődött a magyar nyelv szétfejlődése. Hogy a szakmaközi magyar–magyar kommunikációban ne kelljen áttérni az angol nyelv használatára, egységesíteni kell a terminológiát. Ezt az iskolában kell megkezdeni, mégpedig magyarországi tankönyvek használatával, ami még nem mindenhol gyakorlat. Addig is, amíg ez bekövetkezik, egyrészt létre kell hozni összehasonlítható Kárpát-medencei terminológiai adatbázisokat (például a *maTer*-program tapasztalatai alapján), illetve a határon túli tankönyvírókkal és/vagy fordítókkal rendszeres konzultációkat kell folytatni.

IRODALOMJEGYZÉK

- Hladonik István 2017a: *Fizikai szakkifejezések magyar–magyar–ukrán szótára középiskolák részére*. NH – Collegium Fenno-Ugricum, Budapest/Badacsonytomaj–Ungvár.
- Hladonik István 2017b: *Matematikai szakkifejezések magyar–magyar–ukrán szótára középiskolák részére*. NH – Collegium Fenno-Ugricum, Budapest/Badacsonytomaj–Ungvár.
- Lehocki-Samardžić, Ana 2020: A horvátországi magyarság nyelvének helyzete a rendszerváltás után. In: Pusztay János (szerk.): *Veszélyeztetett-e a magyar nyelv*. Anyanyelvápolók Szövetsége, Budapest–Széphalom. 90–109.
- Pomozi Péter (szerk.) 2017a: *Magyar nyelvű otthon. Vajdaság*. Anyanyelvápolók Szövetsége – Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest.
- Pomozi Péter (szerk.) 2017b: *Magyar nyelvű otthon. Székelyföld*. Anyanyelvápolók Szövetsége – Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest.
- Pomozi Péter (szerk.) 2019a: *Magyar nyelvű otthon. Felvidék*. Anyanyelvápolók Szövetsége – Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest.
- Pomozi Péter (szerk.) 2019b: *Palóc olvasókönyv. Nyelvi és irodalmi kalandozások*. Magyarságkutató Intézet, Budapest.
- Pomozi Péter 2020: Népeségváltozás és magyar identitás a Kárpát-medencében. Nyelvpolitikai lehetőségeink száz évvel Trianon után. In: Pusztay János (szerk.): *Veszélyeztetett-e a magyar nyelv*. Anyanyelvápolók Szövetsége, Budapest–Széphalom. 116–164.
- Pusztay János 2003: *Közép-Európa: nyelvi konvergenciátáj*. Dissertationes Savarienses 30. Savaria University Press, Szombathely.
- Pusztay, János 2015: *Convergent linguistic tendencies in the Bernsteinstrasse / Central-European linguistic area (Central Europe as a Landscape of Convergence)*. Constantine the Philosopher University, Nitra.
- Szembrád Emil 2017: *Kémiai szakkifejezések magyar–magyar–ukrán szótára középiskolák részére*. NH – Collegium Fenno-Ugricum, Budapest/Badacsonytomaj–Ungvár.

ZÉKÁNY KRISZTINA

**„...MERT BICCEN A SZÓ MÁR
A SZÁJ SZÖGLETÉN.”
A NYELVI ÉS NYELVPOLITIKAI
HELYZET ALAKULÁSA AZ ELMÚLT
SZÁZ ÉVBEN KÁRPÁTALJÁN**

1. A történelem sodrásában

Kárpátalja ma Ukrajna nyugati régiója. Magyarországgal, Szlovákiával, Romániával és egy kis szakaszon Lengyelországgal szomszédos. Úgy alakult, hogy az évszázadok folyamán soknemzetiségű közösség telepedett meg itt, s ezt a folyamatot a huszadik század elejéig nem nagyon bolygatták háborúk és politikai döntések. A világot megrengető események, a történelem sodrásában a következő államokhoz tartozott Kárpátalja:

895–1920: a honfoglalás utáni fejedelemség, majd a Magyar Királyság része,

1920–1938/1939: Csehszlovákia része,

1938/1939–1944: a Magyar Királyság része,

1944–1945: Csehszlovákia része és szovjet megszállás,

1945–1991: Szovjetunió része (USZSZK),

1991-től a független Ukrajna része.

A tősgyökeresnek számító népcsoportok, nemzetiségek (magyarok, románok, szlovákok, ruszinok) váltak nemzeti csoportokká vagy kisebbségekké, de minden korszakban érkeztek melléjük más nemzetek képviselői is (németek,

zsidók, romák, lengyelek, oroszok, fehéroroszkok, grúzok, örmények stb). Láthatjuk, hogy sokféle náció él itt egymás mellett. Kárpátalja ezer évig Magyarország szerves része volt, önálló politikai története lényegében az első világháborút követően kezdődött.

Az itt élő népek sorsát erősen befolyásoló események 1919 tavaszán gyorsultak fel. A XX. században 16 különféle impériumváltást, belső berendezkedést, fordulópontot, katonai megszállást élt meg itt a lakosság:

1. 1918. nov. 15-ig Osztrák–Magyar Monarchia;
2. 1918. nov. 16-tól 1918. dec. 20-ig Magyar Köztársaság;
3. 1918. dec. 21-től 1919. márc. 21-ig Ruszka Krajna;
4. 1918. nov. 9-től 1919. márc. 21-ig Kőrösmezői Hucul Köztársaság;
5. 1919. márc. 21-től 1919. ápr. 19-ig Magyar Tanácsköztársaság;
6. 1919. ápr. 19-től 1920 júniusának végéig román megszállás;
7. 1919. jan. 12-től 1920. jún. 4-ig csehszlovák megszállás;
8. 1920. jún. 4-től 1938. okt. 7-ig Csehszlovák Köztársaság;
9. 1938. okt. 26-től 1939. márc. 15-ig Cseh-Szlovák-Kárpátorosz Föderatív Köztársaság;
10. 1939. márc. 15-én néhány órára önálló Kárpát-Ukrán Köztársaság;
11. 1939. márc. 15-től 1944. márc. 21-ig Magyar Királyság;
12. 1944. márc. 21-től 1944. okt. 23-ig, amikor a hitleristák által megszállt Magyarország és a nyilasok hatalma alatt állt;
13. 1944. okt. 24-től 1944. nov. 25-ig Csehszlovák Köztársaság;
14. 1944. nov. 26-től 1945. jún. 29-ig Kárpátontúli Ukrajna;
15. 1945. jún. 29-től 1991. aug. 23-ig a Szovjetunió belül az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kárpátaljai megyéje;
16. 1991. aug. 23-tól Ukrajna (l. részletesen Fedinec 2002: 39–40).

Ez a politikai „változékonyság” sokszor családokat tépett szét, egyéni tragédiák ezreit eredményezte, minden korszakban változásokat hozott, mély nyomokat hagyott a régió kulturális, oktatási, vallási életében egyaránt.

2. Világok Trianon után

A cseh világ, ahogy a helyiek nevezik, húsz évig tartott. A csehszlovák állam kénytelen volt liberális nemzetiségi politikát folytatni, hiszen az ország lakosságának több mint egyharmadát a nemzetiségek alkották. A nemzeti kisebbségek megválasztott képviselői a parlamentben anyanyelvükön szólalhattak fel, de a hivatalokba cseh anyanyelvű hivatalnokokat ültettek.

A Podkarpatszka Rusz (1919-től Csehszlovák Köztársaság) idején, illetve a két világháború közötti időszakban épültek ki a kárpátaljai városok. Az érkező cseh hivatalnokcsaládok számára városrészeket emeltek Ungváron, Munkácson, Beregszászon, Nagyszőlősen, Huszton és Aknaszlatinán. Fejlődött az ipar, az emberek szórakozni, moziba jártak. Az uradalmi birtokokat és a régió tanintézményeit államosították.

Már 1919–1920-tól indult kivándorlási hullám Kárpátaljáról. Előbb csak azok mentek, akik családjának egy része Magyarország más megyéjében élt. Ez a folyamat aztán egyre jellemzőbbé vált, amikor 1923-ban bevezették az államnyelv kötelező oktatását minden tanintézetben. 1928-ban rendeletileg tiltották meg a Magyarországon szerzett diplomák honosítását. Ennek az lett a következménye, hogy egyre kevesebben mentek Magyarországra tanulni, illetve aki már elment, az a legkritikább esetben tért vissza, hiszen a tudását nem engedték kamatoztatni.

Az 1919/1920-as tanévben a negyven polgári iskolából még kilencben folyt magyar nyelven oktatás, rövidesen azonban már csak Beregszászban, Munkácson és Ungváron voltak magyar osztályok a ruszin–magyar polgáriban. A magyar nyelvű oktatást fokozatosan leépítették (Fedinec–Vehes 2010: 25).

Ungvár utcáin nem állhattak meg hárman-négyen beszélgetni anélkül, hogy a cseh rendfenntartó hivatali személy – a csendőr – ne kergette volna őket szét. Ebben az időszakban Magyarországról nem lehetett könyveket, lapokat és folyóiratokat behozni Csehszlovákiába. A magyarországi irodalom csempészárúnak számított.

Az első bécsi döntés nyomán a magyar hadsereg november 9-én vonult be Beregszászba, november 10-én Munkácsra és Ungvárra. Ungvár főterének nevét már november 10-től Masarykról Horthy térre változtatták. A névváltoz-

tatási hullám minden korszakváltáskor végigsöpört. Ennek az az eredménye, hogy a földrajzi nevek jelentős mennyiségének esetében nem csupán a különböző nyelvű névváltozatok vannak jelen, hanem korosztályonként is variálódnak a hivatalos névadásban született egykori és jelenkori nevek. Amikor együtt sétálunk, akkor édesanyám a *Vosszozegyinyenyije* (Újraegyesülés, még orosz nyelven, majd 1991 után ukránul *Vozjednannya*) térre megy, én pedig a Petőfi térre (aktuális neve a város egyik központi helyének).

Az 1938 novemberének közepétől újrainduló tanítás már magyar nyelven zajlott, sok helyen ruszin tannyelvű párhuzamos osztályokkal. 1939 márciusának közepén Kárpátalja területét elhagyta a csehszlovák hadsereg, s velük együtt legalább 40 ezer polgári személy is, főleg cseh és ukrán értelmiségi családok. A ruszinok (ebben az időben inkább rutének, magyar-oroszok), a németek, a románok és a tótok (szlovákok) nyelvi és kulturális jogukat megtarthatták, az anyanyelvi oktatás is megmaradt.

A zsidókérdést illetően viszont a kormány politikája nyíltan antiszemita volt. A zsidóság területi elhelyezkedése egyenetlen volt a térségben. Ungváron a lakosság 28 százalékát, Beregszászon 30 százalékát, Munkácson pedig 43 százalékát alkották. Az 1920-as évek elején Kárpátalján több zsidó élt, mint Palesztinában. Ez az arány a világháborús években történő deportálások után drasztikusan megváltozott.

A helyzet idővel csak romlott az otthon maradt zsidóság számára is. A megaláztatás és megfélemlítés egyre nagyobb méreteket öltött. Az 1944-ben bevonuló német katonák nyílt rablásba kezdtek. A Gestapo „tisztozatott” és kollektív „bírságot” rótt ki a helyi zsidóságra. Gettókba telepítették, majd haláltáborokba hurcolták őket.

A Kárpátalján élő zsidóság háromnegyed részét elvitték. Amikor lehetővé vált a túlélők, a munkaszolgálatból és a koncentrációs táborokból érkezők összeírása, akkor Ungváron és környékén 800 személyt regisztráltak. Munkácsra 1200 túlélő tért vissza. Nagyszőlösön és vidékén egy évvel a deportálás után mintegy 700 zsidó élt (Fedinec-Vehes 2010: 246–247).

A háború forгатagában többször változott a hatalmi rendszer Kárpátalján. 1944 márciusától az év végéig a nyilas időszakot egy hónapra váltotta a Csehszlovák Köztársaság, majd a következő év nyaráig Kárpátontúli Ukrajna volt a

neve. Ezt követően pedig egy hosszú időszak kezdődött: 1945. június 29-ével megynk a fiatal Szovjetunió kötelékébe került az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság részeként.

Az új hatalom hírére az előző időszakban deportáltak, a holokauszt túlélői, a munkaszolgálatosok, hadifoglyok egy része soha nem tért vissza szülőföldjére. A helyi lakosság közül is sokan elmentek. A határ Csehszlovákia felé 1945. szeptember 30-ig átjárható volt, s még később is engedélyezték az áttelepülést. Számos esetben falvakat vágott ketté a határvonal, s a vasfüggöny leeresztésével a közeli családtagok évtizedekre elzáródtak egymástól. A határhoz közeli mezőgazdasági földekre kijárva munka közben „áténekelték” egymásnak a híreket népdalok szövegébe rejtve...

1944 és 1950 között ment végbe Kárpátalja szovjetesítése: a teljes körű kollektivizálás, „a nép ellenségeinek” megsemmisítése, a görögkatolikus egyház felszámolása, a kommunista párt teljhatalomra jutása. Az üldözött egyházi személyek, a kuláknak tituláltak, a nemzetiségi, vallási vagy nemesi származásuk miatt rosszul csengő családnévűek mind bőrükön érezték az üldöztetés különböző formáit.

1944 novemberétől a magyar és a német kisebbség igen súlyos politikai, ideológiai és etnikai terrort szenvedett el. A kárpátaljai magyarok és németek ellen a következő évtizedben számos „intézkedést” fogatosítottak. Mintegy huszonezer 18 és 50 év közötti kárpátaljai magyar férfit zártak szovjet hadifogolytáborokba. Ide kerültek a „másként gondolkodók” vagy szovjetellenes, nacionalista csoportok feltételezett tagjai. Akár végzős diákok is elvittek az iskolapadból, de például az Ungvári Állami Egyetemről is tíz hallgatót küldtek a GULÁG-ra 1947-ben.

A magyarságot kollektív büntetés sújtotta. 1944 novemberének végén az elhurcoltak első nagy állomáshelyén, a szolyvai gyűjtőtáborban volt még egy választási lehetőség. Aki nem magyarnak vallotta magát, azt elengedték, s beléphetett a cseh légióba. A jelentkezőktől azonban megkövetelték a cseh/szlovák nyelv minimális ismeretét. A cseh himnusz vagy cseh imádságok elmondása is elégséges feltétele volt a szabadulásnak.

Becslések szerint harmincezer és ötvenezer közé tehető a Kárpátaljáról elhurcolt magyarok és németek száma. A lágerekben elhunytakról pontos adat

nem áll rendelkezésre, egyes becslések szerint 10-16 ezer kárpátaljai magyar vesztett oda.

1946. január 15-én a Szovjetunió belügyminisztériuma elrendelte a kárpátaljai német nemzetiségű lakosság tömeges deportálását is. A rendelet értelmében 1946 folyamán kétezer kárpátaljai németet vittek el Szibériába. A többség Tyumeny megyébe került, ahol erdőkitermelésre fogták őket. Rendeletben tiltották meg a kényszerből kitelepítettek hazatérését. Csak 1955 végén kaptak engedélyt arra, hogy visszatérjenek, ugyanakkor nem kaphatták vissza elkobzott vagyontárgyaikat. 1974-ig nem választhatták meg szabadon a lakhelyüket sem.

A folyamatos üldöztetésnek meg is lett az eredménye: 1974-ben Kárpátalján 4230 németet – a megye lakosságának 0,4%-át – tartottak nyilván, ami a harmada volt a szovjet időköt megelőző számuknak (Fedinec-Vehes 2010: 250). A következő évtizedekben is folytatódott a létszámuk csökkenése, családostul vándoroltak ki a Német Szövetségi Köztársaságba és a Német Demokratikus Köztársaságba, valamint Ausztriába. A Munkács környéki sváb falvaknak mára jellemzője, hogy a lakosok a munkahelyi szabadságukat töltik itthon, ilyenkor megművelik a kerteket, betakarítják a termést és visszamennek dolgozni Nyugat-Európába az év többi részében.

Egy másik formája a deportálásnak az önkéntes tömegmozgalomnak hirdetett Trockij-féle munkahadseregben való részvétel. Az elgondolás szerint a fiatal szovjet munkaerő önként és dalolva építi fel a jövő országát. A munkálatok a Donyec-medencei Dombász iparvidékére összpontosultak. Valójában a büntetésvégrehajtás egyik formájává vált, a kisebb bűncselekmények elkövetőinek, számos esetben pedig a rendszer ellen fellépő fiataloknak az átnevelését szolgálta. 1947 és 1949 között 12 000 kárpátaljai fiatalot küldtek-kényszerítettek a programban való részvételre, kegyetlen munka- és életkörülmények közé. Az „önkéntes munkát” nem mindenki élte túl.

Ugyanilyen elgondolásból kötelező sorkatonai szolgálatra a fiatalokat az ország a bármely részére vezényelheték. A szovjet gyakorlathoz tartozott az is, hogy a friss diplomásoknak, így a kárpátaljaiaknak is az első néhány évben kötelezően szülőföldjüktől távol kellett dolgozniuk.

A lakosságcsere is bevett szokás volt. Az 1950-es évek közepére Kárpátalján is kényszeremigrációs folyamatok egész hálózata alakult ki: rendszeres időköz-

zönként, a meghatározott kvóta szerint kellett családokat az ország belső régióiba költöztetni. Míg tíz évvel korábban internáltak és deportáltak, addig az ötvenes években az önkéntességet próbálták elérni mindenféle anyagi juttatások fejében. A háború utáni első évtizedben ezek a népmozgások Kárpátalján minden tizedik embert érintettek. Mintegy hetvenezer különböző anyanyelvű és különböző társadalmi réteghez tartozó személyt kényszerítettek vagy vettek rá arra, hogy elhagyja Kárpátalját, s ugyanennyi orosz nyelvű lakost (a katonasággal együtt) telepítettek be Kárpátaljára a Szovjetunió más vidékeiről.

Az „egységes szovjet nép” eszméjének köszönhetően nem engedtek teret a nemzetiségi kérdéseknek. Az olyan nemzetiségekkel végképp nem törődött senki, akiket eddig el sem ismertek. Így a ruszinkérdés is látszólag megszűnt létezni, őket zömmel ukránnak és oroszoknak jegyezték be a személyigazolványokba.

A többi kárpátaljai nemzetiség anyanyelvhez való jogát nem korlátozták különösebben. A tananyagba bekerültek bizonyos kötelező elemek: a szovjet kultúra és irodalom alakjai, Leninnel és egyéb vezérekkel, kiváló dolgozókkal kapcsolatos történetek már az általános iskolai tankönyvekben is előfordultak. A matematikai feladatok a termelés sikereiről szóltak. Az iskolákban csütörtökönként órák előtt politikai fejtágítást tartottak a gyerekeknek. Az orosz volt a nemzetek közötti érintkezés nyelve, tehát azt magas óraszámban tanították minden nemzetiségi iskolában. De azt is meg kell jegyezni, hogy az anyanyelven történő tanulás lehetősége adott volt minden szinten, egészen az egyetemi képzésig.

3. A független Ukrajna részeként. Törvények és határozatok

Ukrajna a Szovjetunió szétesése következtében, 1991. augusztus 24-én vált független állammá, az önálló államiságát megerősítő országos referendum 1991. december 1-jén zajlott. Az ezt követő években a döntéshozók igyekeztek modern normatív jogalapot, törvényi bázist létrehozni. Mivel Ukrajna földrajzi

elhelyezkedésének és történelmi múltjának köszönhetően többnemzetiségű állam, így a törvényhozásban foglalkozni kellett a nem ukrán ajkú lakossággal. Meg kellett teremteni a nemzeti kisebbségek jogi szabályozásának alapjait.

	Anyanyelvként jelölték meg (%)			
	a nemzetiség saját nyelvét	ukránt	oroszt	egyéb nyelvet
ukránok	85,2	-	14,8	0,0
oroszkok	95,9	3,9	-	0,2
fehéroroszkok	19,8	17,5	62,5	0,2
moldávok	70,0	10,7	17,6	1,7
krimi tatárok	92,0	0,1	6,1	1,8
bolgárok	64,2	5,0	30,3	0,5
magyarok	95,4	3,4	1,0	0,2
románok	91,7	6,2	1,5	0,6
lengyelek	12,9	71,0	15,6	0,5
zsidók	3,1	13,4	83,0	0,5
örmények	50,4	5,8	43,2	0,6
görögök	6,4	4,8	88,5	0,3
tatárok	35,2	4,5	58,7	1,6
cigányok	44,7	21,1	13,4	20,8
azerbajdzsánok	53,0	7,1	37,6	2,3
grúzok	36,7	8,2	54,4	0,7
németek	12,2	22,1	64,7	1,0
gagauzok	71,5	3,5	22,7	2,3
egyéb nemzetiségek	32,6	12,5	49,7	5,2

1. táblázat

Az Ukrajna területén élő népek etnikai-anyanyelvi megoszlása 2001-ben

A multietnikus állapotot jól mutatja Ukrajna első és egyetlen népszámlálásának eredménye, amelyre 2001-ben került sor. Az összlétszám 48 millió 457 ezer főt tett ki (2020-ban a lakosság száma becsült adatok alapján 42 153 201 főt tesz ki), amelyből 37 541 700 tartozott a többségi ukrán nemzethez. A magukat ukrán anyanyelvűnek vallók mellett közel 130 nemzetiség és etnikum képezi az ország lakosságát, ebből a legnagyobb nemzeti kisebbség az orosz (8 334 100 fő). Ezt követi a fehérorosz (275 800), moldáv (258 600), krími tatár (248 200), bolgár (204 600), magyar (156 600), román (151 000).¹

Kiindulási pontnak érdemes az 1989-ben elfogadott és 2012-ig hatályban maradó törvényt venni, amely a nyelvről rendelkezett az Ukrán SZSZK-ban. A 3. cikkely széles körű lehetőségeket irányoz elő a nemzeti kisebbségek nyelveinek vagy az egész lakosság számára érthető más nyelvek hivatalos használatát illetően. Szavatolja a saját nemzeti nyelv vagy bármilyen más nyelv használatát (5. cikkely); a hivatalos személyek az ukránon és az oroszon kívül a más nemzeti nyelvet oly mértékben kötelesek elsajátítani, amely szolgálati kötelezettségeik ellátásához szükséges (6. cikkely) (Tóth 2005: 118). A törvény kimondja, hogy az ukrán nyelv államnyelv. De az orosz nyelv privilegizált helyzetét is igyekszik megőrizni, hiszen a Szovjetunió népei közötti kapcsolattartás nyelveként évtizedek óta használatos.

Az Ukrajna területén élő nemzeti kisebbségek, így a kárpátaljai magyarság jogi helyzetét is tárgyalja az 1990. július 16-án elfogadott Deklaráció Ukrajna állami szuverenitásáról szóló törvény, amely biztosítja a Köztársaság állampolgárai számára a jogegyenlőséget függetlenül a nemzeti, nyelvi, etnikai hovatartozásuktól. Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa (Verhovna Rada) 1991. november 1-jén elfogadta Az ukrainai nemzetiségek jogainak nyilatkozatát.²

A nyilatkozat Ukrajna népének a köztársaság minden nemzetiségű polgárainak összességét tekinti, (II. fejezet első bekezdés), kilátásba helyezi nemzeti-ségi közigazgatási egységek létrehozását (V. fejezet harmadik bekezdés) – vagy-

1 A felmérés adatai elérhetők: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality> (utolsó letöltés: 2021. 05. 15).

2 Elérhető a hivatkozáson: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1771-12> (utolsó letöltés: 2021. 05. 15).

is elismeri a területi autonómia jogát, és szavatolja minden Ukrajna területén élő nemzetiség jogát a szabad nemzeti-kulturális fejlődéshez. A nyilatkozat szavatolja az állampolgárok jogegyenlőségét, és bármilyen nemű diszkriminációt megtilt.

Nem sokkal később, 1992. június 25-én Ukrajna Legfelső Tanácsa elfogadta a törvényt a nemzeti kisebbségekről. A nemzetiségi kisebbségek jogait is tárgyalja, ezek közül az alábbiakat emelném ki: garantálja a nemzeti kisebbségek kulturális autonómiához való jogát, valamint a történelmi és hagyományos élettér megőrzésének jogát, a kisebbségi identitás kinyilvánításának, megőrzésének és fejlesztésének jogát, a nemzetiségi nyelven való tanulás, illetve a nemzetiségi nyelv tanulásának jogát. Elfogadja továbbá a nemzeti szimbólumok szabad használatának és a nemzeti ünnepek megtartásának jogát, a felekezeti és vallásgyakorlás szabadságát, oktatási és kulturális intézmények létrehozásának jogát, a többségben nemzeti kisebbség által lakott területeken a kisebbségi nyelv hivatalos használatának jogát, a nemzetiségi család- és utónévhez való jogot, a szervezetek alapításának lehetőségét, valamint a közéletben való részvétel lehetőségét. E törvény egyaránt elismeri a nemzeti kisebbségi közösségek kollektív, valamint az ezen közösségekhez tartozó személyek egyéni jogait (Tóth–Cserniczkó 2009: 69–106).

Ezt a törvényt is többször módosították az évek során. 2012 júliusában a törvény Az állami szervek és helyi önkormányzati szervek munkanyelvéről, ügyintézésének és okmányainak nyelvéről szóló 8. cikkelyét módosították az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvény elfogadása után a következőre: „Az állami szervek és helyi önkormányzati szervek alapvető munkanyelve, ügyintézésének és okmányainak nyelve az államnyelv. A helyi államhatalmi és önkormányzati szervek munkájában, ügyintézésében és okmányaiban alkalmazható(k) a regionális nyelv (nyelvek). E szervek, a felsőbb szintű állami szervekkel való levelezésükben használhatják az adott regionális nyelvet (nyelveket).” (Tóth–Cserniczkó 2014: 29).

Az állami és önkormányzati szervekhez forduló személy az igényelt szolgáltatást kérheti regionális nyelven, ha az adott körzet megfelel a törvénybe foglalt előírásoknak. A tisztségviselők és hivatali személyektől elvárható az államnyelv megfelelő szintű ismerete, illetve a törvény előírásának megfelelően

a regionális nyelv ismerete. A regionális nyelven beszélők számára biztosított a jog, mely szerint írásbeli és szóbeli kérelmüket regionális nyelven nyújthatják be és az adott nyelven kapjanak rá választ. A konferenciákon, gyűléseken az államnyelv mellett más nyelvek is használhatók. A hivatalos hirdetések nyelve az államnyelv, azonban jelen törvény értelmében azokon a településeken, körzetekben, ahol a határozat alapján használják hivatalosan is regionális nyelveket, ott az önkormányzati állami szervek a hirdetményeket regionális nyelvre vagy orosz nyelvre fordítva közzé tehetik. Az államnyelv mellett a regionális nyelv használható feliratokon, fejléceken, bélyegzőkön stb. (Tóth-Cserniczkó 2014: 29–32).

Ukrajna Alkotmányát 1996. június 28-án fogadta el a Legfelső Tanács. A nemzeti kisebbségek jogállását a következő cikkelyek biztosítják: 10, 11, 22, 24, 53, 92, 113.

10. cikkely: Ukrajnában az államnyelv az ukrán. Az állam biztosítja az ukrán nyelv fejlődését a társadalmi élet minden szférájában Ukrajna egész területén. Ukrajnában garantálják az orosz és a többi ukrain nemzeti kisebbség nyelvének szabad fejlődését, használatát és védelmét és a tanuláshoz való jogot.
11. cikkely: Az állam elősegíti az ukrán nemzet konszolidációját és fejlődését, annak történelmi tudatát, hagyományait, kultúráját, valamint Ukrajna minden őslakos népe és nemzeti kisebbségek számára kulturális, nyelvi, etnikai és vallási sajátosságának fejlődését.
22. cikkely: Az alapvető **állampolgársági jogok és szabadságjogok** védelmét az alkotmány rögzíti. Az alkotmányos jogokat és szabadságjogokat garantálják, azokat eltörölni nem lehet. Új törvények elfogadása vagy módosítása során nem szabad szűkíteni a már meglévő jogok tartalmát és hatályát.
24. cikkely: Az állampolgárok egyenlő alkotmányos és szabadságjogokkal rendelkeznek és egyenlők a törvény előtt. Nem lehetnek kiváltságok és korlátozások fajra, bőrszínre, politikai, vallási és egyéb meggyőződésre, nemre, etnikai és szociális származásra, vagyoni helyzetre, lakhelyre, nyelvi és más ismérvekre való tekintettel.

53. cikkely: Mindenkinnek joga van az oktatáshoz.³ A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok számára a törvénynek megfelelően garantálják azt a jogot, hogy anyanyelvükön tanuljanak vagy tanulják anyanyelvüket az állami és a kommunális oktatási intézményekben, vagy a nemzeti kulturális társaságok közreműködésével.

Az Ukrán Alkotmánybíróság 2019. július 16-i döntése értelmében az alkotmányban foglaltaknak megfelel Ukrajna új oktatási törvénye, nem sérti a nemzeti kisebbségek jogait. Azzal magyarázzák az alkotmányjogászok, hogy az új oktatási törvény az alkotmány 53 cikkelyének 5. pontjában foglaltak szerint cselekszik. Garantálják azt a jogot, hogy anyanyelvükön tanuljanak a nemzeti kisebbségek vagy tanulják anyanyelvüket. Az új oktatási törvény lehetővé teszi két formában is: 1) anyanyelven való tanulás az iskola előtti és elemi oktatás során, 2) a teljes általános középiskolai oktatás során.⁴

Az alkotmánybíróági határozat sajátos jogértelmezése szerint az, hogy mindenkinnek azonos joga az államnyelven tanulni, ez az állampolgárok jogegyenlőségét szolgálja. A bírák véleménye szerint az oktatási törvény és annak 7. cikkelye nem jelent jogszűkítést.

Petro Porosenko volt államfő a 2019. április 21-i elnökválasztásokat elveszítette, ugyanakkor a Legfelső Tanács április 25-én elfogadta, s a már leköszönőben lévő elnök még 2019. május 15-én alá is írta Az ukrán, mint államnyelv működésének biztosításáról szóló törvényt, amely a nemzeti kisebbségek már meglévő nyelvi jogait szűkíti. Porosenko csak ezt követően menekült ki az országból.

A törvény cikkelyei fokozatosan lépnek életbe 2030-ig, megteremtve azokat a feltételeket, melyek által védve van az ukrán nyelv mint államnyelv. Külön állami biztos felügyeli a törvény betartását, rendeli el az esetlegesen szükséges büntetőjogi és közigazgatási felelősségre vonást.

Az 57 cikkelyből álló törvény az ukrán nyelvet a nemzetek közötti érintkezés nyelveként jelöli meg. A törvény összes cikke és rendelkezése vonatkozik a nemzeti kisebbségre, mivel a társadalmi életet szabályozza. A 2. cikkely 3.

3 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-bp> (utolsó letöltés: 2021. 05. 15.)

4 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-19> (utolsó letöltés: 2021. 05. 15.)

pontja az őshonos és nemzeti kisebbségek jogainak realizációja végett törvényileg szabályozza a krími tatár nyelv és más őshonos kisebbségi nyelvek meg Ukrajna nemzeti kisebbségeinek jogait a társadalmi élet bizonyos területein. A törvény 4. fejezete az államhatalmi szervek és helyi önkormányzatok munkanyelvét határozza meg, amely kizárólag az ukrán lehet.⁵

Az Oktatási törvényt Ukrajna Legfelső Tanácsa 2017. szeptember 5-én fogadta el, hatályba szeptember 28-án lépett, 2019. július 16-án az Alkotmánybíróság is megerősítette, hogy az alkotmányban foglaltaknak megfelel az új törvény, tehát nem sérti a nemzeti kisebbségek jogait, *nota bene* az ukrán alkotmánybíróság a Velencei Bizottság ajánlásait sem vette figyelembe.

A mára már elhíresült 7. cikkely az oktatás nyelvét határozza meg Ukrajnában. Az oktatási folyamat nyelve az oktatási intézményekben az államnyelv. Az állam garantálja az oktatáshoz való jogot Ukrajna minden állampolgára számára, biztosítja az államnyelven történő oktatást az oktatás minden szintjén (iskola előtti nevelés, általános középiskolai, szakképzés [szakmunkásképzés], felsőfokú szakképzés és felsőoktatás), valamint az iskolán kívüli és a diploma utáni képzési szinten az állami és kommunális oktatási intézményekben.

Ukrajna nemzetiségi kisebbségeihez tartozó személyeknek joguk van a kommunális oktatási intézményekben az államnyelv mellett az adott nemzeti kisebbség nyelvén folyó oktatáshoz az iskola előtti és az elemi iskolai szinteken. Ez a jog az államnyelv mellett az adott nemzeti kisebbség nyelvén oktató külön osztályok (csoportok) révén realizálódik, amelyeket a törvényeknek megfelelően szerveznek.

Az oktatási intézmények biztosítják az államnyelv kötelező oktatását, különösen a szakképző (szakmunkásképző), felsőfokú szakképző és felsőoktatási intézményekben olyan mértékben, amely lehetővé teszi a szakmai tevékenység folytatását a választott szakirányban az államnyelv használatával. Az őshonos népekhez, a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek, a külföldiek és hontalanok számára megfelelő feltételeket teremtenek az államnyelv elsajátításához.

5 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (utolsó letöltés: 2021. 05. 15.)

Az állam elősegíti a nemzetközi érintkezés nyelveinek tanulását, különösen az angol nyelvét, az állami és kommunális oktatási intézményekben.

Az oktatási intézményekben az oktatási programnak megfelelően egy vagy néhány tantárgy két vagy több nyelven is oktatható – államnyelven, angol nyelven, az Európai Unió más hivatalos nyelvein.

A hallgatók kívánsága szerint a szakképző és felsőoktatási intézmények megteremtik számukra a feltételeket az őshonos nép vagy nemzeti kisebbség nyelvének tantárgyként való tanulásához.⁶ Az adott cikkely mindenképp negatív következménnyel jár az ukrainai kisebbségek, ezen belül a kárpátaljai magyarság számára, mivel drasztikusan korlátozza a kisebbségek nyelven való tanulás jogát. Természetesen a világ nem hagyta szó nélkül az Európai Unióba kívánczó államnak ezt az alapvető emberi jogokat sértő lépését.

A Velencei Bizottság által kiadott, összesen 127 pontból álló dokumentum⁷ utolsó pontjában az alábbiakat ajánlja az oktatási törvény rendezése céljából Ukrajna számára:

- a végrehajtási jogszabályok elfogadásakor teljes mértékben alkalmazni a 7. cikk (4) bekezdésében biztosított lehetőségeket az Európai Unió hivatalos nyelvein az adott kisebbségek számára történő megfelelő szintű oktatás biztosítása érdekében;
- az államnyelv tanításán túl továbbra is biztosítani a kisebbségi nyelvek oktatásának megfelelő arányát az általános és középfokú oktatásban;
- az államnyelv-oktatás minőségének javítását;
- az oktatási törvény vonatkozó, átmeneti rendelkezéseinek módosítását, annak érdekében, hogy több idő álljon rendelkezésre;
- a magániskolák mentesítését az új nyelvi követelmények alól a Keretegyezmény 13. cikkével összhangban;
- az új oktatási törvény végrehajtása keretében új párbeszédre kerüljön sor a nemzeti kisebbségek képviselőivel és minden érdekelt féllel az oktatás nyelvéről;

⁶ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (utolsó letöltés: 2021. 05. 15.)

⁷ <http://hodinkaintezet.uz.ua/a-nato-ukrajna-az-oktatasi-torveny-es-a-velencei-bizottsag> (utolsó letöltés: 2021. 05. 15.)

- annak biztosítását, hogy a törvény végrehajtása ne veszélyeztesse a kisebbségek kulturális örökségének megőrzését és a kisebbségi nyelvoktatás folytonosságát a hagyományos iskolákban.

4. A kárpátaljai magyarság jelene és jövőképe(i)

1991-ben Kárpátalja a független Ukrajna része lett. Ennek a hatalmi változásnak ma érezzük legjobban a hatását. A gondok akkor kezdődtek, amikor elfogytak a szovjet tartalékok és gazdasági válság kerekedett, ami mind a mai napig tart, és aminek következtében kiéleződtek például a nemzetiségeket érintő viták is, amelyeket mesterségesen gerjesztettek, hiszen az ukrán hazafi addig sem törődik a nemzeti valuta elértéktelenedésével, amíg a másik nemzetbelit szapulhatja.

Hozzáteszem, hogy Kárpátalján azért még mindig nem jellemző a nemzetiségek közötti ellenségeskedés, hiszen egy nagyobb családi eseményen legalább két-három nyelven beszélnek az ünnepi asztal körül, ha minden beházasodott rokonnal szót akarnak érteni. Biccen a szó már rendesen a száj szögletén, főleg a vegyes lakosságú településeken.

Kárpátalján mind a mai napig kisebb-nagyobb területen többen él a magyarság. Az utolsó hiteles népszámlálás adatai (Csernicskó 2018: 54) szerint (2001).

közigazgatási egység	összlakosság	magyarok	magyarok aránya
Ungvár	115568	7972	6,9
Munkács	81637	6975	8,5
Beregszász	26554	12779	48,1
Huszt	31864	1706	5,4
Csap	8870	3496	39,4
Beregszászi járás			
	54062	41163	76,1
Nagyszőlősi járás			
	117957	30874	26,2
Munkácsi járás			
	101443	12871	12,7
Rahóai járás			
	90945	2929	3,2
Szolyvai járás			
	54869	383	0,7
Técsői járás			
	1717850	4991	0,3
Ungvári járás			
	74399	24822	33,4
Husztai járás			
	96960	3785	3,9

2. táblázat

Ezek az arányok az elmúlt 20 évben megváltoztak, mivel a gazdasági nehézségek elől nyugaton munkát kereső kárpátaljai ember csak a sátoros nagy ünnepeken jön haza a családjához. Ez a legfőbb oka annak is, hogy miért nem lehet népszámlást tartani Ukrajnában és Kárpátalján: hát éppen azért, mert több millió állampolgár nem tartózkodik odahaza.

A múlt század 90-es éveitől kezdve óvatos becslések szerint is közel 12 ezer kárpátaljai magyar települt át végleg az anyaországba. Más források az áttelepültek számát 25-30 ezerre becsülik. Az önkéntes migráció kiváltója egyértelműen az ország hanyatló társadalmi-gazdasági helyzete, illetve az instabil politikai állapot.

A helyi nemzetiségi kisebbségek számára a legfontosabb kérdés a megmaradás: hogy meg tudják szervezni és ellátni érdekeik képviselését azáltal, hogy bekapcsolódnak a különböző szintű, döntéshozatallal foglalkozó testületekbe. A rendszerváltást követően Kárpátalján több, a magyarság érdekeit képviselő megyei szintű társadalmi, illetve civil szervezet alakult, amelyek zömében magyarországi pályázati forrásoknak köszönhetően működnek. Tucatnyi társadalmi, politikai, szakmai, ifjúsági, diák-, értelmiségi és gazdasági civil szervezet érdekvédelmi tevékenysége jelenleg döntően a magyarság identitástudatának és kultúrájának megőrzésére, az anyanyelvű oktatás fejlesztésére és a magyar nyelvű oktatási rendszer megtartására irányul.

Megyénkben 63 nemzetiségeket képviselő, megyei szintű társadalmi, illetve civil szervezet működik: 12 magyar, 18 roma, 5 szlovák, 3 orosz, 11 ruszin, 4 román, 3 zsidó, 2 német és egy-egy lengyel, cseh, örmény, fehérorosz és azerbajdzsán (Zékány 2018: 13).

A nyelvi jogaink korlátozására vonatkozó törekvések 2014-ben kezdődtek, amikor az akkori elnök elmenekült az országból, és a létrejött új parlamenti többség egyik első döntésével érvénytelenítette a nyelvhasználati törvényt arra hivatkozva, hogy elfogadásának körülményei nem feleltek meg a házszabálynak. A nemzetközi közvélemény azonnal reagált az eseményekre, elsősorban azon országok kormányai, amelynek nemzeti közösségei Ukrajna területén jelentős számban élnek.

Az elfogadott törvény óriási port kavart belföldi és nemzetközi szinten is. A leghatározottabban Magyarország állt ki a kárpátaljai magyarok anyanyelven való oktatásának korlátozása ellen. A magyar kormány egyik legfontosabb elenintézkedése, hogy deklarálta: addig nem támogatják az ukrán javaslatokat és az Ukrajna számára fontos ügyeket a nemzetközi szervezetekben, amíg nem jön létre a kárpátaljai magyar közösség számára elfogadható helyzet az anyanyelven való oktatás vonatkozásában. Miniszteri látogatások, kormányközi egyeztetések, európai parlamenti viták, Velencei Bizottság döntése, nemzetközi konferenciák, kerekasztal-megbeszélések fő témája már évek óta az ukrán oktatási törvény 7. cikkelye.

5. A magyar nyelv helyzete az oktatásban

Az oktatási törvény elfogadása után a kijevi vezetés folytatta a kisebbségi jogszűkítésre irányuló politikáját. 2017 decemberében újabb törvénytervezet látott napvilágot, mely nemzetiségi alapon kategorizálja Ukrajna lakosait. Tősgyökeres nációknak tekintik azokat, amelyek nem rendelkeznek a világban állammal, anyaországgal. Ide tartoznak (vagy már nem is) például a krími tatárok. Ezen besorolás szerint a magyarok nem tősgyökeres lakói Kárpátjának, csak betelepült nemzet, mivel rendelkeznek anyaországgal.

Míg az előbbi csoportba tartozóknak biztosítja az ukrán állam az anyanyelven történő tanulást, addig a betelepült nemzetiségek képviselői csak az oktatás kezdő fázisában tanulhatnak anyanyelvükön. Az oktatás nyelve a nemzetiségi iskolákban 2023-tól csak az elemi osztályokban lehet anyanyelvű, a továbbiakban mind nagyobb százalékarányban az államnyelv lesz. A középiskola végére lényegében csak a nyelv és irodalom tantárgy maradna meg magyarul. A felsőoktatás nyelve kizárólag az államnyelv lehet majd.

A nyelvtörvény bevezetésétől való félelem következtében a legközelebbi jövőben még több pályaelhagyó pedagógussal kell számolni. Ha a tantárgyak felsorolt hányadát valóban ukránul kell majd előadni, hány tanár fogja ezt vállalni? A következő generációs fiatal szülő pedig már a saját gyermekének is ukránul magyarázza otthon a leckét, hiszen ő is így tanulta az iskolában. Az ő gyermekének már igénye sem lesz a magyar nyelv mindenre kiterjedő használatára.

A gyereklétszám meghatározza a magyar tannyelvű iskolák jövőjét. Létezett korábban egy törvényrendelet, melynek értelmében a nemzetiségi iskolák már hat gyerek megléte esetén osztályt nyithatnak. Sajnos az ukrán kormány új oktatási törvénye ezt felülírta. 2018. szeptember 1-jétől részben bevezettek egy új szabályozást, ami a „Nova ukrajinszka skola”, azaz „Új Ukrán Iskola” nevet kapta. Ennek értelmében első osztály csak abban az esetben nyitható egy tanintézményben, ha legalább a 27-es létszámot eléri a jelentkezők. Ugyanitt a maximális létszám 30 fő lehet. Ez érvényes mind az ukrán, mind pedig a kisebbségi iskolákra egyaránt. Valószínűleg nem indulnak majd magyar osztályok sok kárpátjai iskolában, de nem kedvez az ukrán iskoláknak sem, hiszen nem sok

olyan ukrán falu van ma sem, ahol harminc gyerek ülne egy osztályban. A tervek szerint az ilyen intézményeket majd összevonják, s a gyerekek átjárnak a harmadik faluba reggelenként.

Az ukrainai magyar tannyelvű oktatási intézményekben a pénztelenség mellett a legnagyobb problémát az új ukrán oktatási törvény és az általános ukrán politikai helyzet jelenti. Komoly gondok mutatkoztak az iskolák tankönyvellátásában, s ez befolyásolja a magyar tanintézetek helyzetét is. Nem biztosítottak az ukrán nyelv megfelelő szintű elsajátításának feltételei, hiányoznak az ukrán nyelvkönyvek, a magyar iskolák számára a képzett ukrán nyelvtanárok.

A magyar többségű falvakban az óvodák zöme magyar nyelvű. A '90-es évek kedvezőtlen gazdasági folyamatai következtében általános jelenséggé vált, hogy ahol alacsony volt a gyereklétszám, ott bezárták az óvodát. Ehhez képest 2000-tól a magyar nyelvű óvodák száma nőtt, míg 2001-ben 57 óvodában volt magyar nyelvű oktatás, addig ma közel száz olyan óvoda van Kárpátalján, ahol magyar csoportok (is) működnek, ezen intézmények több mint fele tisztán magyar nyelvű. Néhány orosz–magyar és ukrán–magyar óvoda is van a megye területén. A legutóbbi időben a magyar kormány támogatásával, illetve a KMKSZ (Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség) és a pedagógusszövetség közreműködésével Kárpátalja-szerre 77 óvoda újult meg, illetve 10 településen új óvodát építettek. Ennek a több milliós támogatásnak köszönhetően olyan falvakban is indult magyar csoport, ahol már régen megszűnt. Hogy milyen sikerrel, azt majd az idő megmutatja.

A kárpátaljai magyarság közoktatási helyzete Ukrajna függetlenné válása után sokat fejlődött, de sajnos mégsem sikerült megállítani a magyar iskolahálózat sorvadását. Míg korábban új magyar iskolák alakultak, addig napjainkban előfordul, hogy a kis lélekszámú községekben nem indulnak magyar osztályok, vagy azok fennmaradása a magukat magyarnak valló roma lakosságnak köszönhető. Már a szovjet érában elterjedt volt az a nézet a magyar lakosság körében is, hogy a gyermeket orosz (ukrán) iskolában kell taníttatni, hogy jól tanulja meg az államnyelvet, s majd érvényesülni tudjon az életben. Ez a gondolkodás mai napig megmaradt. Az ilyen gyerekek egy része aztán az esetek többségében semmilyen nyelvet nem sajátít el tökéletesen, s ez a hiányosság rányomja a bélyegét a további életére is. A független Ukrajna kikiáltása óta

nem sikerült kidolgozni olyan megfelelő oktatási módszereket, programokat, amelyek alkalmazásával az államnyelvet idegen nyelvként tanítanák a magyar gyerekeknek. A magyar iskolákban dolgozó ukrán szakos tanárok mind olyan egyetemi rendszerben végeztek, ahol az ukrán nyelvet anyanyelvnek tekintik, annak megfelelően tanítják.

Az oktatási piac nem bír el újabb intézményeket. A gimnáziumok, líceumok, a középiskolák felsőbb tagozatos diákjait is elviszik a szülők nagyobb városi vagy magyarországi iskolába, veszélyeztetve ezzel a kisebb intézmények további fennmaradását. Az ilyen gyerek elkerüli az itthoni érettségig a kötelező ukrán vizsgát, magyarországi érettségivel magyar egyetemek diákja lesz, de haza már ő sem jön.

Jelenleg Kárpátalja magyarul beszélő részein járva azt tapasztalhatjuk, hogy az önkormányzati hivatalokon, a magyar tannyelvű iskolák falán az ukrán zászló mellett ott lobog a magyar is. A nemzeti ünnepeink alkalmával az ukrán nemzeti ima után meghallgatjuk a Himnuszt is, szabadon használhatjuk anyanyelvünket. A nagyobb városokban, így a megyeszékhelyen is előfordult, hogy felsőbb utasításra leparancsolták a magyar zászlót a magyar gimnázium faláról, mint idegen ország szimbólumát, de mivel az igazgató visszaírta, hogy a zászlórúd beledagadt a tokjába, az azóta is a helyén maradhatott.

Közel száz magyar tannyelvű iskolában járhatnak gyermekeink, s onnan kikerülve anyanyelvükön szerezhetnek felsőfokú végzettséget a fiatalok az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézetében és a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolán, illetve annak fiókintézeteiben.

Be kell látnunk, hogy a kárpátaljai magyar tannyelvű felsőoktatáshoz sem szükséges több intézmény, hiszen egyre kevesebb a diák. Az ungvári egyetemen a nacionalisták egyre többször követelik a magyar intézet felszámolását mondván, hogy az egyetem nehéz helyzetben van, gazdasági szempontokból nem célszerű fenntartani olyan szakokat, ahol csak néhány diákra lehet számítani évente, inkább vonják össze a hasonló ukrán tannyelvű szakokkal, így lehetőségük lesz a magyaroknak ott is megfelelő tudást és szakképzettséget szerezni, valamint elsajátítani az államnyelvet is. Az elmúlt időszakban a tanügyi osztály az óraszámokat a diáklétszámtól teszi függővé. Ez rövid időn belül gyakorlatilag megfojtja a magyar nyelvű képzés lehetőségét.

A járványhelyzetnek köszönhetően most talán egy kicsit fellélegezhetünk, mert a 2020/2021-es tanévre az átlagosnál jóval több diákot sikerült toboroznunk. Valószínűleg a szülők is úgy gondolják, hogy inkább legyen itthon a gyerek még néhány évig, mint valahol karanténban elzárva, esetleg hónapokra megfosztva a hazajutás lehetőségétől.

6. A nemzetiségi nyelvhasználat színterei

A média jogait oly mértékben korlátozzák, hogy minden nyomtatott és elektronikus sajtóterméknek ukrán nyelvű változata is legyen. Erre már a Szovjetunió idejében is volt példa. A legnagyobb s egyben az egyetlen országos lap, a Kárpáti Igaz Szó már 2019-től működteti az újság ukrán nyelvű online változatát. Honlapjukon így indokolják: „...hogya magyarul nem értő, nem beszélő kárpátaljai ukránok is (meg)halljanak bennünket, ismerjék a problémáinkat, tudják, mi foglalkoztatja közösségünket, milyenek látjuk a régió, az ország helyzetét.

A jövőre 100 éves, s ennél fogva a vidék legrégebbi és legismertebb magyar sajtómárkájának, a Kárpáti Igaz Szónak az ukrán változatú online kiadása azt a célt szolgálja, hogy *magyar érzelemmel, de ukránul tájékoztassuk az itt élő többségi nemzet tagjait*. Látjuk, tudjuk: társadalompolitikai szempontból szükség mutatkozik a magyar vélemények, vélekedések ukrán közegben történő megjelenítésének erősítésére.

Bemutatjuk majd a helyi magyar közösség ismert tagjait, az ő nyelvükön próbáljuk elmagyarázni a mi álláspontunkat. Például azt, hogy csakis egymást tisztelve és segítve, békében, a példás kárpátaljai toleranciával tehetünk a legtöbbet a magyar–ukrán kapcsolatok javításáért, a kölcsönösen előnyös együttműködés elősegítéséért. Árkok és megosztottság helyett hidakra, összefogásra van szükség.

A KISZÓ-UA Online a kárpátaljai magyarság hangja kíván lenni az ukrán nyelvű regionális médiapalettán!”⁸

8 A több bekezdésnyi idézet helye: <https://kiszonet.net/2019/05/01/elindult-a-kiszonet-ua-a-magyar-sag-hangja-az-ukran-mediaban> (utolsó letöltés: 2021. 05. 15).

Az Ukrajnában élő kisebbségek nemzetiségi és nyelvi jogait vizsgálva egyfajta kettősséget tapasztalhatunk. Az állam elismeri az olyan nemzeti kisebbségek jogait, amelyeknek szinte semmilyen joguk nem volt a szovjet érában (például gagauzok). Ezt a nemzetközi kisebbségvédelmi egyezményekre, például a nemzetiségi kisebbségek védelméről szóló keretegyezményre, a regionális és kisebbségi nyelvek európai chartájára hivatkozva teszi. Ugyanakkor fokozatosan elveszi az olyan nemzetiségi közösségek jogait (például oroszok, magyarok, románok), amelyeknek már az előző rendszer(ek)ben megvolt a nemzeti azonosságtudatuk, viszonylag jelentős intézményi rendszert (oktatás, kultúra, tudomány, média) vívtak ki, s nem utolsó sorban őshonos lakosai a vidéknek.

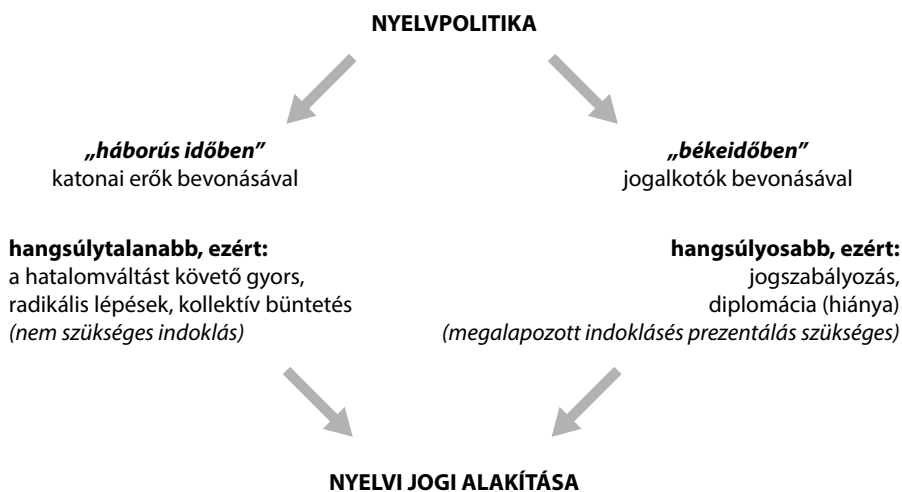
Jelenleg nálunk még természetes a magyar szó. A kisebbség nyelve viszonylag szabadon használható az államnyelv mellett. A gyakorlatban viszont a hivatalokban nincsenek ukrán–magyar kétnyelvű nyomtatványok, a magyar nyelvű ügyintézés csak szóban lehetséges azokon a településeken, ahol többen élnek a magyarok. A megszorításokkal és korlátozásokkal az anyanyelvhasználatot gyakorlatilag a családon belül és a templomban engedélyeznék, az élet többi területén csakis államnyelven lehet(ne) megnyilatkozni.

A labilis gazdasági-politikai helyzet miatt Ukrajna lakossága mindinkább külföldön remél boldogulást találni. A kárpátaljai magyarság egy jelentős része évek óta Európa számos országában keresi a kenyérre valót. Sok településen kénytelenek szembenézni azzal az állapottal, hogy otthon csak a nagyszülők vannak, akikre rábízzák az unokákat (meg sokszor a szomszédok gyerekeit is), ezek a gyerekek szintén mennek majd, mikor kiesnek az iskolapadból. Az ő esetükben tárgytalanná válik az anyanyelvi oktatás, a nyelvhasználat kérdése. Nekik már nem kell.

7. Összefoglalás

Összefoglalásként a mondandómat szeretném egy ábrán bemutatni, hogyan jutunk el Ukrajnában nyelvpolitikai intencióktól a nyelvi jogok alakításának kérdéséig. Úgy tűnik, bizonyos európai régiókban a nyelvpolitika mind a háborús, mind pedig a békeidőben arra szolgál, hogy az egyik fióka a másikat kitérje

a fészekből. Míg a háborús időkben a katonai erők bevonásával, békeidőkben deportálásokkal, átköltöztetésekkel, a közelmúltban pedig – a jelek szerint – a jogalkotók tehetségével lehet elérni a legnagyobb eredményeket. A nyelvi jogok kérdése igazából csak akkor válik hangsúlyossá, amikor az érintett eldöntheti, hogy megy vagy marad. Ilyenkor az otthon maradottnak el kell tudni magyarázni, hogy miért idegen a saját otthonában. Amint látjuk, a kárpátaljai magyarság talán még nem volt ilyen nehéz helyzetben, mint most. Kárpátalján a magyarság a megmaradásért küzd.

1. ábra

IRODALOMJEGYZÉK

- Botlik József – Dupka György 1991: *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*. Mandátum–Universum, Budapest–Szeged.
- Csernicskó István 2018: *Nyelvpolitika és nyelvi tájkép többnyelvű környezetben: Kárpátalja példája. Segédkönyv a Nyelvpolitika elmélete és gyakorlata c. tárgy oktatásához nyelvész szakos MA hallgatók számára*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai magyar Főiskola, Beregszász.
- Dupka György 2014: „Uram...segíts haza minket ...!” *Lágerírások: versek, fohászok, levelek, naplórészletek a sztálini lágerekből (1944–1959) a „málenyikij robot” 70-ik évfordulójára*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest.
- Dupka György 2017: *Magyar irodalmi élet és írásbeliség Kárpátalján*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest.
- Fedinec Csilla 2002: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Liliium Aurum Könyvkiadó, Galánta–Dunaszerdahely.
- Fedinec Csilla – Vehes Mikola 2010: *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest.
- Kozma Miklós 1999: *Kárpátalja visszavétele. Napló*. Közreadja Brenzovics László. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár.
- Ortutay Tivadar 1941: *Cseh világ a Kárpátokban*. [k. n.] Ungvár.
- Tóth Mihály – Csernicskó István 2009: Az ukrajnai kisebbségi jogalkotás fejlődése és két részterülete: a névhasználat és a politikai képviselő. *Regio 2/2*. 69–106. (<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00074/pdf/069-107.pdf>)
- Tóth Mihály – Csernicskó István 2014: *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest.
- Tóth Mihály 2009: Kisebbségvédelmi jogalkotás és jogérvényesítés Ukrajnában. Egy új nemzetállam kisebbségpolitikájának tapasztalatai. *Magyar Kisebbség: nemzetpolitikai szemle* 14/1-2. 197–207. (www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/pdf/15toth.pdf)

Zékány Krisztina (szerk.) 2018: *A kárpátaljai magyarság a 21. században. Esszék, tanulmányok*. Nap Kiadó, Budapest.

Zékány Krisztina 2018: Nyelvpolitika a kárpátaljai magyar nyelvű oktatás vetületeiben. In: Bódi Zoltán – Ferenczi Gábor – Pál Helén (szerk.): *A magyar nyelvjárások a XXI. században – nyelvstratégiai megközelítésben*. A Magyarorsággkutató Intézet Kiadványai 9. Magyarorsággkutató Intézet, Budapest. 533–547.

Világhálós oldalak

<https://www.karpatalja.ma/sorozatok/karpatalja-anno/karpatalja-anno-felszabadulas/>

<http://kmmi.org.ua/cikkek/hirek/a-zsidóság-multja-es-jelene-karpataljan>

https://www.facebook.com/Gul%C3%A1g-k%C3%A1rpátalja-246762799494702/?ref=py_c

<https://www.evangelikus.hu/ajalno-sok-mondat-a-gulagrol>

<http://genius-ja.uz.ua/images/files/csernicsko-istvan-min.pdf>

<http://docplayer.hu/4373389-A-karpataljai-magyar-nyelvu-felsooktatás-helyzete-es-a-magyarországi-felsooktatási-intezmenyekkel-valo-egyuttműködés-lehetőségei.html>

http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3179:novij-zakon-pro-osvitu&catid=8&Itemid=350

<http://osvita.ua/legislation/law/2231/ Закон про освіту>

<http://www.karpatalja.ma/karpatalja/oktatás/a-felsooktatási-intezmenyek-rangsora-ukrajnaban/>

<https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>

<http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1771-12>

Legutóbbi megtekintés minden esetben 2020. 10. 10.

Jogszabályok

Ukrajna Alkotmánya: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

Az Ukrán Alkotmánybíróság 10-p/2019 Sz. döntése a 48 ukránai parlamenti képviselő beadványa alapján Ukrajna oktatási törvényének alkotmányosságáról: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-19>

Ukrajna 2019. évi 2704-VIII. számú Az ukrán mint államnyelv működésének biztosításáról szóló törvénye: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>

Ukrajna 2017. évi 2145-VIII. számú törvénye az oktatásról: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

A NATO, Ukrajna, az oktatási törvény és a Velencei Bizottság: <http://hodinka-intezet.uz.ua/a-nato-ukrajna-az-oktatasi-torveny-es-a-velencei-bizottsag/>

OKTATÁSPOLITIKA

ALBERT SÁNDOR

A FELVIDÉKI MAGYAR KÖZOKTATÁS JÖVŐKÉPE

1. Bevezetés

A felvidéki magyar iskolák problémáit elsősorban az intézmények magas száma és a gyerekhány jelentí. Az alacsony tanulói létszám miatt az iskolák (fenntartók) kevés állami támogatásban részesülnek, miközben az esetek döntő többségében a fenntartó ugyancsak kis lélekszámú, szűkös forrásokkal rendelkező település. Emiatt szinte állandó oktatás- és szakpolitikai kérdéssé vált a kis létszámú iskoláink sorsa és jövője. Adódik a kérdés: megtartani kell a kistelepülések kisiskoláit vagy központosítani, körzetesíteni, iskolaközpontokat kell létrehozni?

E kérdés megosztja a felvidéki magyar politikusokat és oktatási szakembereket is: az egyik oldal a nemzetpolitikai, a másik a szakmai-pedagógiai szempontokat tartja elsődlegesnek. Az előterjesztett tanulmányban igyekeztem mindkét szempontnak megfelelni. A tanulmányt több vitafórumon bemutattam és megtárgyaltam, így nyerte el jelenlegi formáját.

2. A felvidéki magyar közoktatási hálózat

A felvidéki magyar közoktatási hálózatot az óvodák, alapiskolák és középiskolák alkotják. Az intézmények fenntartói jogával a települési önkormányzatok (óvodák és alapiskolák), illetve a megyei önkormányzatok (középiskolák) rendelkeznek. Ezen kívül fenntartói jogokkal bírhatnak az egyházak, alapítványok és magánszemélyek is. Az állam a finanszírozási törvényben (Tt. 597/2003. számú törvény) megfogalmazott szabályok alapján nyújt támogatást a fenntartóknak az intézményfenntartással kapcsolatos költségek fedezésére. A fenntartó kötelessége a normatív támogatást az intézmény működtetésére fordítani, szükség esetén az intézmény épületére szánt költségeket saját források útján biztosítani.

Természetesen tudatában vagyok annak, hogy intézményeink a szlovák oktatási rendszer részét képezik, tehát mozgásterünk korlátozva van (Szabómi-hály Gizella 2011; Šutaj–Sápos 2009). Ennek ellenére úgy gondolom, rendelkezünk olyan szakmai felkészültséggel és kapacitással, hogy a jelenleg is érvényes törvények adta lehetőségeket kihasználva, a felvidéki magyar oktatási hálózatot hatékonyabbá és működését gazdaságosabbá tegyük, ezáltal is segítve iskoláink színvonalának és minőségének javítását.

3. Az iskolahálózat problémái

Az anyaországon kívül a legátfogóbb oktatási hálózattal rendelkezünk. A 2019/20-as tanévben 348 óvodában, 244 alapiskolában, 23 gimnáziumban és 36 szakközépiskolában tanulhatnak gyerekeink magyar nyelven.¹ Oktatási intézményeink döntő többségében jó színvonalú és jó minőségű oktatás folyik, most mégis komoly kihívás előtt állunk, mivel a népszámlálási adatok a magyar lakosság nagyarányú fogyásáról tanúskodnak.

1 www.minedu.sk (utolsó letöltés: 2021. 05. 15.)

A statisztikai adatok szerint a szlovákiai magyar lakosság száma 1991-ben még 567 296 (10,8%) volt, 2001-ben már csak 520 528 (9,7%) és 2011-ben tovább csökkent, mégpedig 458 467 (8,5%)-re. Egyes becslések szerint a 2021-es népszámláláskor a felvidéki magyarság létszáma akár 400 ezer alá is csökkenhet (Albert 2020: 33). Habár egyes megközelítések szerint a népszámláláskor valamilyen okból „rejtőzködő” szavazók arányával kiigazítva továbbra is akár félmillióra is becsülhetjük a lélekszámot (vö. Pomozi 2019: 55). A magyar lakosság számát illetően tehát „lejtmenetben” vagyunk, és ez a népességfogyás negatívan befolyásolja a magyar iskolák tanulóinak létszámát is, hiszen a lakosság számának csökkenésével arányosan csökken az beiskolázott gyerekek száma is. E negatív tendencia hatására az eddig is nagyon kis létszámmal működő iskolák veszélybe kerültek, fokozatosan kiürülnek és bezárják kapuikat. 2005–2020 között csaknem 60 magyar iskola szűnt meg. Igaz, közben új iskolák, elsősorban magán- és egyházi iskolák jöttek létre és gazdagítják a felvidéki magyar oktatási hálózatot (Pék 2019: 120).

2020-ban Szlovákia 2074 alapiskoláját összesen 454 175 tanuló látogatja. Az átlagos tanulói létszám 219 tanuló/iskola. Magyar nyelvű oktatás 244 alapiskolában folyik.² A magyarul tanuló diákok száma 29 284 fő, tehát 120 tanuló/iskola. Míg a magyar iskolák aránya 11,8% (244/2074), addig a magyar nyelven tanulók aránya 6,4% (29 284/454 175), tehát csaknem kétszer annyi iskolánk (épületünk) van, mint amennyi a magyarul tanulók aránya. Nem csoda tehát, hogy ennyi iskolát nem tudunk gyerekekkel megtölteni, viszont azt sem engedhetjük meg, hogy évente 2-4 iskola bezárja kapuit.

A megoldást az előbbi helyzetre az oktatási hálózatunk optimalizálásában kell keresni. A hálózat optimalizálása viszont nem (illetve nem csak) helyi probléma. A problémát a régiók (kistérségek) szintjén kell kezelni, és a megoldásba be kell vonni az önkormányzatokat, helyi közösségeket, pedagógusokat, szülőket, valamint mindenkit, aki tenni szeretne iskoláink fennmaradásáért. Ez a helyi közösségek politikai megosztottsága miatt sem ígérkezik könnyű feladatnak, és valószínűleg fájdalommal fog járni. Helyi szinteken nézetkülönb-

2 www.minedu.sk (utolsó letöltés: 2021. 05. 15.)

ségekre is sor kerülhet, de a döntést meg kell hozni. Nem maradhatunk egy rosszul működő oktatási hálózat foglyai.

A magyar iskolák fenntarthatóságát, így a tervezést is alapvetően határozza meg a diákok száma. A magyar iskolák tanulói létszámának alakulását döntő mértékben befolyásolja a születések számának alakulása, az asszimilációs folyamatok felgyorsulása és az ún. rejtett (nemzetközi) migráció. A statisztikai hivatal adatait elemezve kiderül, hogy a felvidéki magyar lakosság számbéli növekedése mintegy 15-20%-kal alacsonyabb az országos értékeknél, és az asszimiláció következményeként további 15-20%-kal csökken a magyar iskolába beíratott gyerekek száma. Ezzel összefüggésben a magyarul tanuló alapiskolások száma az elmúlt 25 esztendőben (1994-hez képest) több mint 17 ezer tanulóval csökkent. Ez a csökkenés a szlovák iskolákat látogató tanulókéhoz képest is jelentős, 4%-kal nagyobb fogyást jelent. Pozitív fejlemény viszont, hogy az utolsó öt esztendőben nem mutatható ki lényeges fogyás a születések számát illetően, viszont egyre több az olyan gyerek, aki szociálisan hátrányos, valamint halmozottan hátrányos (többnyire roma) családban születik. Egyes becslések szerint ma a felvidéki magyar alapiskolák tanulóinak mintegy 43%-a szociálisan hátrányos családból származó roma gyerek. Ez nagyon komoly kihívást jelent a pedagógusok számára, akik nincsenek felkészülve az ebből adódó problémák kezelésére. Elsősorban a kelet- és közép-szlovákiai régiókban jelent komoly problémát a szociálisan hátrányos családokból érkező gyerekek számának nagyméretű növekedése.

A finanszírozásról: Szlovákiában 2004-ben vezették be az ún. normatív (fejkvóta, fejpénz alapú) finanszírozási rendszert. Maga az elképzelés nem rossz, de kis létszám esetén nem hatékony. A rendszer bevezetésekor ugyanis abból indultak ki, hogy egy átlagosnak mondható iskolának legalább 250 tanulója van. Ma (2020-ban) már egyértelmű, hogy ezt a határértéket meg kellene változtatni, hiszen országos viszonylatban is csak az iskolák egyharmada működik ennél nagyobb létszámmal. A többiek kiegészítő kompenzációra szorulnak. A felvidéki magyar alapiskolák döntő többsége meg sem közelíti ezt a létszámot. Csupán 29 iskolának van 250-nél több tanulója. A többiek kisebb vagy nagyobb mértékű finanszírozási problémával küszködnek, és hasonló a helyzet a kis létszámú középiskoláink esetében is.

4. A közoktatási hálózat jövőképe

Az oktatási hálózat jövőképét (vízióját) a gazdaságosan és hatékonyan működő, jó színvonalú és jó minőségű magyar iskolahálózatban határozom meg. A jövőbeli optimális állapot három fontos mutatóval jellemezhető:

- fenntarthatóság,
- elérhetőség,
- eredményesség és minőség.

A fenntarthatóság azt jelenti, hogy az iskolát megfelelő létszámú gyerekek látogatja, ezért működtetése az állami költségvetésből, esetleg más forrásokból megoldható. Az egyes iskolák tanulói létszámának növelése intézmények összevonásával, iskolaközpontok és kistérségi iskolák létrehozásával lenne megvalósítható.

Az elérhetőség azt jelenti, hogy bizonyos földrajzi területeken belül elérhetőek a különböző iskolatípusok. Ennek előfeltétele, hogy az esetleges intézményi összevonásnál, illetve az új intézmények létrehozásakor figyelembe vesszük ezt az elvárást, és iskolabusz-hálózat létrehozásával segítik a gyerekek biztonságos utaztatását.

Az eredményesség és minőség kérdését mindenképpen szem előtt kell tartani a hálózat optimalizálásakor. Ügyelni kell arra, hogy a hálózat átalakítása ne csak az iskolák finanszírozását oldja meg, hanem egyúttal az iskola versenyképességének, színvonalának és minőségének javulását is eredményezze.

Prioritásként négy hosszú távú célt határoztam meg:

1. az óvodai hálózat bővítése,
2. az alsó tagozatos kisiskolák megtartása,
3. a teljes szervezetszerű alapiskolák hálózatának optimalizálása,
4. a középiskolák hálózatának optimalizálása.

4.1. Az óvodai hálózat bővítése

A szlovák oktatási minisztérium Kisebbségi Oktatási Főosztályának adatai szerint Szlovákiában jelenleg (a 2019/20-as tanévben) 275 magyar és 73 vegyes

(szlovák–magyar) nevelési nyelvű óvoda működik. A 348 óvodában összesen 9 388 gyerek részesül magyar nyelvű nevelésben (Albert 2020: 36). Az óvodákra jelentős szerep hárul a gyerekek beiskolázásának előkészítésében: a gyerekek az óvodában sajátítják el a társas kapcsolati szabályokat, megtanulják elfogadni a másikat, megismerkednek a település hagyományaival, kultúrájával. Az óvodáskor elsősorban az érzelmi fejlődés és értelmi gazdagodás időszaka, ezért rendkívüli fontossággal bír a hátrányos helyzetű gyermekek szocializációja és iskolai felkészítése során.

Az óvodai csoportok gyermekszáma rajzolja ki néhány év késéssel az oktatási hálózat létszámának várható körülményeit. Amelyik településen nem működik óvoda, ott várható, hogy előbb-utóbb az iskolában is elfogynak a gyerekek, hiszen nincs utánpótlás. Ezért minden települési önkormányzat számára javasoljuk a meglévő óvodák fenntartását, esetleg új óvodák megnyitását. A szlovák óvodákon belül pedig javasoljuk magyar csoportok létrehozását – ezt a szülők írásban kezdeményezhetik a helyi önkormányzatoknál. Amennyiben a gyermeklétszám, a személyi feltételek, valamint az óvodák és iskolák épületei alkalmasak rá, kezdeményezzék az óvodák iskolákhoz kapcsolását. Ha a szülők részéről megfogalmazódik az igény, működtessenek a településen bölcsődét is az óvodán belül, esetleg külön intézményként. Azokon a településeken, ahol nincs magyar óvoda, sem iskola, rendszeres vagy alkalmi magyar nyelvű foglalkozások szervezését javasoljuk. A foglalkozások akár egyetemisták (tanító- és óvopedagógus hallgatók) bevonásával is szervezhetők, de az anyaország is bevonható lenne, hiszen vannak kimondottan ezt a célt szolgáló ösztöndíjak (Kőrösi Csoma, Petőfi) egyetemi hallgatók számára. A találkozók célja a kapcsolattartás és a gyerekek anyanyelvi felkészítése a magyar iskolába. Ehhez nagy segítséget jelenthetne a szerte a világban (legközelebb Németországban, de a tengeren túl is) működő ún. vasárnapi vagy hétfői iskolák tapasztalatainak megismerése.

A magyar óvoda, óvodai csoport a gyermek elhelyezésén túl az anyanyelvben való gazdagodás színhelye is, ezért a magyar iskola választásában meg kell erősíteni a szülőket. A vegyes (szlovák–magyar) nevelési nyelvű óvodáktól csak egy lépés a vegyes nyelvű iskolai osztályok kialakítása. Ez az út látszólag segíthetné a kétnyelvűség kialakulását a magyarok által lakott területeken, viszont nem szolgálja az anyanyelvben való megerősödést és a nyelvi biztonság kiala-

kulását, amely megalapozná a magyar vagy a vegyes családok gyermekeinek anyanyelvi iskolai felkészítését. A hazai és külföldi tapasztalatokat figyelembe véve ez a megoldás az egyoldalú, a többséghez történő asszimilációt erősíti (Borbély 2014). Az óvodák megalapítása és működtetése eredeti hatáskörként a települések önkormányzatához kapcsolódik. Elgondolkodtató, hogy a többségében magyarok által lakott 650 településen mindössze 348 magyar, illetve vegyes (szlovák–magyar) nevelési nyelvű óvoda működik.

4.2. Az alsó tagozatos kisiskolák megtartása

Szlovákiában jelenleg (2019/20-as tanév) 218 magyar tanítási nyelvű és 26 vegyes (szlovák–magyar) tanítási nyelvű alapiskola működik. Összesen tehát 244 alapiskolában folyik magyar nyelvű oktatás. A magyar nyelven tanuló alapiskolás tanulók száma 29 284. Az alsó tagozatos, 1–4. évfolyamokkal működő, ún. kisiskolák száma 118. Ebből 92 magyar és 16 vegyes tanítási nyelvű iskola. A kisiskolákban tanuló magyar diákok összlétszáma 3 861.

A 118 alsó tagozatos iskolában összesen 3 861 diák tanul, tehát egy-egy iskolában átlagban 32 diák van, de néhol csak 2-5. Ezek az iskolák az állami költségvetésből finanszírozhatatlanok. Van, ahol az önkormányzat önfeláldozó támogatásával, de olyan is, ahol magyarországi alapítványi támogatással működik az iskola. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy alapellátásként ezeket az intézményeket életben kell tartani. Ez a képzési szakasz a legkevésbé költséges, ezért bizonyos anyagi áldozatok árán, átmenetileg nagyon kis létszám esetén is fenntartható.

A településeken az iskolák a közösségi háló részei, ezért fenntartásuk döntő fontosságú a falu életében. Ha a gyermek kapcsolatai nem itt alakulnak ki, ha másutt szocializálódik, később kevésbé fog kötődni a település közösségéhez, s ez az elvándorlás esélyét növeli. Az iskola létezése pozitív képet jelent a település számára. Mivel az iskola – különösen a kisebb falvakban – egyben művelődési és kulturális intézmény is, megszűnése a település kulturális leépülését is maga után vonhatja, és egyben a családra szűkítené a magyar használatának színtereit (Szabómihály 2002). Amennyiben a feltételek lehetővé teszik, kezdeményezzék az óvodák iskolához kapcsolását. A vegyes lakosságú településeken

az önkormányzatok szerepe kiemelten fontos az iskolák megtartásában. Mivel egyre kevesebb gyerek születik, és ez a szám tovább osztódik a magyar és a szlovák iskola, esetenként a gyermek más település iskolájába való beíratásával, az iskolák fenntartása anyagilag egyre megterhelőbb az önkormányzatok számára. Valószínűleg ez az egyik oka a vegyes iskolák létrehozásának.

Érdeemes viszont nagyobb figyelmet szentelni a vegyes (szlovák–magyar) alapiskolák létezésének. A legtöbb esetben helyi döntés eredményeképpen jöttek létre ezek az iskolák, ezért el kell fogadnunk. Tisztában kell lenni viszont azzal is, hogy ezeknek az intézményeknek a működése felgyorsíthatja az asszimilációs folyamatokat, mint ahogy erről az előbbieken volt szó.

Az alapiskolák megtarthatók az észszerű falufejlesztéssel, ha a helyi és a településhez kötődő, oda betelepülni képes fiatalok részére pl. önkormányzati bérlakások építésével adnának esélyt az otthonteremtéshez. Segítsék a fiatal családokat abban, hogy életkörülményeik ne akadályozzák őket a gyermekvállalásban. Kapcsolattartással támogassák a külföldön munkát vállaló fiatalokat a visszatérésben.

Ha minden igyekezetük ellenére sem sikerül helyi szinten megfelelő megoldást találni, akkor a környező településekkel együttműködve, kistérségi szinten próbáljanak a gyermekek számára a körülményeknek leginkább megfelelő iskoláztatást biztosítani. Kistérségi iskolák létrehozása mellett szól az a tapasztalat is (lásd a Szabványosított Mérések Nemzeti Intézetének honlapján rendszeresen közzétett teszteredményeket),³ hogy úgy a hazai (Tesztelés 5 és 9), mint a nemzetközi (PISA és TIMSS) felmérésekben a nagyobb létszámú, városi iskolák többnyire jobban teljesítenek matematikából és anyanyelvből is. Ez a magyar és a szlovák tanítási nyelvű iskolákra egyaránt érvényes.

A teljesítménybeli különbség valószínűleg a nagyobb iskolák jobb eszközellátottságának és a felkészült oktatóknak (minden tantárgyat szakos pedagógus tanít) köszönhető, de a tanulók nagyobb belső motivációjával is magyarázható, hiszen bővebb kínálatból választhatják ki a nekik leginkább megfelelő oktatási programokat.

3 Szabványosított Mérések Nemzeti Intézetének honlapja, a továbbiakban csak: www.nucem.sk (utolsó letöltés: 2021. 05. 15.)

Ha a kisiskola betagoódik a kistérségi iskolába, akkor is maradhat néhány oktatással összefüggő tevékenység a településen. Javasoljuk például azt, hogy a szülőkkel és a kistérségi (központi) iskolával egyeztetve mérlegeljék a kistérségekre kihelyezett osztályok működtetését, esetleg helyben biztosítsanak különböző iskolai foglalkozásokat (szakköröket, napközit, művészeti és zeneiskolai foglalkozásokat stb).

4.3. A teljes szervezettségű alapiskolák hálózatának ésszerűsítése

Szlovákiában jelenleg (2019/20-as tanév) 218 magyar és 26 vegyes (szlovák–magyar) tanítási nyelvű alapiskola működik. A teljes szervezettségű, 1–9. évfolyamokkal rendelkező alapiskolák száma 126. Ebből 116 magyar és 10 vegyes tanítási nyelvű alapiskola. A teljes szervezettségű iskolák tanulójának összlétszáma 25 423.

A problémát ebben az esetben is az iskolák nagyon alacsony tanulói létszáma okozza. A diákok száma csak 29 iskolában haladja meg a 250 főt (a normatív finanszírozásnál ezt a létszámot vették alapul). Az iskolák többségének (72 iskolának) a létszáma 100-200 között mozog. A legnagyobb fejtörést azok az iskolák okozzák, amelyekben a tanulói létszám nem haladja meg a 100 főt sem. A polgármesterekkel folytatott konzultációk során kiderült, hogy 100 feletti diáklétszámnál, ha nehezen is, de az iskola még finanszírozható. 100-as diáklétszám alatt viszont már komoly problémát jelent a fenntartás, és el kell gondolkodni a kistérségi iskolák létrehozásán.

Iskolahálózatunk öncélú, radikális átalakítását, karcsúsítását nem javasoljuk, de szakmai és oktatásszervezési szempontból a nagyon kis létszámmal működő, ezért csak komoly áldozatok árán fenntartható iskolák kistérségi iskolákba való becsatornázására minél előbb sort kellene keríteni. A kistérségi iskolák létrehozására nemcsak gazdasági kényszer miatt van szükség, hanem azért is, hogy iskoláink versenyképesebbé váljanak, színvonaluk és minőségük javuljon. A magyar iskolák hosszú távú fennmaradásának és sikeres működésének ez az alapfeltétele.

A teljes szervezettségű, kis létszámokkal működő magyar iskolák nagy része az elmúlt évtizedekhez viszonyítva nagyobb vonzáskörzetből kénytelen

a működéséhez szükséges tanulói létszámot a maga számára biztosítani. Az iskolabusszal rendelkező intézmények, illetve azok a városok, ahová kedvező közlekedési útvonalak vezetnek, kivételezett helyzetbe kerültek a többiekkel szemben, így „elhalásszák” a közeli települések gyerekeit, és bizony ez feszültséget teremt az iskolák között. Az iskolabuszok működtetése átrajzolta az iskolák hagyományos vonzáskörzetét, és sok esetben ez az érintett települések és iskolák közötti konfliktusokhoz vezetett. Ezért is fontos az adott régió iskoláival való egyeztetés. Az egymással versenyhelyzetben lévő kis létszámú, teljes szervezettségű iskolák megmaradása gyakran szubjektív megítélésen múlik – ezt el kellene kerülni. Ehhez nyitottabbá kell tenni a magyar közéletet, szembe kell nézni a problémákkal, meg kell vitatni a megalapozott véleményeket, és célként az oktatás színvonalának és minőségének növelését kell a fókuszba helyezni.

A teljes szervezettségű alapiskolák közül elsősorban azoknak a léte kérdésjelezhető meg, amelyeknek sem az iskola alsó tagozata, sem a környékbeli alsó tagozatos kisiskolák nem biztosítják az elkövetkező években a diákutánpótlást a felső tagozat számára. Azoknak az iskoláknak a működtetése is időben behatárolt, amelyeknek felső tagozatán napjainkban csak összevont évfolyamokban tudják megoldani az oktatást. Ezeknek az iskoláknak csak akkor van esélyük a túlélésre, ha az adott településen sikerül visszafordítani vagy legalább csökkenteni az asszimilációs folyamatot (visszanyerni a szlovák iskolába íratott magyar vagy vegyes házasságból született gyerekeket), esetleg a szórványban élő gyerekeknek ingyenes iskolabusszal biztosítani a beutazást.

4.4. A középiskolák hálózatának észszerűsítése

Az Oktatási Minisztérium Nemzetiségi Főosztályának adatai szerint Szlovákia középiskoláiban jelenleg (2019/20-as tanév) 8760 diák tanul magyar nyelven. A tanulók 36,24%-a (3175 diák) gimnáziumokban, 63,76%-a (5585 diák) szakközépiskolákban tanul.⁴

4 www.minedu.sk (utolsó letöltés: 2021. 05. 15.)

A szlovákiai magyar közoktatás és a felvidéki magyarság elemi érdeke a jó középiskolai hálózat, a versenyképes, magas színvonalú és jó minőségű középiskola! A középiskolák színvonalától függ az is, hogy egy adott régió mennyire vonzó a befektetők, beruházások számára. A jövő ugyanis már nem az össze-szerelő üzemekről és gyártósorokról, hanem a tudásalapú társadalom építéséről szól.

4.4.1. Gimnáziumok

Szlovákiában jelenleg (2019/20-as tanév) 16 önálló magyar tanítási nyelvű gimnázium működik. Ebből 5 egyházi és 1 magánintézményként. A magyar tanítási nyelvű gimnáziumokban összesen 2511 diák tanul.⁵

A vegyes (szlovák–magyar) osztályokkal működő gimnáziumok száma: 7. Közöttük nincs sem egyházi, sem magánintézmény. A vegyes osztályokkal működő gimnáziumok magyar osztályaiban összesen 664 diák tanul. Szlovákia 23 gimnáziumában tehát összesen 3175 diák tanul magyar nyelven. Ez 120 diákkal kevesebb, mint az előző tanévben volt, és 429 diákkal kevesebb, mint öt esztendővel korábban.

Véleményem szerint a kevesebb talán több lenne. Át kellene értékelni a kis létszámú, évfolyamonként csak egy-egy osztállyal működő intézményeink további sorsát. Ha az iskola létszámának növekedése a közeljövőben sem tűnik reálisnak, akkor megfontolandó két (vagy több) szomszédos iskola összevonása. Természetesen ilyen esetben nagy körültekintést igényel a helyszín kiválasztása (elsősorban a bejárás miatt), de ennél fontosabb, hogy az összevont iskolában évfolyamonként akár 2-3 párhuzamos osztály működhetne. Bővülne a kínálat és a tanulók többféle tanulmányi programból választhatnának (ahány osztály, annyi program). Ez növelné a diákok belső motiváltságát, hiszen zömében olyan tantárgyak közül választhatnának, amelyeket szívesen tanulnak, illetve amelyek segítenék a megálmodott egyetemre (szakmára) való felkészülést és bejutást.

5 www.munedu.sk (utolsó letöltés: 2021. 05. 15.)

Az iskolák összevonása természetesen érdekeket sérthet (pl. kettő, három helyett csak egy igazgatóra lenne szükség), és a tantestületben növelheti a bizonytalanságot, ezért nagy körültekintéssel kell eljárni. Hangsúlyozni szeretném azt is, hogy az összevonás csak az érintett felek közös akaratából, beleegyezésével valósítható meg. Ebben az esetben is érvényes, hogy a kellőképpen nem előkészített integrációs kísérletek eleve kudarcra vannak ítélve. Az összevonás elsődleges célja a kínálat bővítése, a versenyképesség növelése és az átjárhatóság (az egyik irányzatról a másikra) kell, hogy legyen. Az összevonás után nő a biztonságérzet a tanári karban is. Nem kell már minden tanévkezdéskor attól rettegni, vajon lesz-e elég jelentkező, nyithatunk-e osztályt, túléljük-e ezt a tanévet is.

Nem lényegtelenek persze a fenntartó és az oktatásügyi tárca által preferált gazdasági szempontok sem. Hasonló elgondolás alapján akár két szomszédos vegyes iskola magyar osztályaiból is létrehozható egy önálló, évfolyamonként legalább két párhuzamos osztállyal működő, magyar tanítási nyelvű gimnázium. Az említett szakmai előnyökön kívül ez a megoldás elősegítené a tanulók magyarságtudatának erősítését is.

4.4.2. A nyolcéves gimnáziumok jövőjéről

Az ezredfordulót követően egy érdekes jelenségnek lehettünk tanúi. Megnyíltak a lehetőségek az egyházi és magániskolák előtt, de az állami intézmények hálózata is bővült, miközben a tanulói létszámok csökkentek. Megindult az ádáz küzdelem a tanulókért. Ennek egyik mellékhatása volt a nyolcéves gimnáziumok megjelenése a piacon. Szakmai szempontból ez a kínálat bővítését is jelentheti, de saját bevallásuk szerint az igazgatók egy részét elsősorban a túlélés motiválta. Több településen (egy-egy régióban) konfliktusok is keletkeztek e lépés nyomán, hiszen a nyolcéves gimnáziumok az alapiskolákból merítették. Már az ötödik évfolyamból elvitték a legjobb tanulókat, és ez bizony negatívan befolyásolta az alapiskolában maradt tanulók tanulmányi eredményeit, amit az érintett alapiskolák nem néztek jó szemmel. Arról nem is szólva, hogy a lecsökkent tanulói létszám miatt néhány kisiskola fenntarthatósága vált kétségessé.

A nyolcéves gimnáziumokat még ma is egyfajta elitképzésként tartják számon, miközben komoly teljesítményromlás tapasztalható az utóbbi években. Erről tanúskodnak a PISA-felmérések is, lásd a Szabványosított Mérések Nemzeti Intézetének honlapján rendszeresen közzétett teszteredményeket. Ez a tény viszont elgondolkodtató, és megkérdőjelezheti az említett intézmények „elit” státuszát. Az OECD ajánlásában a nyolcéves gimnáziumok bizonyos fokú leépítése szerepel, és az oktatásügyi tárca is hosszantartó problémaként tartja számon azt a tényt, hogy a nyolcéves gimnáziumok elszívják az alapiskolák legjobb tanulóit. Számolni kell tehát azzal, hogy a közeljövőben (de már ma is) jelentős nyomást fejtenek ki az említett képzések visszaszorításának irányába.

4.4.3. Szakközépiskolák

Szlovákiában jelenleg (2019/20-as tanév) 14 önálló magyar tanítási nyelvű szakközépiskola működik, ebből 5 magániskolaként. A magyar tanítási nyelvű szakközépiskolákban összesen 2 892 diák tanul. A vegyes (szlovák–magyar) osztályokkal rendelkező szakközépiskolák száma 22, ebből 4 magániskola. A vegyes iskolák magyar osztályaiban összesen 2 693 diák tanul magyar nyelven.⁶ Szlovákia 36 szakközépiskolájában tehát összesen 5 585 diák tanul magyar nyelven. Ez 952 diákkal kevesebb, mint négy esztendővel korábban.

A jó színvonalú szakközépiskolák vonzóvá tehetik az adott régiót a befektetők számára is, tehát elősegíthetik a régió gazdasági fejlődését. A jövő a tudásalapú társadalomról szól, ezért felértékelődik a tudás. A XXI. század a digitális integráció és a robotizáció százada. A hagyományos iparágak teljes átalakulásával kell számolni. A fejlődés húzóágazatai a genetika, mesterséges intelligencia, nanotechnológia, biotechnológia, 3D-s nyomtatás stb. lesznek. Ha nem akarunk az átalakulási folyamat vesztesei lenni, akkor iskoláinknak is reagálniuk kell ezekre a kihívásokra. Át kell gondolni a képzés tartalmát és az iskolák szerkezeti átalakítását.

6 www.minedu.sk (utolsó letöltés: 2021. 05. 15.)

A gazdaságilag fejlett országokban már évtizedek óta ún. iskolaközpontokat működtetnek. Az adott régió tanulói az alapiskola elvégzése után nem különböző szakiskolákba jelentkeznek, hanem az oktatási központban (iskolaközpontban) folytatják tanulmányaikat, ahol a régió számára szükséges valamennyi szakmát oktatják. Ez lényegesen megkönnyíti az alapiskolák végzőseinek és a szüleiknek a dolgát. A nem átgondolt döntés vagy elhibázott pályaválasztás a tanulmányi idő alatt ugyanis módosítható, hiszen az intézményen belül biztosított az átjárhatóság, a pályamódosítás.

Elképzelhetőnek tartom azt is, hogy a kis létszámú gimnázium nem egy távolabb eső, hasonlóan kis létszámú gimnáziummal integrálódik, hanem becsatlakozik a helyi iskolaközpontba. További megoldásként elképzelhető az is, hogy a középiskola a helyi alapiskolával „egyesül”. Erre a megoldásra több példát találunk a felvidéki magyar iskolák hálózatában is annak ellenére, hogy a két iskolatípusnak más-más fenntartója van. Példaként említhetjük Pozsonyt, Kassát, Rozsnyót vagy a komáromi Marianumot.

4.4.4. Az iskolahálózat hatékonyabbá tételének lehetőségei

Az iskolahálózat optimalizálása többféleképpen történhet. A továbbiakban néhány konkrét megoldást mutatok be a már ma is működő, összevont intézményekről és iskolaközpontokról:

Összevont alapiskolák és óvodák működnek az alábbi településeken: Abafalva, Ajnácskő, Alsószeli, Alsószemeréd, Béna, Boly, Csáb, Csallóközaranyos, Csenke, Csicsó, Csilizpatas, Diósförgepatony, Diószeg, Felsőszeli, Gömöralmágy, Gúta (egyházi), Hegyéte, Hidaskürt, Ipolyszakállós, Ipolyvarbó, Karva, Kéty (egyházi), Kisújfalu, Kolony, Krasznahorka-Váralja, Lénártfalva, Losonc, Lukanyénye, Marcelháza, Nádszeg, Nagykér, Nagymácséd, Ógyalla, Pozsonyeperves, Pozsonypüspöki, Ragyolc, Rimaszombat, Szalka, Szádalmás, Szelőce, Szentpéter, Tajti, Tallós, Újbást, Vágsellye, Vásárút, Zétény stb.

Összevont alapiskolák és középiskolák: Duna utcai Alapiskola és Gimnázium Pozsonyban; Márai Sándor Alapiskola és Gimnázium Kassán. Különböző típusú összevont középiskolák: Szenczi Molnár Albert Gimnázium és Szakközépiskola Szencen; Jedlik Ányos Elektrotechnikai Szakközépiskola és Kereske-

delmi Akadémia Érsekújváron; Szakkay József Szakközépiskola (ipariskola). Kassán mechatronika, műszaki líceum, kereskedelmi akadémia, elektrotechnika, regionális turizmus menedzsmentje és három éves (érettségi utáni) felsőfokú képzés: számítógépes tervezés, közúti szállítmányozás logisztikája és menedzselése.

Iskolaközpontok: Szepsin Boldog Salkaházi Sára Egyházi Iskolaközpont, illetve óvoda, alapiskola és gimnázium; Marianum Egyházi Iskolaközpont. Komárom: óvoda, alapiskola és gimnázium. Rozsnyó: óvoda, Fábry Zoltán Alapiskola és Szakközépiskola.

Ide kívánczik az a megjegyzés, hogy az általam fennebb javasoltakhoz hasonló elmozdulás Magyarországon is történt az új évezred küszöbén. Szolnokon például öt szakközépiskolát vontak össze egy iskolaközpontba, csaknem 3000 tanulóval.

5. Zárszó

Az 1989-es változások után a közösségünk a magyar iskolák népszerűsítésével tudott diáklétszámot növelni, magániskolákat létrehozni, kisiskolákat újraindítani, egyházi iskolákat nyitni, politikai egyeztetések nyomán önkormányzati fenntartást, fejkvótát, iskolatanácsokat, magyar egyetemet teremteni. Mind országos szinten, mind a kistérségekben és a helyi közösségekben ma is meg kell találnunk a közös akaratot, amely a magyar iskolák megerősödését hozza magával. A tanulmányban bemutatott megoldási lehetőségek arról tanúskodnak, hogy nem kell iskolákat bezárni! A jelenleg is működő óvodákból és iskolákból kell olyan intézményeket létrehozni, amelyekben lesz elég gyerek, ezért finanszírozhatók lesznek, és színvonaluk is nőhet.

IRODALOMJEGYZÉK

- Albert Sándor 2020: Iskolahálózatunk optimalizálásáról. Önkormányzati Szemle X/1.
- A Szlovák Köztársaság Oktatási, Tudományos, Kutatási és Sportminisztériuma: www.minedu.sk (legutóbbi metekintés: 2021. 05. 15.)
- Borbély Anna 2014: *Kétnyelvűség. Variabilitás a magyar nyelvű közösségekben.* L'Harmattan Könyvkiadó, Budapest.
- Pék László 2019: A felvidéki magyar közoktatás állapotáról és jövőképeről. In: Haják Szabó Mária – Pusztay János (szerk.): *A felvidéki magyarság a 21. században. Esszék, tanulmányok.* Budapest, Nap Kiadó. 114–183.
- Pomozsi Péter 2019: A magyar nyelv a Felvidéken. In: Pomozsi Péter (szerk.): *Magyar nyelvű otthon 4. Felvidék.* Anyanyelvápolók Szövetsége, Budapest. 50–58.
- Šutaj, Štefan – Sápos Aranka 2009: A nemzeti kisebbségek helyzete 2008-ban Szlovákiában. In: Lelkes Gábor – Tóth Károly (szerk.): *Národnostné a etnické menšiny na Slovensku 2008 – 2008 Nemzeti és etnikai kisebbségek Szlovákiában.* Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.
- Szabómihály Gizella 2002: A szlovákiai kisebbségek nyelvi jogai és a kisebbségi nyelvhasználat színterei különös tekintettel a magyar közösségre. In: Lansztyák István – Szabómihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában.* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- Szabómihály Gizella 2011: A magyar nyelvű oktatás Szlovákiában a rendszerváltozás után. In: Bartha Csilla – Nádor Orsolya – Péntek János (szerk.): *Nyelv és oktatás kisebbségben – Kárpát-medencei körkép.* Tinta Könyvkiadó, Budapest. 279–316.
- Szabványosított Mérések Nemzeti Intézetének honlapja: www.nucem.sk (utolsó letöltés: 2021. 05. 15.)

Jogsabályok

- Tt. 597/2003. számú törvény: <https://www.torvenytar.sk/print.php?rule-Id=270&language=hu> (utolsó letöltés: 2021. 05. 15.)

KATONA JÓZSEF ÁLMOS

AZ ELMŰLT SZÁZ ÉV (OKTATÁS) POLITIKÁJÁNAK HATÁSA AZ ISKOLAI TANANYAG ANYANYELVSZEMLÉLETÉRE¹

1. Bevezetés, alapfelvetés

Anyanyelvoktatásunk már sok évtizede, sőt talán már több mint 100 éve nem teljesíti a vele szemben elvárt feladatokat, elvárásokat – akár az újabb nemzeti alaptantervekben is. Az elmúlt bő 100 évben nemcsak a módszertan, hanem a tananyagtartalom is meglehetősen sokféleképp, sokszínűen alakult. A különböző anyanyelvi vagy anyanyelvoktatási szemléletek mintegy hordalékként egymásra rakódtak, a végeredmény pedig egy egység nélküli, mondhatnók eklektikus tartalmi keret, sok egymáson lógó függelék, melyben feltűnő aránytalanságok mutatkoznak.

Jól mutatja ezt például az is, hogy a köztudatban, a köznyelvi szóhasználatban a magyar nyelvi órákat egyszerűen nyelvtanóráknak hívják. Nem csoda, hiszen a nyelvtani kategóriákat nagyon részletesen, nagy óraszámokban oktatják – amikor (pontosabban: ha) tartanak magyarnyelv-órát. A beszéd-, az írás-,

¹ A tanulmány a 2020. augusztus 25-i A magyar nyelv Trianon előtt és után c. konferencia előadásának átdolgozott változata. Az előadást dr. Eöry Vilmával közösen jegyzem, a tanulmányt azonban nem.

az olvasás- és a szövegértés-fejlesztés az alsó tagozaton kívül már nem jut jelentőségéhez méltó szerephez a közoktatás felsőbb szintjein, de később, a felsőoktatásban sem. A nyelv és irodalom tantárgyán keresztüli identitás- és személyiségfejlesztésnek pedig ma még nincs sem hagyománya, sem kidolgozott tananyaga, sem módszertana – még akkor sem, ha ez mint kívánalom időről időre megfogalmazódik. Ezek a hiányosságok, aránytalanságok az elmúlt 100 év oktatáspolitikai szemléletében is tetten érhetők.

2. Az oktatáspolitikai szemlélet és az anyanyelvoktatás változásai az elmúlt száz évben

2.1. Trianon előtt

Mivel a tanulmány elsősorban csak azokra az oktatáspolitikai, tananyagtartalmi tényezőkre koncentrálok, amelyek az elmúlt 100 évben voltak hatással a magyar nyelv oktatására, tananyagára, csak röviden jellemzem az 1920 előtti időszakot.

Az egyszerű közember számára a közigazgatáshoz és oktatáshoz való hozzáférést a korábbi évszázadokban alapvetően az (is) akadályozta, hogy ezek nyelve a latin, illetve a német volt. Az 1844-es „váltás” után új lehetőségek nyíltak meg: a magyar nyelv hivatalos nyelv lett, egyre nagyobb teret nyert az említett területeken. A XIX. század végén és a XX. század elején viszont az anyanyelvet hasonlóképp kívánták oktatni, mint például a latint: azaz hagyományos nyelvóráként kezelték, melyben erős szerepe van a grammatikának és a grammatikai (szöveg)transzformációknak. A magyarórákon használt nyelvi könyvek ekkor szó szerint nyelvtankönyvek voltak nyelvtani gyakorlósorokkal.

A leíró nyelvészeti, a grammatikus megközelítés tehát egészen az 1920-as évekig meghatározta a magyar nyelvi órák tananyagtartalmát – hosszú időnek kellett eltelnie, hogy megértsék: az anyanyelvi oktatás-nevelés nem elsősorban a nyelvet tanítja, hanem a nyelvről és a nyelvhasználatról tanít, illetve készséget fejleszt. Ám ez a leíró megközelítés mélyen beleivódott a magyar nyelvi órákba,

olyannyira, hogy még bő 100 évvel később is él ez a szemlélet az anyanyelv-oktatásban. Közvetve ez is oka annak, hogy még ma is gyakran azonosítják a magyarórákat vagy magyarnyelv-órákat (kizárólagosan) a nyelvtanórákkal.

2.2. Trianontól a II. világháború végéig

Az első világháború vége és a trianoni békediktátum új helyzet elé állította a magyar oktatást is. Nyilvánvaló volt, hogy az anyaország nem fog tudni beleszólni az elszakított területek magyar nyelvű és magyar nyelvi oktatásába. Az ott élő magyarok magukra maradtak – sokáig és gyakran magyar nyelvű tansegédletek nélkül. Sorsuk államonként másként alakult ugyan, de helyzetük alapján véve nagyon hasonló: nehéz, sokszor kilátástalan volt.

De Trianon hatással volt természetesen a csonka Magyarország oktatására is, hiszen iskolákat, köz- és felsőoktatási intézményeket is elcsatoltak, így az oktatás- és a tananyagfejlesztés is megbicsaklott. Klebelsberg Kunó oktatáspolitikai intézkedései először is pótolni szándékozták az elcsatolt területeken maradt iskolákat. Továbbá olyan oktatási rendszert szerveztek, amely tömegesebbé tette az oktatást, ezzel iskolázottabbá, képzettebbé a lakosságot általánosságban is, csökkentve az analfabetizmust.

Az oktatásban is élénken jelen volt a trianoni trauma – mindez elsősorban történelem- és földrajzórán jelent meg, de a magyar nyelv és irodalomoktatásban is bekerültek a nemzetiként értékelt költők-írók Adytól Móriczig és Jókaitól Szabó Dezsőig. Később pedig, Hóman minisztersége alatt más tantárgyak mellett nőtt a „nemzetismereti tantárgyak”, a magyar nyelv, az irodalom és a történelem óraszám. Az anyanyelvi nevelésben, helyesebben a nyelvtanításban a nemzeti nyelv irodalmi nyelv-központúsága érvényesült.

Az iskolai magyaroktatásba ekkor került be a nyelvművelés, amely korábban, a XIX. század második felében intézményesült. Ez elsősorban a nem olyan régen kialakult nemzeti nyelv írott változatának egységét és „tisztaságát” őrizte általában az idegen hatásoktól, sokszor némi túlzással. Nyilván ennek a „harcnak” a sérült nemzeti öntudat adott „lökést”, és elsősorban az utódok iránti felelősséget emlegették hajtóerőként – mindezt természetesen Klebelsberg is támogatta, sőt szorgalmazta.

Tudni kell, hogy ekkoriban a magyarórák felosztása meglehetősen eltért a jelenkoritól. Az elemi iskolák (nagyjából a mostani alsó tagozat) olvasni, írni, beszélni tanítottak, mint most is. Ám a nyolcosztályos középiskolákban az első két évben (hózzávetőlegesen a mai ötödik-hatodik osztály) kizárólag nyelvtannal foglalkoztak, majd harmadik osztályban vették ennek teljes rendszerezését – ideértve a helyesírást is. Negyedik osztályban stilisztikát, ötödikben retorikát, hatodikban poétikát tanultak a diákok, végül pedig az utolsó két évben irodalomtörténetet az akkor érvényes tanterv előírása szerint.

Erről egy korabeli, 1935-ös írásban a következőket olvashatjuk Bence István megfogalmazásában: „Következik azután a stilisztika-retorika-poetika hármas rendszeresége: ezt valahogy csak átunatkozzák a fiúk. Mondhatnám, a nyelvtani tréning után meg sem kottyán nekik. Ugy fogadják, mint a jégesőt vagy más hasonló elkerülhetetlenségét e titokzatos világnak. Végül az irodalomtörténet mezőin már egészen egykedvűen túrik a hosszú lére eresztett életrajzokat és írói jellemzéseket [...] Hogy mit tud az érettségiző ifjú a magyar nyelvtan titkaiból, azt ne is firtassuk (maguk az érettségi vizsgaelnökök sem igen merik). Hiszen legutoljára a harmadikban tanult az ifjú nyelvtant s akkor még mit értett meg belőle?” (Bence 1935: 163).

Az írás ezután kitér az akkori nyelvtanoktatás visszásságaira is: „Aki azt hiszi, hogy pl. a magyar nyelvtan tanításának eleget tett a középiskola első három osztályában adott „teljes” nyelvtannal, nem áll a modern lélektani és neveléstani elvek talaján. [...] Ma már ugyan több tankönyvünk igyekszik a nyelvtant valami úton-módon közelebb hozni a gyermekhez, elhagyva a régebbi nyelvtanok szörszálhasogató felosztásait (pl. a határozók „rendszere”), egyik tankönyv még a sorrendet is felcseréli és a mondatból kiinduló tárgyalását a hangtannal fejezi be. Mindez azonban csak édeskeveset segít a helyzeten.” (Bence 1935: 164).

85 évvel később kísérteties aktualitása van ezeknek a kijelentéseknek. Ez is jól mutatja, hogy valóban sok a hordalék és a megoldatlan probléma magyar nyelvi oktatásunkban.

2.3. A II. világháború utántól a rendszerváltozásig (a kommunista oktatás nyelvszemlélete)

A második világháború és a második vereség ismét változást hozott az oktatásban is. Kerber Zoltán szavaival élve „Magyarországon 1945 után bevezették a 8+4-es iskolarendszert, mely negyven évre érinthetetlené tette ezt a struktúrát. A Szovjetunióban és a szocialista országokban valójában a cambridge-i iskola² konzervatív változata valósult meg, melyre rátelepült az erős szociológiai-politikai szemlélet.” (Kerber 2009).

A korábbi, ún. sillabusz-szerű, korántsem egységes oktatási terveket az előíró, „túlegységessített”, semmilyen szabadságot sem biztosító, ideológiailag erősen meghatározott tantervutasítások váltották fel, amelyek nagyban meghatározták a tananyagtartalmat is.³

A magyar nyelv tárgyának oktatásában ez nem feltétlenül jelent meg radikálisan: erős maradt a grammatika és az akkor még abba ágyazott helyesírásoktatás, a nyelvművelői vonalat hagyták továbbélni, az óraszám pedig (alsó tagozaton) nem változott egészen 1956-ig, és akkor is csak minimálisan csökkent.

A 60-as években volt kísérlet a tanterv megreformálására, ám az megbukott. 1963-ban pedig ismét, immár jelentősen csökkent a magyaróraszám, mivel a magyar nyelv és irodalom ötfelosztásos szerkezetéből (beszélgetés, olvasás, írás, fogalmazás, nyelvtan és helyesírás) kivették a beszélgetést (l. Adamikné Jászó 1995: 32).

1978-ban valósult meg egy új központi tanterv. Ez különválasztotta a törzsanyagot és a kiegészítő anyagot, a tantervi optimumot és minimumot (l. Palotás–Radó, 2. fejezet), továbbá megjelentek a fakultatív foglalkozások, és nem

2 Két irányzat figyelhető meg ekkor, melynek hatása mai oktatási rendszerünkön is érezhető. A londoni iskola a jelen és jövő felé fordult, háttérbe szorítva a múlttal való foglalkozást (l. a magyar nyelv tantárgyban a mai is dívó, erős kommunikációs szemléletet, a kívánt, de meg nem valósított nyelvi kompetencia és nyelvi kreativitás fejlesztését. A cambridge-i iskola pedig egyfajta ellenképként továbbra is (túlzott) hangsúlyt helyezett a kultúra és hagyomány közvetítésére, azonban a gyakorlatban használhatatlan tudást adott át, szó szerint elitképzést valósított meg, és ennek eredményeként a magoltató jellegű, ismeret- és tananyagközpontú oktatás valósult meg (l. pl. a magyar irodalomoktatást).

3 Részletesebb leírást lásd N. Tóth 2015: 143.

utolsó sorban: csökkent az ideológiai átítatottság is. Viszont ezzel „rögzítették a tudásminimumot [és] óriási anyaggal töltötték ki az oktatás időkeretét, azaz a cambridge-i jelleg tovább erősödött. Az ideológiától és politikától való megszabadulás után a tárgy minden eddiginél nagyobb mértékben fordult a tudományosság felé és távolodott el a gyakorlatiasságtól” (Kerber 2009). A gyakorlatba való átültetés és kiteljesedés természetesen hosszú folyamat volt, és megvalósulása körülbelül a 80-as évek közepére tehető.

A magyar nyelv oktatása szempontjából az 1978-as tanterv ismételt óraszámcsökkenést hozott – legjelentősebben ismét alsó tagozaton, de nem csak ott. Itt jegyzem meg mellékesen, de annál keserűbben, hogy ez volt a harmadik alkalom, hogy a szocialista időszakban csökkent a magyarórák száma. Sajnos mind a mai napig megőriztük ezt a tendenciát – miközben a tananyaghoz kötődő elvárások és a fejlesztési feladatok is bővülnek!

A tananyagtartalomra áttérve kiemelhetjük, hogy a helyesírás oktatását a 78-as tanterv már próbálta elválasztani a nyelvtanoktatástól, és inkább az írás és fogalmazástanításhoz közelítette. Ez azt is jelentette, hogy a tankönyvekben a helyesírási blokkok már önállóan jelentek meg, ám sajnos azt is, hogy mind több lett a szabálypontokra való szó szerinti hivatkozás a lényegi, szummatív megfogalmazások és magyarázatok helyett (Adamikné Jászó 1995: 29). Így meglátásom szerint magyartanításunk megfelelő irányba fordult, ám a túlformalizálás ismét visszavetette. Vagy másként: ahol lehetőség nyílt volna a helyesírás készségének fejlesztésére, a kreatív megközelítésre, éppen ott lett rövidre zárva (és szinte teljesen így van mind a mai napig) a tananyag a jogszabályi hivatkozásokhoz hasonló, továbbra is inkább magoltató megoldással.

Az 1980-as évek, konkrétabban egy 1985-ös törvény fordulatot jelentett az oktatásban. Olyannyira, hogy mondhatnánk, az iskolákban már ekkor megindult a rendszerváltás. Ugyanis a központi ellenőrzés csökkent, a tanári és tananyagbeli szabadság végre érvényesülni kezdett, hiszen a törvény engedélyezte, hogy a központi tantervet „a helyi körülményeknek, a tanulók fejlettségének megfelelően”⁴ alkalmazzák – ahogy erről N. Tóth Ágnes is ír (N. Tóth 2015:

4 1985. évi I. törvény az oktatásról: <http://jogiportal.hu/index.php?id=linibq1d8t60zop-mx&state=19910723&menu=view> (utolsó letöltés: 2021. 05. 16.).

143). Számos irányzat és bizonyos szempontból „szamizdat” tankönyv jelent meg ekkoriban. Ilyen például Zsolnai József NYIK (nyelvi-irodalmi-kommunikációs) programja, Bánréti Zoltán Nyelvtan – Kommunikáció – Irodalom tizenéveseknek programja.

A tananyagtartalom szempontjából ekkorra tehető a kommunikáció mint tantárgyrész megjelenése a magyar nyelv és irodalom oktatásában – és érvényes ez nemcsak a fent említett alternatív vonalakra, hanem a központi tankönyvre is (l. például a Honti–Jobbágyiné-féle gimnáziumi nyelvtankönyvsorozatot). Az alternatív programok, különösképp például a Bánréti-féle pedig már a hagyományos, sok évtizedes (sőt kis túlzással egy évszázados) leíró nyelvtani hagyománnyal is szakítani próbált. Előtérbe helyezte a készségeket, a kreativitást; kiemelt szerep jutott benne a beszédfejlesztésnek, a szövegértési és -olvasási gyakorlatoknak. Továbbá ezek az irányzatok – ahogy nevükből is kitűnik – megpróbálták közelebb hozni, mintegy integrálni a nyelvtant, a kommunikációt és az irodalmat.

Ezek az alternatív irányzatok sajnálatos módon szinte egy az egyben elhaltak, mára kevés maradt ránk belőlük. Annál inkább megerősödött viszont a kommunikációs rész a magyar nyelvi órák tananyagában, amely hanyagolja a kreatív, gyakorlatorientált (valódi kommunikációs) készségfejlesztést, és továbbra is inkább az elméleti, magoltató múlt század eleji modellre épít, tehát kommunikációelméletet oktat, ismeretközpontú, és nem elsősorban a kommunikációs és nyelvi készségeket fejleszti.

2.4. A rendszerváltás utáni három évtized: Nyelvszemlélet-változás az iskolában?

A rendszerváltás után megjelentek a nemzeti alaptantervek, amelyek szintűgy előírónak minősülnek, ám a 85-ös törvény engedékenységének még több teret adtak. Olyannyira, hogy tulajdonképp a bőség zavara jelent meg a tankönyvek, így a magyartankönyvek esetében is. Kerber Zoltánhoz hasonlóan úgy is nyugodtan fogalmazhatnánk, hogy a tankönyvpiac túlzott liberalizálása „kaotikus állapotokat is szült” (Kerber 2009). Ráadásul 1995-ig nem is beszélhetünk NAT-ról, így nem is volt igazán rendezési alap.

Az 1995-ös NAT nem jelentett mindenre megoldást, viszont szerencsés módon felismerte az anyanyelvhez köthető tantárgycsoport (magyar nyelv és irodalom) jelentőségét a teljes oktatási folyamatban: „Az anyanyelvnek életünkben, a fölnövekvő diák személyiségének, gondolkodásmódjának fejlesztésében és így az iskolai nevelésben-oktatásban alapvető szerepe van. [...] Az anyanyelvi képzés átszövi a teljes oktatási-nevelési folyamatot. Keretében mindazokat az ismereteket tudatosítjuk, rendszerezzük és fejlesztjük, amelyeket a diák az iskolában és az iskolán kívül megszerzett. Az anyanyelvi képzés meghatározóan hat a többi műveltségi terület tanítására és elsajátításának színvonalára. [...] Ezért az anyanyelvi nevelésnek – sajátos jelleggel – minden tantárgyban jelen kell lennie.” (NAT 1995).

A 95-ös NAT tehát nagy hangsúlyt fektetett az anyanyelvi nevelésre, azon belül is a magyarórákra: beemelte a tartalmi szabályozásába a szövegértés és -alkotás képességeinek fejlesztését, az olvasás szeretetére való nevelést, a (szöveg)esztétikai nevelést, a kommunikációs ismereteken túl a kommunikációs készségek fejlesztését, valamint a beszédtechnikát is. A tantárgy tehát kiemelt szerepet kapott, újabb, fontosabb területek, tartalmak lettek kijelölve azon belül. Így a tananyagtartalom nőtt... az óraszám viszont ismét csökkent⁵, és mintegy nyelvi sémává kezdett válni a „Gyerekek, holnap nyelvtan helyett irodalmat tartunk!”-féle kijelentés.

A magyar nyelv és irodalom tantárgy szempontjából természetesen számos változást hoztak a későbbi keret- és alaptantervek is. Így például a 2000-es kerettanterv⁶ határozott visszalépést jelentett a magyarórák száma szempontjából, továbbá ismét megerősítette az ismeretalapú, magolásra építő módszertant tananyagszelekciója és struktúrája révén (műveltségterületek helyett ismét tantárgyak). A 2003-as és 2007-es alaptanterv⁷ visszatértek a műveltségi területekhez, de nem határoztak meg műveltségi tartalmakat, valamint egyre erőteljesebben

5 Az óraszámcsökkenéssel kapcsolatban lásd például Kerber Zoltán 2009, 2. táblázatát.

6 A kerettantervek kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 28/2000. (IX. 21.) OM-rendelet.

7 A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 243/2003. (XII. 17.) Korm. rendelet, és a 202/2007. (VII. 31.) Korm. rendelettel módosított, egységes szerkezetbe foglalt szöveg.

jelentették meg az ún. kulcskompetenciákat, előtérbe helyezve az egyén fejlesztését. A 2012-es alaptanterv⁸ pedig visszahozta a műveltségi tartalmakat, a 2020-as implementációja⁹ pedig épp e tanulmány írásakor van folyamatban.

Azonban az 1995 utáni változásokat ez a tanulmány nem kívánja vizsgálni, azt nem történetiként, hanem jelenkoriként kezeli. Ezért egy másik elemzés tárgyát fogják képezni az említett dokumentumok és gyakorlati megvalósulásuk. Másrészt e tanulmány szempontjából bizonyos mértékben felesleges is lenne ezek elemzése, hiszen a magyaróra tananyagtartalmának szintjén nagy változások a 90-es évek közepe óta nem történtek. Természetesen megjelentek újabb témák (pl. a retorika vissza lett vezetve a 9. osztályba, behoztak az (info)kommunikáció és médiához, valamint a szociolingvisztikaiához kapcsolódó tananyagrészeket stb.), és a bővülés azóta is folyamatos, de a szemlélet és a tartalmi gerinc nem változott. Sőt a legutóbbi magyar nyelvi tankönyvek többnyire csak vizualitásukban, kép- és idézetanyagukban térnek el a 2000-es évek tankönyveitől. Így ezen a ponton áttérek annak tárgyalására, hogy milyen tananyagtartalmi problémákkal néz szembe ma magyar nyelv tantárgyunk.

3. Az elmúlt 100 év hozadéka a mai magyar nyelv órákon¹⁰

Látható, hogy a magyar nyelvi tananyag bő száz évre visszamenőleg hordozza olyan irányzatok jegyeit, amelyek vagy idejüket múltak, vagy bár nem azok, de sosem lettek integrálva, sosem lettek egységbe szervezve a korábbi és újabb ismeretekkel és készségfejlesztési szükségletekkel.

8 A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet.

9 A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelet.

10 Az áttekintés elsősorban Tolcsvai Nagy Gábor szerkesztette A magyar nyelv jelene és jövője című kötetben szereplő Kugler Nóra jegyezte A magyarországi magyar anyanyelvoktatás, az anyanyelv-pedagógia helyzete a közoktatásban c. fejezetre támaszkodik (Kugler 2017).

Ilyen a múlt század elejéről a sokszor túlzottan részletes nyelvtanoktatás és a nyelvtanközpontúság. Be kell vallani, hogy a nyelvészek többsége (aki nem grammatikával foglalkozik) sem veszi feltétlen hasznát a számos határozótípus megkülönböztetésének, a legtöbb nem szakember számára pedig egyszerűen felesleges – a tőtípusok és ragtípusok kiterjedt és gyakran teljességre törekvő ismeretével együtt.

A szélsőségesebbnek mondható nyelvművelő szemlélet, a purizmus a tananyag szintjén már kevésbé van jelen, ám ennek nyoma még mindig fellelhető abban, hogy az emberek mind a mai napig a magyar nyelvi formákat és a helyesírási kérdéseket is a helyes-helytelen kizárólagos dichotómiájában képzelik el. A nyelvhasználati tényezőkkel, így például az adekvátsággal koránt sincsenek tisztában, hiszen nem is igazán nevelik erre őket. Másképp megfogalmazva: ideális esetben a „mikor, hol helyes és mikor, hol nem?” kérdésének kellene megfogalmazódnia, és az előíró „csak így jó” és a leíró „mindenhowy jó” sem igazi válasz, hiszen a helyesírást és a beszédet is nagyban meghatározza a kommunikációs helyzet, a szándék, a jelentés stb.

A tananyag tanúsága szerint a nyelv rendszerszemléletének és kommunikációs szemléletének a „szervesülése” még nem ment végbe, összefüggéseik sokszor nem láthatók vagy csak esetlegesek – pedig utóbbi már a 80-as években megjelent a tananyagban. A kommunikáció elméletével például sokkal többet foglalkozik a tananyag, mint amennyi a nyelvi kommunikáció megértéséhez, különösen gyakorlatának fejlesztéséhez szükséges. Az anyanyelvi órán elsősorban és tulajdonképp kizárólag azokkal a kommunikációs ismeretekkel kellene foglalkozni, amelyek közvetlen kapcsolatban vannak az írásbeli és szóbeli megnyilvánulásokkal, magyarul az írás-olvasással, valamint a beszéddel. Minden más egy másik tudományterülethez tartozik, amelynek véleményem szerint egyáltalán nincs helye a magyar nyelvi tananyagban, nem lenne szabad összemosni vele, mint ahogy az az elmúlt évtizedekben sajnos gyakorlattá vált.¹¹

11 Állítom ezt úgy is, hogy természetesen a kommunikáció mint terület egyértelműen a magyar nyelv iskolai tárgyhoz kapcsolódik a legjobban, illetve azonos műveltségi területhez tartozik.

Továbbá Kerber következő megállapítása nemcsak releváns, de mindmáig aktuális is: „[M]ég ezek a [kommunikációs] tananyagrészek is hajlamosak szem elől téveszteni azt a tényt, hogy a nyelv és a nyelvhasználat minden diák hétköznapjainak alapvető és egyik legnyilvánvalóbb tapasztalata. Nem teremtik meg a kapcsolatot a tanult és a tapasztalt, előzetes tudás között. Erről a tankönyvek gyakorlatilag nem vesznek tudomást. Semmilyen módon nem építenek a hétköznapi tudásra, nem használják azokat az információkat, amelyekkel a diákok rendelkeznek (informális tudás), nem ölelik fel az információszerzés multimédiás lehetőségeit sem. **A nyelvtudományt egy elszigetelt, jól körülhatárolható tananyagként jelenítik meg, amely gyakorlatidegen és igen kevésbé képes érdeklődést, intellektuális izgalmat kiváltani.**” (Kerber 2008: 86, kiemelés tőlem – K. J. Á.).

Üdvözlendő, hogy a rendszerváltás után felismerték a nyelvi készségfejlesztés szükségességét, a kompetenciák fontosságát, valamint hogy elméletileg, papíron ezeket bevezették a tananyagba. Azonban sajnos ez még most sincs így, nem valósult meg kellő mértékben; hatalmas hiányok, szakadékok vannak a módszertanban és az elérhető tananyagokban is.

A nyelvnek továbbá számos más aspektusa ismert és releváns az egyén és a közösség szempontjából. Az ezekről való tanításnak is az anyanyelvi nevelés fontos részét kellene képeznie. Konkrétabban: az anyanyelvnek jelentős, tulajdonképpen primer szerepe van a világ megismerésében, a fogalomalkotásban, a tanulásban, a gondolkodás alakulásában. Emellett a nyelv az egyik legtermészetesebb kultúráközvetítő is, élő és önmagát folyamatosan (újra)alkotó hagyomány, amely ezáltal az egyéni és közösségi identitásra is közvetlen hatással van.¹²

12 Említésre érdemes – bár itt nem részletezett – Karácsony Sándor munkássága, aki a nyelv szerepét a nevelés-oktatásban társaslélektani szempontból is leírta Wilhelm Wundt munkássága által ihletve. Az itt relevanciával bíró megállapítása következőképp hangzik: „A nyelvi és a többi hozzá hasonló (jogi stb.) jelenségek csak abban az esetben magyarázhatók, ha az egyén szellemi élete fölé feltételezünk egy objektív szellemet, amelynek hatására az egyén képes nyelvel élni, műalkotásokat létrehozni, vagy megérteni és élvezni stb. Ez az objektív szellem az emberi közösség és közösségeké, alkotásai hagyományozódnak az egyénekre, és inspirálják azokat újabb alkotásokra. Így válik lehetségessé az egyéni nyelv, melynek funkciója során az eredmények részben megegyeznek a hagyományos nyelvvél,

Mindez tananyagtartalom és módszertan szempontjából is teljesen kiaknázatlan terület. Pedig a szociolingvisztika, a kognitív nyelvészet, a pszicholingvisztika, az antropológiai nyelvészet, a generatív nyelvészet stb. – mind jelentős tudományos alapot hozott már létre ahhoz, hogy ez a szemlélet és a gyakorlat szintjén is beépíthető legyen az anyanyelvi nevelésbe. Kerber ezt a következőképp fogalmazza meg: „A pszicholingvisztika, neurolingvisztika, szociolingvisztika stb. vizsgált témakörei, feltett kérdései izgalmassá, élővé tehetnék a tantárgyat, megmutathatnák a diákoknak, hogy ez a tárgy nemcsak holt betű, ezer szállal kötődik a mindennapokban is felmerülő kérdésekhez, problémákhoz.” (Kerber 2008: 85).

Az egyén és nyelv előbb említett viszonya mellett szerencsére fokozatosan megjelent a magyaroktatásban a társadalom és a nyelv viszonya. Így például a magyar nyelvi tananyagban találhatunk nyelvtörténetre, nyelvhasználatra, nyelvi rétegekre, nyelvi illemre stb. vonatkozó részeket. Ám ezek mennyisége és minősége (és ezáltal aránya és hangsúlya) korántsem kielégítő.

Összességében a magyartankönyvek tartalma és az elsajátításukhoz biztosított időkeret viszonyában a 60-as, 70-es évek óta megfigyelhető egy tendencia. Mind a mai napig egyre nő a témák száma, az órakeret pedig csökken. Persze ez nem minden esetben jelentette vagy jelenti a tananyag bővülését, hiszen előfordult, hogy tananyagtartalmakat, fejezeteket tagoltak szét vagy vontak össze. Viszont továbbra is megállapítható, hogy az elvárt, oktatandó ismeretanyag nagyobb, szétagoltabb, atomisztikusabb lett, ezzel növelve a tananyag mozaikszerűségét, eklektikusságát.

Az említett eklektikusságnak, egység nélküliségnek az oka továbbá az is, hogy a tananyagban egyrészt külön életet él a nyelvtan és a kommunikáció – már a nyelvtan hagyományos, leíró jellege miatt is –, másrészt úgy váltakozik e két terület, és keveredik a funkcionális és a leíró szemlélet, hogy nem segíti hozzá a tanulókat a nyelvről alkotott kép áttekinthetőségéhez. A funkcionális, kognitív nyelvészeti felfogás bevezetése az oktatásban megszüntetné ezt az el-

részben elkallódnak, részben pedig, kedvező körülmények között, újabb anyaggal gyarapítják és gazdagítják a következő generációra hagyományozandó garmadát.” (Karácsony 1947: 45–46).

lentmondást, átláthatóbbá tenné az összefüggéseket a nyelvi elemek között, a nyelvi elemek és a nyelvhasználat között, és valódi alapot adna nemcsak a nyelvi készségek fejlesztéséhez, de közelebb is hozná a tanulókhöz a tananyagot. Ráébreszthetné őket arra, hogy közülük van a nyelvhez, ezáltal az anyanyelvóra belülről motiválttá válhatna.¹³

4. Az anyanyelv szerepe az oktatásban (összefoglalás helyett)

Az a véleményem, hogy újra kellene gondolnunk teljes anyanyelvi oktatásunkat, egészen az alapoktól. Számos lefejtendő és átalakítandó rész van már a tananyagban is, a módszertanról nem is beszélve, az irodalomoktatással való összefüggésekre ki sem térve. El kellene felejttenünk azt, hogy a magyar nyelvi órákat a nyelvtannal azonosítsuk, hogy a helyesírást és a nyelvhelyességet pusztán egy szabályzat alapján tanítsuk, hogy azt higgyük, anyanyelvünk oktatása kimerülhet a kommunikatív szemléletben.

Mert az anyanyelv a közösség számára nem pusztán kommunikációs eszköz, hanem a közösség folyamatos újraalkotásának is eszköze, a közösséghez tartozás legtermészetesebb szimbóluma, az egyén identitásának egyik legfontosabb meghatározója. Az anyanyelvhez kötődnek ezenkívül emberi tapasztalataink, egyéni életünk kezdetétől a világról szerzett ismeretek, bizonyos fokig a gondolkodás is.

Egy felvidéki pszichológus, Ágh Dávid ezt a következőképp fogalmazza meg: „az anyanyelv mélyen belénk ivódik, olyannyira, hogy agyunkban nagyobb terület aktiválódik nyelvhasználatkor, mint a később elsajátított nyelvek esetében. Ebből is következik, hogy az anyanyelvi oktatás az ismeretszerzés leg-

13 Lásd például Szilágyi N. Sándor ebben a témában írt munkáit (pl. Szilágyi N. Sándor 2000) és ismeretterjesztő cikkeit (Szilágyi N. Sándor: nincs olyan, hogy A Magyar Nyelv –<https://www.maszol.ro/index.php/kultura/20688-szilagy-i-n-sandor-nincs-olyan-hogy-a-magyar-nyelv>), valamint az elsősorban Tolcsvai Nagy Gábor és Kugler Nóra nevéhez kapcsolható funkcionális-kognitív szemléletű tankönyveket (pl. Kugler–Tolcsvai Nagy 1998).

hatékonyabb módja, a pontos fogalomalkotás legtermészetesebb közvetítője.” (Ágh [é. n]).

Anyanyelvünk tulajdonképp kommunikáció, gondolkodás, megismerés, kultúra, művészet, viselkedés, identitás, stílus, személyiség és még sorolhatnánk a kulcsszavakat. E láthatóan komplex jelenséget csak úgy oktathatjuk, ha képesek vagyunk részeit egymással kapcsolatba hozni, szintetizálni. Ezzel feloldva a jelenlegi széttagoltságát és aránytalanságát, és ha megkezdjük az alapvető szemléletváltást, melynek két maximája a következő lehetne:

Az anyanyelvről és használatáról tanítunk, és nem az anyanyelvet.

Közös nyelvünk önazonosságunk és közösségi létünk alapja – ennek megfelelő, kitüntetett helyet érdemel tehát oktatásunkban is.

IRODALOMJEGYZÉK

- Adamikné Jászó Anna 1995: A nyelvtankönyvekről. *Magyartanítás* 36. (1995/4.) 28–32.
- Ágh Dávid [é. n.]: Anyanyelven innen és túl. Interjú Ágh Dávid klinikai szakpszichológussal. Zákkladná škola s VJM – Alapiskola, Zlaté Klasy – Nagymagyar (html-dokumentum) <http://www.magyarisuli.sk/megkerdez-tuek-a-pszichologust.html> (utolsó letöltés: 2021. 01. 07.)
- Bánréti Zoltán 1996: *Nyelvtan és kommunikáció* 1., 2. Nodus Kiadó, Veszprém.
- Bánréti Zoltán 1997: *Nyelvtan-kommunikáció: Szövegtan, nyelvelmélet, generatív mondattan*. Nodus Kiadó, Veszprém.
- Bence István 1935: A magyar nyelv középiskoláinkban. *Magyar Szemle* 23. (1935/1–4.) 161–169.
- Honti Mária – Jobbágyiné András Katalin 2000: *Magyar Nyelv* I., II., III., IV. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Karácsony Sándor 1947: *A magyar béke*. Exodus, Budapest. 45–46.
- Kerber Zoltán 2008: Nyelvtankönyvek négy évtizede. In: Medve Anna – Szépe György (szerk.): *Anyanyelvi nevelési tanulmányok* III. Iskolakultúra, Budapest. 83–96.
- Kerber Zoltán 2009: A magyar nyelv és irodalom tantárgy problémái az ezredfordulón. <https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/tantargyak-helyzete/magyar-nyelv-irodalom> (utolsó letöltés: 2021. 01. 07.)
- Kugler Nóra 2017: A magyarországi magyar anyanyelvoktatás, az anyanyelv-pedagógia helyzete a közoktatásban In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó, Budapest. 336–356.
- Kugler Nóra – Tolcsvai Nagy Gábor 1998: *Magyar nyelv tankönyv 14–15 éveseknek*. Egyetemi Nyomda, Budapest.
- N. Tóth Ágnes 2015: *A pedagógia adósságai*. Savaria University Press, Szombathely.
- Palotás Zoltán – Radó Péter (szerk.) 2003: A közoktatás tartalmi szabályozásának rendszere Magyarországon. Országos Közoktatási Intézet, Budapest. 2. fejezet. <https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/kozoktatasi-tartalmi/2-kozoktatasi-tartalmi> (utolsó letöltés: 2021. 01. 07.)

Szilágyi N. Sándor 2000: *Világunk, a nyelv*. Osiris Kiadó, Budapest.

Szilágyi N. Sándor: nincs olyan, hogy A Magyar Nyelv. <https://www.maszol.ro/index.php/kultura/20688-szilagyi-n-sandor-nincs-olyan-hogy-a-magyar-nyelv> (utolsó letöltés: 2021. 01. 07.)

Jogszabályok

1985. évi I. törvény az oktatásról (<http://jogiportal.hu/index.php?id=linibq1d-8t60zopmx&state=19910723&menu=view>)

Nemzeti alaptanterv 1995 = 130/1995. (X. 26.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról

S Á R K Ö Z Y P É T E R

EGYEDÜL NEM MEGY... TRIANON UTÁN. GONDOLATOK A KÜLFÖLDI EGYETEMISTÁK HUNGAROLÓGIAI KÉPZÉSÉNEK FONTOSSÁGÁRÓL

1. Néhány személyes momentum hungarológiai munkásságomról

Idén ötven éve annak, hogy külföldi, elsősorban olasz egyetemisták hungarológiai képzésével foglalkozom.¹ Egyetemi tanulmányaim után a budapesti Eötvös József gimnáziumban tanítottam magyart és olasz nyelvet, de emellett 1971-től a Debreceni Nyári Egyetemen az olasz ösztöndíjasok tanára voltam. Minden nyáron négy héten át a nyelvórák mellett magyar irodalom- és kultúrtörténeti előadásokat tartottam magyar szakos olasz egyetemi hallgatók számára. Ezt a munkát 1990-ig folytattam, akkor is, amikor 1975-től az ELTE Olasz Nyelv és Irodalom Tanszékének voltam irodalomtörténész docense, majd egyetemi ma-

1 Hungarológiai képzés alatt külföldi egyetemi hallgatók magyar nyelv és irodalom, történelem, művészet- és művelődéstörténet oktatását értem, melynek természetesen része a magyar nyelvtörténet, beleértve a nyelvrokonság kérdésének oktatását is. Az összes finn és ugor nyelvre irányuló finnugrisztika viszont nem a hungarológia, hanem az általános nyelvészet egyik tárgya, melynek felvétele a nyelvészet iránt érdeklődő magyar szakosok számára ajánlott.

gántanára lettem, később pedig az MTA Irodalomtudományi Intézet magyar-olasz kultúrtörténeti kapcsolatokkal foglalkozó tudományos munkatársa, végül pedig a római magyar tanszék tanára lettem.

1979-ben három éves vendégtanári megbízást nyertem el a Római La Sapienza Tudományegyetem magyar tanszékének vezetésére. Itt olasz nemzeti habilitációs pályázaton való eredményes részvétel után 1981-ben állandó kinevezést kaptam a magyar tanszék vezetésére. 1985–2005 között az Olaszországi Egyetemi Hungarológiai Központ alapító vezetője voltam és 30 éven át az utolsó (ma is megjelenő) külföldi hungarológiai folyóirat, a Rivista di Studi Ungheresi alapító főszerkesztője. 1996-ban én voltam a Rómában a Magyar művelődés és a kereszténység témájáról rendezett IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus rendezője. 2015-ben 36 évi munkaviszony után rendes egyetemi tanárként (professore ordinario) mentem nyugdíjba.

2. A Collegium Hungaricumoktól az egyetemi oktatóhelyeken át a hungarológiai képzések visszaszorulásáig Európa egyetemmein

Tekintettel hungarológiai munkásságomra, ezen belül 36 éves római egyetemi tanári és tudományos munkásságomra, előadásomban arra szeretném felhívni a hungarológia és a magyar nyelv külföldiek számára történő oktatása iránt elkötelezett vagy érdeklődő kollégák figyelmét, hogy a külföldi hungarológiai képzés felgyülemlett problémáinak megoldása szempontjából az utolsó pillanatban vagyunk. Szinte az összes nyugat-európai és észak-amerikai egyetemi magyar tanszék megszűnt vagy megszűnőben van, esetleg átalakult valamely általános nyelvészeti, finnugor vagy szláv intézet (egyik) nyelvi lektorátusává, azaz lényegében visszalépett a nyelvoktatás szintjére, vagy legalábbis, legjobb esetben is jóval kedvezőtlenebb helyzetből próbálhat ugyanúgy vagy ugyanannyit oktatni, mint korábban.²

2 Erről a folyamatról a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Kolozsvár, 2011) óta az utóbbi tíz évben több tanulmányt írtam tudományos tanulmánykötetekben és a Hítel c.

Ez ellen azt lehetne érvként említeni, hogy mindez ugyan igaz, de a Külgazdasági és Külügyminisztérium irányítása alá tartozó Balassi Intézetnek és a különböző vasárnapi iskoláknak, a Körösi Csoma tervnek stb. köszönhetően a világon ma is milyen sok helyen folyik (tegyük hozzá, legtöbbször igen lelkes, de gyakran tanári gyakorlattal nem rendelkező fiatalok segítségével) a magyar nyelv tanítása (énektanítással, táncházakkal, nyári magyarországi ösztöndíjas táborokkal stb.). Mindez tényleg nagyon fontos a külföldön élő magyarok gyerekeinek magyarságtudatát fenntartani igyekvő honfitársaink számára. Ugyanakkor ez nem az eredeti értelemben vett hungarológia, és sajnos semmi köze sincs a külföldi értelmiségiek magyar kultúrtörténet iránti érdeklődésének felkeltéséhez, illetve a hungarológiai stúdiumoknak ehhez kapcsolódó egyetemi oktatásához. Legalábbis bizonyosan nem abban az értelemben, ahogy azt Gragger Róbert, gróf Klebelsberg Kunó, Gerevich Tibor és társaik a világháború és a trianoni döntés tragédiája után elképzelték. Úgy is fogalmazhatnám, külföldön élő magyar honfitársaink és gyermekei magyar azonosságtudatának őrzése jelentős részben, valamint jellemzően a konzulátusok feladatkörébe tartozó nemzetpolitikai tevékenység (de nem hungarológia).

A Collegium Hungaricumok, de általánosabban véve a hungarológiai intézményrendszer kidolgozóinak magyarságtudományi terve kis, de képzett, nyugati értelmiségi fiatalokból álló csoportok hungarológiai képzését célozta a nagy külföldi egyetemeken: Bécsben és Berlinben 1924-től, Rómában 1928-tól. Összességében 40 Magyar Tanulmányi Központ, Magyar Intézet alakult: pl. Tartuban 1923-ban, Párizsban 1928-ban, Stockholmban 1929-ben, Bolognában 1940-ben, Milánóban 1941-ben.

Londonban, Párizsban, Milánóban, Padovában azért is alakultak hungarológiai műhelyek, hogy az új értelmiségi generáció ne ellenszenvvel nézzen a versaillesi béketárgyalások során megalázott és a korabeli angol–francia, cseh, román és jugoszláv újságokban naponta gyalázott Magyarországra és a magyar népre. Hanem inkább ismerje meg alaposan és tanulja meg megbecsülni a ma-

folyóiratban. Ezért ezt most nem kívánom megismételni, csak a tényt rögzítem, hogy jelenleg Nyugat-Európában csak Firenzében, Padovában létezik igazi magyar tanszék, esetleg még ennek tekinthetjük a bécsi és berlini Finnugor Intézetet, valamint a megszűnőben lévő londoni magyar tanszéket. A többi helyen csak lektorátus működik.

gyar történelem és kultúra európai értékeit. Ez tehát nemcsak kulturális és kultúrpolitikai, hanem diplomáciai mesterterv is volt egyben.

Ezért tettek meg mindent 1920 és 1940 között a nagy európai egyetemeken a magyar tanszékek létrehozásáért. Ezért küldtek ki felkészült, művelt, legalább egyetemi magántanári vagy gimnáziumi rendes tanári gyakorlattal rendelkező tanárokat, vendégprofesszorokat. Valamint ezért hívtak meg Magyarországra külföldi előadókat, mint Aurélien Sauvageot nyelvészt vagy Rodolfo Mosca olasz történész professzort, hogy azok a hazájukba visszatérve a magyar történelem, nyelvészet és irodalom egyetemi tanárai legyenek.

Hasonló szerepet szántak a nagy európai fővárosokban, Bécsben, Berlinben, Párizsban alapított Collegium Hungaricumoknak és a Római Magyar Akadémiának, sőt az Isztambuli Magyar Intézetnek, amelyeknek a feladata egyrészt jelentős magyar tudósok külföldi könyvtári kutatásainak biztosítása és támogatása. Ezenkívül a cél a magyar képzőművészek több éves külföldi ösztöndíjas útjainak biztosítása volt, illetve ezek révén is elő kívánták mozdítani a magyar tudósok és művészek, valamint az angol, francia, német, olasz professzorok, művészek közvetlen kapcsolatait. Ez a korszak a II. világháborúig, illetve egy-két helyen, mint Bécsben és Rómában 1948-ig, a fordulat éve végéig tartott. Aztán húsz év teljes cezúra, elzártság következett.³

Majd csak a hatvanas évek Kádár-rendszere „nyugati nyitás” politikájának köszönhetően kezdődött ismét el valami. Nem a klebelsbergi világ, de legalább valami pozitív. Az ösztöndíjas kutatók lassan ismét kiutazhattak (persze megfelelő ellenőrzés mellett) nyugatra, a régen magyar tanszékekkel rendelkező egyetemekre, és ott felvehették a kapcsolatot akár a más egyetemeken tanító „diszszidens” magyar tanárokkal is, sőt részt vehettek tudományos konferenciákon. Újrakezdődött a vendégtanárok küldése és a Magyar Tudományos Akadémia segítségével (különös hála Szentágothai Jánosnak, Kosáry Domokosnak, Kla-

3 A Római Magyar Akadémia 100 éves történetéről és mai állapotáról több tanulmányt írtam, legutóbb a Magyar Tudomány 2018. 4. számában (Az MTA Római Magyar Történeti Intézete és utóda a 90 évvel ezelőtt alapított Római Magyar Akadémia). Ehhez l. még pl. Csorba 1998 is.

niczay Tibornak és az ügyet előmozdító néhány tudósunknak) az egyetemek is elkezdtek felvenni a külföldi tudományos kapcsolatokat és újraéleszteni a hagyományos cserekapcsolatokat.

3. Új kezdetek

1970-től ismét elindult a külföldi magyar szakos egyetemisták nyári hungarológiai képzése (beleértve az erdélyi és felvidéki magyar szakosokat) a még Han-kiss János professzor és Milleker Rezső által 1927-ben alapított Debreceni Nyári Egyetemen. Nem sokkal a kezdetek után megjelentek az amerikai magyarok is, sőt idegen nyelvű diákok is. Ezt az tette lehetővé, hogy az előadások német, olasz, angol és francia nyelven folytak. A magyarnyelv-órák túlsúlya már a harmincas években kialakult, mivel akkorra a külföldiek létszáma megközelítette a háromszázat. 1935-ben a nyelvtudást bizonyító oklevél mellett szerepelt a Certificat d'études hongroises, amely a hungarológiai ismeretekben szerzett előmenetelt értékelte.

Az első két évtizedben rendszeresen tartottak előadásokat több mint öt nyelven a debreceni egyetem híres professzorai – csak néhány nevet említve: Barta János, Bán Imre, Kálmán Béla, Gunda Béla, Országh László. Majd a „fiatalok”: Tamás Attila, Bitskey István, Görömbei Andor. Ekkor még a hallgatók között ott voltak a kolozsvári, újvidéki, nyitrai magyar szakos diákok, és olyan neves emberek, mint Bori Imre, Kányádi Sándor vagy a nyelvész Lotz János.

Az 1958-as újraindulás után, de különösen is az 1990-es évektől a Debreceni Nyári Egyetemen is még inkább megerősödött a nyelviskolai jelleg, mert nem bírta állni a versenyt a gombaként szaporodó nyári egyetemekkel, amelyekben a nyelvórák mellett heti egy-két órában „magyar mint idegen nyelv” szakot is végeztek tanították a magyar történelmet és irodalmat (vö. Sárközy 2012).

1977-ben megalakulhatott a Nemzetközi Hungarológiai Társaság, mely összefogta a külföldi magyar tanszékek oktatóit és a hungarológus kutatókat a magyar tudományossággal. Igaz, akkor még csak „Nemzetközi Magyar Filoló-

giai Társaság” néven, a hungarológia terminus talán nem tűnt akkoriban elég „szalonképesnek”.⁴

A 80-as évek végén mindezzel együtt több tucat nagy európai egyetemen volt egyetemi professzorok vezetete magyarságtudományi tanszék: Bécsben, Berlinben, Helsinkiben, Turkuban, Stockholmban, Uppsalában, Göttingenben, Groningenben, Párizsban, Lyonban, hogy néhány fontos központot említsek. Olaszországban nem kevesebb, mint tíz egyetemen folyt hungarológiai képzés.⁵

4. Újabb kétségek, a magyarságtudományi képzések leépítése

Jelenleg nyugaton már csak négy olasz egyetemen létezik magyar tanszék (Firenzében és Padovában rendszeren kinevezett egyetemi tanárok vezetésével, valamint szerződéses tanárokkal Rómában és Udinében), míg Bécs és a berlini Humboldt kivételével az összes nyugat-európai egyetemen megszűntek a magyar tanszékek, helyükben ma már csak lektorátusok működnek, ami állítólag jobb, mint a semmi.⁶ Szerintem rosszabb, mert elfedi a szomorú valóságot, hogy immár másfél évtizede nem folyik a nyugati értelmiségiek hungarológiai

4 Érdemes még megjegyezni, hogy ebből a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságból lett 2002-ben Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. A nevében tehát 2002-ben megjelent a magyarságtudomány szó. Recenzáló folyóirata Hungarológiai Értesítő néven futott 1979 és 2000 között, jelenleg a társaság az angol nyelvű Hungarian Studies adja ki, 2020-ban jelent meg a 34. kötete – a szerk.

5 Olaszországban azért volt a legtöbb magyar tanszék a nyolcvanas években, mert az követően, hogy 1948-ban a padovai és római egyetemi magyar tanszékeken a továbbra is érvényben lévő kultúregyezmény értelmében csak magyar vendégtanárok oktathattak volna, ezért a két tanszék felfüggesztése után a Magyarországra haza térni nem kívánó Olaszországban élő magyar tanárok, oktatók, Bolognában, Firenzében, Milánóban, Nápolyban, Paviában, Torinóban és Velencében alapítottak magyar tanszékeket. Így az 1965-ben megújított kultúregyezmény által újrálétesített római és padovai magyar tanszékekkel együtt mindent összevetve tíz egyetemen folyt mintegy 100-150 olasz egyetemi diák képzése.

6 Mindazonáltal érdekes lenne annak számbavétele is, hogy a magyar oktatási programoknak helyet adó egyetemi alegységek nevétől függetlenül, hány tanszéken van BA vagy BA+-MA-szintű magyar szak. Utóbbira példa a Tartui Egyetem, ahol 1994-ben Pomozi Péter

felkészítése (vö. Sárközy 2017: 68–81).

Azt még megértettem, hogy a Kádár-rendszer túlélői egészen az első Fidesz-kormány megalakulásáig folytatták a túlélési taktikájukat? Már 1989-ben kiadták a jelszót, úgy kell mindent megváltoztatni, hogy minden maradjon úgy, mint régen. Úgy is lett. Végeredményben a külföldi egyetemek és lektorátusok működtetése továbbra is a régi rendszer gyakorlata szerint folyt tovább.⁷

Azt is megértettem, hogy Antall Józsefnek és kormányának nem volt lehetősége a külföldi kulturális politika átalakításával foglalkozni. Azt viszont nem értettem meg, és máig nem értem, hogy 1998-ban és az utána következő négy évben az akkori kormány a nemzetközi magyarságtudomány terén miért nem tette meg azt, amit a rendszerváltás után az Antall-kormány nem tudott megtenni, mert akkor a Varsói Szerződésből való kilépés fontosabb volt.

5. Mi történt 1998 után?

Viszont 1998 után lett volna erre lehetőség. Aztán 2002 után megint restaurálódott a „régí világ”, és hungarológia még mindig partvonalon kívül maradt. Felmondták a nemzetközi ösztöndíjas cseréket, megszüntették a nyári egyetemeken az egyetemi magyar szakos hallgatók hungarológiai képzését. 1980–2000 között évente kb. 10 római diákot tudtam Debrecenbe küldeni, 2006 után már egyet sem, arról nem is szólva, hogy nem is volt hova. Miért? Mert a nyári egyetemek profilja nem éppen a szigorú szakmaiság jegyében alakult át.

Az is nehezítette a külföldi, legtöbb esetben egy tanárból és egy lektorból álló magyar tanszékek helyzetét, hogy az összes 70-es években kinevezett egyetemi ta-

kezdeményezte a magyar szak megalapítását. Itt ugyan kezdeti hatalmas lendület az ezredfordulóra elfogyott, aminek számos, hungarológián kívüli oka is van. Azonban ez az alapítás azt kétségkívül mutatja, hogy kedvező oktatáspolitikai környezetben önálló tanszék nélkül is lehetséges volt akár a graggeri hungarológiai koncepció szellemében fogant szakot és tanegységlistát is létrehozni – a szerk.

7 Erről, hogy „Nyugaton a helyzet változatlan” 1990–1998 között egymás után írtam cikkeket a Magyar Nemzetbe, Új Magyarországba és a Hítelbe. Összegyűjtve ma is olvashatók az *Andata e ritorno. Olaszországi jegyzetek 1990–2015 c. kötetem első részében* (15–145).

nárnak (legyen külföldi vagy magyar) a 2000-es évek első két évtizedében egymás után nyugdíjba kellett menni. A magyar külügyi tárcánál ennek az égető problémának a megoldására nem született stratégia. Azért említem a külügyet, mert a Művelődésügyi Minisztérium megszűnésével a nemzetközi kapcsolatokat átvette a külügy. Így aztán akadálytalanul megszűntethetőkké váltak a nyugati egyetemeken a magyar tanszékek, a legjobb esetben lektorátusokká alakultak át.

Emellett igen szomorú volt azt volt látni, hogy a tudományos kutatás és a művészi alkotómunka segítésére létesített Collegium Hungaricumok és más Magyar Intézetek egymás után „kultúrházakká” alakultak át. Bécsben a gyönyörű barokk Magyar Testőrpalotát még a hatvanas években elkótyavetyélte Kádár János kormánya, és a Duna-csatorna melletti külvárosban építettek egy meglehetősen ízléstelen szocreál irodaházat a kiküldött munkatársak részére. De még ott is, ahol erre megmaradt a lehetőség, mint a négyemeletes barokk palotában lévő Római Magyar Akadémia és a mellette létesített kétemeletes művészház esetében, az intézmény az új évezredben fokról fokra visszaváltozott nagykövetségi vendégházzá, ahol az 1990 után visszaköltözött tudományos kutatók és művészek helyébe ismét a nagykövetség dolgozói és vendégei költöztek be.

Aztán jött a harmadik rendszerváltás, de sajnos az újjászületés nem. Ahogy még 1990 szeptemberében írtam, Nyugaton „a Hivatal” helyzete változatlan. A nagykövetség két évig tartó tatarozása alatt az egész személyzet beköltözött a Falconieri-palotába, és ott is maradtak máig a kutatók, tudósok, egyetemi tanárok, írók számra létesített lakásokban, és a művészház festők, szobrászok egykori műterem lakásai helyén létesített lakásokba az átutazó vendégeket szállásolják el. Mindez a 2006-ban alakult kormánynak tudható be, mely megszüntette az államközi ösztöndíjascserét, amelynek köszönhetően korábban, 1965–2005 között több ezer kutató és művész élhetett és dolgozhatott Rómában. De mindezt már több tanulmányomban megírtam és közöltem (l. bővebben Sárközy 2015: 9–144), legutóbb a Magyar Tudomány 2018. évfolyamában (Sárközy 2018), mert mit csináljon az ember a falakkal szemben, ha csak borsója van?

Mindezeket hallva, azt lehet minderre mondani, hogy eső után köpönyeg. Miért kell egy öreg, nyugdíjas tanárnak állandóan siránkoznia? De az én „siránkozásom” semmi a néhány éve megjelent hangokhoz képest, amelyek arról szólnak, hogy az utóbbi tíz évben mennyi igaztalan kritika érte és éri nemcsak a magyar

kormányt, de egész Magyarországot, a magyar kultúrát, mindent, ami magyar. És ez sajnos valóban így van, Magyarországot számos megalapozatlan, sőt olykor tendenciózusan ellenséges kritika éri a nyugat-európai és az amerikai sajtóban.

Csakhogy ennek éppen az az egyik oka, hogy az egyetemi hungarológiai képzés és a külföldi magyar tudományos intézetek, egyetemi tanszékek szerepe megszűnt, és így az a kultúrdiplomáciai misszió, melyet ezek évtizedeken át mégiscsak betöltöttek, hol jobban, hol kevésbé jól, szintén megszűnt. Így nem alakulhat ki egy szélesebb, magasan képzett, Magyarországot igazán ismerő nyugati értelmiségi réteg. A magyar tudósok és művészek tartós külföldi jelenlétének elmaradása csak súlyosbítja a helyzetet. Így valódi vita gyakran nem jön létre, a valódi nemzeti érdekvédelem sem.

Tisza István és Apponyi Alberték nemzedékével szemben Trianon után Bethlen István, Klebelsberg Kunó, Teleki Pál voltak azok, akik megértették, hogy egyedül nem megy – Trianon után. Szövetségeseiket kell találnunk a nyugati értelmiségiek, tudósok, művészek és politikusok között. Ezért is létesítették a külföldi egyetemi tanszékeket, tudományos intézeteket, küldtek ösztöndíjas tudósokat és művészeket hosszabb időre külföldre.

6. „Egyedül nem megy” – Az értelmiségi közhangulat fontossága

Jó lenne, ha ezt ma is megértenék mindazok, akiknek feladata az ország értékeinek védelme és képviselete. Legalább a jövő biztosítása végett kezdjünk ismét hozzáfogni a külföldi magyarbarát értelmiségiek képzéséhez. Ehhez pedig valóban nem (csak) vasárnapi (nyelv)iskolákra, hanem igazi egyetemi tanszékekre, igazi professzorokra, Collegium Hungaricumokra, Magyar Intézetekre, Magyar Tanszékekre, külföldön élő és dolgozó magyar tudósokra és művészekre, a külföldi hungarológia intézményrendszerének megújítására van szükség, amely közvetíteni tudja a magyarság eredményeit és érdemeit Európába. Mindez sokba kerülne. De nagyon megérné. Az országnak és a Kárpát-medencei magyarságnak egyaránt. Talán még nem késő megértenünk, hogy „egyedül nem megy”. Igaz, ez nem megy egyik napról a másikra.

IRODALOMJEGYZÉK

- Csorba László 1998: A Római Magyar Akadémia története 1945 után. In: Csorba László (szerk.): *Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában*. HG&Társ, Budapest. 59–62.
- Sárközy Péter 2012: Debrecenbe kéne menni – nyári egyetemre. *Nyelvünk és Kultúránk* 170. 20–25.
- Sárközy Péter 2015: *Andata e ritorno. Olaszországi jegyzetek 1990–2015*. Nap Kiadó, Budapest.
- Sárközy Péter 2017: Vár állott, most kőhalom... A külföldi egyetemi magyar tanszékek múltja, jelene, és?... *Hitel* 2017/11. 68–81.
- Sárközy Péter 2018: Az MTA Római Magyar Történeti Intézete és utóda a 90 évvel ezelőtt alapított Római Magyar Akadémia. *Magyar Tudomány* 2018/5. 729–737.

TAKARÓ MIHÁLY

A NAT IRODALMI ÉS NYELVI ÚJDONSÁGAI TRIANON TÜKRÉBEN

1. Az új KET és NAT a Kárpát-medencei magyar nyelvről és irodalomról. A preambulumban jelentősége

Idén éppen száz esztendeje a trianoni döntésnek, a majdnem behegedhetetlen sebnek a magyar nemzet testén, ezért döntő kérdés, hogy képesek leszünk-e meghaladni azt. Én úgy látom, hogy az új nemzeti alaptanterv, illetőleg keret-tanterv – innentől kezdve rövidítésként mindig NAT, illetve KET – éppen erre tesz kísérletet, és talán igen reménykeltő kísérletet.

Hadd kezdjem azzal, hogy alapvető változást jelentett az új nemzeti alaptantervben, a NAT-ban, hogy a preambulumban olyan célt fogalmaztunk meg, amit hetven év óta sosem: „A NAT a magyar kulturális és pedagógiai örökség gyökeréből táplálkozik, annak hagyományaira épül. Meghatározza azokat a nevelési-oktatási alapelveket, amelyek a nemzeti köznevelésről szóló törvény 5. paragrafus 4. bekezdésében vannak befoglalva.”¹ A NAT emellett meghatároz elsajátítandó tanulási tartalmakat, és rögzíti azt a minden magyar emberben

¹ Nemzeti köznevelésről szóló 2011./CXC. törvény, illetve ennek 2019-es módosításai a hivatkozott paragrafusban és pontokban: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1900070> (utolsó letöltés: 2021. 05. 16.)

elérendő közös tudást, mely véleményem szerint megalapozza a nemzeti identitást, segíti annak kifejlődését. Az új NAT az első olyan nemzeti alaptantervünk, amelynek a preambulumban ott szerepel a nemzeti identitás mint alapvető célkitűzés. Ezt azért tartom nagyon fontosnak, mert a politikailag sok részre szabdalt magyarság, a Kárpát-medencei magyarság ezáltal kulturálisan újra összeilleszthető. A cél tehát a Kárpát-medencei magyarság kulturális önazonosságának összeillesztése, létrehozva egy olyan közös műveltségsztenderdet, hogy mindegy legyen, hogy valaki Brassóban jár magyar iskolába vagy Pozsonyban, vagy Nyíregyházán, mert van, lesz, de legalábbis lehet egy közös műveltségminimuma. Ez az, ami összekötheti igazából a magyarságot a Kárpát-medencében.

Hadd folytassam tovább, hogy miután anyanyelvről és irodalomról van szó, az anyanyelv és irodalom nemzeti alaptantervben szereplő részében is van egy preambulum. Ez is szokatlan. Amikor a miniszteri szakértői bizottság készítette az új nemzeti alaptantervet és kerettantervet, akkor fontosnak tartotta, tartottuk, hogy deklaratív módon, illetőleg elvi és célmegjelölési móddal is kifejezzük azt, hogy hogyan gondolkozunk az anyanyelv és irodalom mai oktatásáról. A magyar nyelv és irodalom tantárgy preambulumban az alapvető célok közt ezeket olvassuk: „A Kárpát-medencei magyarság kultúrájának, nemzeti identitásának egyik legfontosabb alapja az anyanyelve és az ezen a nyelven megszólaló irodalma. Nyelv és irodalom nemcsak hagyományt teremtenek, hanem folyamatos változásokkal jelent és jövőt is alakítanak. A magyar nyelv és irodalom tantárgyak kiemelten fontos területei a nemzeti öntudatra, önazonosság-tudatra nevelésnek. Nyelvünk, közös történelmünk, keresztény alapú vallási és művészeti hagyományaink összekötnek bennünket, korokat, alkotókat, befogadókat és műveket. Egy kulturális hagyományhoz tartozunk, egy nemzet vagyunk.” A preambulumnak talán a legfontosabb mondata ezután következik: „Ezért a magyar nyelv és irodalom tantárgyak a Kárpát-medencei magyarság irodalmát, szellemi örökségét egységesen és egységben kezelik.” Ez igazi forradalmi változás, hiszen először beszélünk arról, hogy a magyarság hazája a Kárpát-medence, amely a honfoglalás óta hazánk. Hogy Magyarország politikailag hol ekkora volt, hol meg akkora, amakkora, ez egy teljesen másik ügy. Most éppen akkora, amekkora. Azonban a magyarság a Kárpát-medencében kultú-

rateremtő nemzet, ma is a Kárpát-medence a hazánk, ezért amikor anyanyelvi és irodalmi NAT-ot csináltunk, akkor azt mondtuk, hogy nem lesz határon túli meg határon inneni magyar irodalom, mivel meggyőződésünk szerint Kárpát-medencei magyar irodalom van. Ha egy irodalmi mű éppen Kolozsvárott született meg és 1928-ban, az is a Kárpát-medencei magyar irodalom része. Deklaratív módon először rögzítettük ezt.

2. A művészi alkotás és az oktatás értékközvetítő funkciója

Azután azt is nagyon fontosnak tartottuk, hogy elmondjuk, milyen szerzőket akarunk tanítani a magyar iskolákban. Így fogalmaz a nemzeti alaptanterv: „Az irodalomtanításban kiemelt szerep jut azoknak az alkotóknak, akik igazodási pontként erkölcsi magatartásukkal, kiemelkedő magas szintű életművükkel alapvetően határozták meg a magyar közgondolkodást.” Vagyis ebben azt akaruk kifejezni, hogy az új nemzeti alaptantervben normatív értékeket akarunk közvetíteni az újabb generációk számára. Természetesen lehet jogosultsága minden kísérletnek, minden kísérleti tankönyvnek, minden kísérleti iskolának, de az csak kísérlet. Ezért meglátják majd, hogy nem csak a szerzők tekintetében, más tekintetben is ugyanez lesz az elv. Kimondjuk, hogy az irodalmi műalkotásoknak értékközvetítő funkciójuk van, vagyis egyáltalán nem igaz, hogy mindegy lenne, min keresztül tanítunk, min keresztül látatjuk a világot. Nagyon is lényegbevágó, min keresztül tanítunk. Csak olyan művet szabad a magyar tanulóifjúság kezébe adni, amelynek értékközvetítő funkciója van, és amelyről ez már be is bizonyosodott. És most jön a hogyan. Nagy kérdés volt, és meg kell mondanom, ez volt az egyik legnehezebb pont a folyamatban. Meg kell mondani, hogy magyarból, irodalomból, nyelvből és történelemből is, hozzá véve még az ének-zenét is meg a művészettörténetet vagy vizuális kultúrát; tehát ezekből az identitásképző tantárgyakból azt láttuk, hogy az értékközvetítés nem minden esetben játszott szerepet az eddigi nemzeti alaptantervekben és a kerettantervekben, amelyek ugye az alaptanterv részletes kibontását jelentik.

Aztán ezekre a kerettantervekre épül minden iskolának a saját helyi tanterve, és az iskola helyi tanterveiből készítik el a tanárok a maguk tanmeneteit. Így bomlik le a NAT-tól az oktató saját tantervéig: NAT–KET–helyi tanterv–tanmenet.

3. A magyar és egyetemes irodalom és történelem arányai

Aztán volt itt egy másik, meg nem kerülhető kérdés is, a nemzeti és az egyetemes aránya. Az elmúlt évtizedekben az volt a világos tendencia, hogy folyamatosan csökkent a nemzeti irodalom és a nemzeti történelem tanítása az egyetemes irodalom és az egyetemes történelem javára. Emiatt a legutóbbi tankönyvek átnézésekor én statisztikákat készítettem minden évfolyamon minden tankönyvről, amelyek ezekből a tárgyakból megjelentek, és bizony döbbenetes számok jöttek ki. Ha a történelmet tekintjük, 42% nemzeti történelem mellett 58%-ban egyetemes történelmet tanítottunk. Képzelnék el egy országot, ahol a nemzeti történelmet kisebb óraszámban tanítják, mint az egyetemeset! Rengeteg órát szenteltünk az olasz, a francia történelemnek, a német történelem legfontosabb eseményeinek. Irodalomból ugyanez volt a helyzet. Hogyan változtattuk ezt meg? Úgy, hogy alapelvűvé tettük, hogy a magyar irodalmat folyamatosságában oktatjuk, az egyetemes irodalmat pedig szigetszerűen. Döntő különbség tehát, hogy a magyar irodalmat kontinuitásában a kezdeteitől oktatjuk, nem kihagyva egyetlen korszakot sem, egyetlen jelentős szerzőt sem; az egyetemes irodalmat pedig szigetszerűen, mert meggyőződésünk, hogy a lehetséges órakeretben csak a legnagyobb világirodalmi értékű alkotásokat kell tanítanunk, azokat, amelyek hatással voltak az európai vagy a magyar irodalomra is. Nyilvánvaló, hogy Shakespeare nem hagyható ki! Shakespeare-t tanítani kell. És itt most sorolhatnák még jónéhány olyan szerzőt, akiket tanítani kell, de úgy gondolom, fölösleges itt hosszas felsorolásba bocsátkozni. De az már például kérdés, hogy kell-e Magyarországon az angol romantikus irodalom első, második, harmadik nemzedékét részletesen tanítani? Ezeket a kérdéseket sem folytatom tovább, mert minden kétség elősorolása meghaladná írásom kereteit. Minderre nekünk

az volt a válaszuk, hogy ha ez azzal jár, hogy a világirodalom túlzottan részletes oktatása miatt elmarad a lehetősége annak, hogy megnöveljük a nemzeti irodalom oktatására fordítható órakeretet, egyszóval ha ez akadályozza a nemzeti irodalomnak a maga kontinuitásában való tanítását, akkor nem kell annyi mindent tanítani a világirodalomból. Így is megmarad a választás, a súlyozás lehetősége a két nagy tananyagrészt között, de ez majd a tanári szabadság kérdésénél kerül sorra: a tanárnak tehát továbbra is lesz lehetősége az angol romantikusok nemzedékeit részletesebben tanítani, de az már a saját húszszázalékos szabad órakerete terhére megy majd. És említsünk meg itt még valamit: amikor ezt az elvet kimondtuk, akkor azt is kimondtuk, hogy az irodalom, és ez már összefüggésben van az anyanyelvi neveléssel, nem csak szöveg. Önök biztosan nagyon jól tudják, hogy sokan azt gondolják, hogy az irodalom az nem más, mint művészi szöveg. Ez nagyjából olyan, mint ahogy azt mondanám, hogy a szobor nem más, mint művészi kő. Mintha azt mondanám, hogy a festmény nem több, mint művészi vászon. Nyilvánvalóan teljes tévedés. Úgy fogjuk fel az irodalmat, ahogyan Kölcsey Ferenc mondja. Hadd idézzem őt: „Nemzeti hagyomány és nemzeti poézis szoros függésben állnak egymással.” Vagyis az irodalom nemcsak szöveg, a nyelv sem azonosítható csupán szövegalkotó elemeivel és hatásaival. Miért? Morális, kulturális értékeket képviselnek ezek a szövegek. És miután nyelv és irodalom összekapcsolódik, mert az irodalom ezen a nyelven szólal meg, és minden tantárgyat ezen a nyelven, az anyanyelven, tanulnak a gyerekek, ezért egyszerre összekapcsolódás és külön diszciplína; ez volt a módszer, ahogy kezeltük az anyanyelvet és az irodalmat.

4. A tanár becsülete. A magyar nyelv és irodalom oktatásának ötös funkciója

A magyar nyelv és irodalom kiemelt szerepet tölt be a tantárgyak sorában. Miért is? Azért, mert az olvasottság, a nyelv rendszerszerű ismerete, tudatos alkalmazása, a differenciált szövegértés – ez az alap. Kimondtuk, hogy helyre kell állítani a tanár becsületét és tisztességét az iskolában. Láttam, és talál-

koztam olyan anyaggal – és többek közt ezért is kellett átdolgozni az alaptantervet –, amelyik a tanárnak pusztán facilitátori szerepet szánt. Vagyis a tanár megfigyel, támogat, szempontokat ad, de nem nevel, nem oktat és nem segít. Mekkora különbség van a *támogat* és a *segít* között! Az egyik egy aktív cselekvés, az a *segít*. A támogatás lehet akár elvi is. Támogatlak – például, nem akadályozlak benne; ez is már a támogatás egy foka. Nem ez a tanári funkció. Kimondtuk, hogy a sikeres anyanyelvi és irodalmi oktatás kihagyhatatlan szereplője a tanár. Gondoljuk csak el, mi történt az utóbbi évtizedekben! Az egész magyar társadalom tulajdonképpen elbizonytalanodott, folyamatosan kerültek ki a kezéből az eszközök, ezt hívták modernizálásnak. Folyamatosan szűntek meg azok a lehetőségei, amellyel például szabadon választott tanári módszereket. Nem olyan rég hallottam egy előadást, ha ezt lehet így nevezni, ahol arról beszélt az egyik kolléga, hogy a frontális tanítás ölte meg az iskolát. Így aztán rögtön eszembe jutott, hogy hát aztán amikor bevezető órája van egy tananyagnak, akkor azt hogyan fogod problémamegoldó módon tanítani? Sehogy! Minden tanítási módszernek, a frontálisnak is, megvan a maga szerepe és helye a nevelés-oktatásban. És most jön a tantárgyunk ötös funkciója. Azért hívom ezt így, mert a magyar nyelv- és irodalomtanítás tulajdonképpen öt funkció köré csoportosítható. A magyar nyelv- és irodalomtanítás egyidejűleg jelent műveltségközvetítést, kompetenciafejlesztést, személyiségfejlesztést, morális nevelést, érzelmi nevelést. Ez az ötösség az, amelyben megfogalmazható a tantárgy létfontossága. Ez az ötösség az, amelyben egyszerre valósulhat meg egyrészt a fejlesztés, (a kompetenciafejlesztés szintén alapkérdés), de a nevelés is az, utóbbi mintha egyre inkább háttérbe szorulna, holott, ha van tantárgy, ahol a morális és érzelmi nevelésnek óriási tere van, akkor az éppen a magyar nyelv és irodalom. Vigyázat, nem csak az irodalom, hanem a magyar nyelv oktatásában is!

5. Kárpát-medencei nyelvjárásaink és a nyelvtörténet fontossága

Az anyanyelv hihetetlenül alkalmas arra, hogy morális és érzelmi fejlesztést folytassunk segítségével. Természetesen kijelöltük a strukturális célokat is. Miért? Hadd idézzem ismét a nemzeti alaptantervet: „A magyar nyelv és irodalom tantárgyak nevelési-oktatási struktúrája követi a tanulók kognitív, érzelmi és szociális fejlődését.” Ezért az első szakaszban, ez az első négy évfolyam, döntően jártasságok, készségek, képességek fejlesztése történik. Vagyis nem kell elsőben nyelvtant tanítani, első elemiben, még másodikban sem.

A második szakaszban, 5–8. évfolyamon, folyik a műveltségalapozás. Ezek azok az évek, amikor már nem az írni-olvasni-számolni tanítás, annak a begyakorlása a fő feladat, hanem éppen a tantárgyak bejövetele által az élet és a világ olyaténképpen való kinyitása, hogy lehetővé váljon a tanuló általános műveltségének megalapozása. Ekkor már nem írni és olvasni tanul, hanem irodalmat tanul és nyelvtant tanul, történelmet, földrajzot, biológiát tanul stb. stb. stb. A 9–12. évfolyamon, hiszen a közoktatás az elsőtől a tizenkettedikig háromfokozatú struktúra, a legfontosabb cél a műveltségátadás. Tehát alapozás, először jártasságok, készségek, képességek, aztán műveltségalapozás a felső tagozatban, majd pedig műveltségátadás kilencediktől tizenkettedikig. A tananyagok ennek megfelelően egészítik ki egymást, és ez döntő kérdés. Az előbb írtam már egy pillanatra a frontális munkáról, most akkor hadd mondjam el, hogy mit ír le erről a nemzeti alaptanterv magyar nyelvet és irodalmat taglaló része. Szó szerinti idézet, egyetlen mondat: „A magyartanítás alapelve, hogy nincs kitüntetett didaktikai modell, tanítás, értékelési mód; a tanár szabad döntése, szakmai felelőssége, hogy az adott tananyaghoz adekvát módszertani, értékelési módot válasszon, hogy órái élményt adók legyenek.”

Meggyőződésem szerint pontosan ez a lényeg. Alapelv továbbá, hogy a magyar nyelv és irodalom tantárgyak kötelező törzsanyagában csak lezárt, biztosan értékelhető életművek szerepeljenek. Szeretnék kitérni egy pillanatra arra, hogy a magyar nyelv és irodalom tanulási terület két tantárgy összekapcsolásával jön

létre. Nyelvi meghatározottságuk, tudományterületi összekapcsolódásuk, közös fejlesztési céljaik ellenére azonban önálló diszciplínák, saját szerkezeti és tartalmi elemekkel. Ezért fontos, hogy amikor kijelöltük az új témaköröket, akkor nyelvtanból az alsó tagozaton a beszéd és kommunikáció után a negyedik pont a nyelvi tudatosság és az anyanyelvi ismeretek legyenek. Miért fontos ez? Azért hallgatóim, mert az ismeretek visszahelyezése megérdemelt jogos helyükre ekkor történhet meg. Nem lehet tudásalapú társadalmat építeni ismeretek nélkül. Miféle tudástársadalom lesz az, amelyiknek nem az ismeret az alapja? Egy akadémikus barátom mondta, zseniális megjegyzésnek tartom, hadd idézzem: „Ismeretek nélkül mindenről csak érzelmi vélemény mondható”. Hogyan fogalmazzon meg valaki véleményt valamiről, amit nem ismer alaposan?

5–8. osztályban alapvető újdonsága a nyelvi képzésnek a hetes és a nyolcas pont, amely fő témakörként jelenik meg. Az első, a hetes pont nyelvtörténet, nyelvrokonság, a legújabb kutatási eredmények. 70 éve várunk rá, hogy az az elképzelés, amelyik a magyar nyelv és nép eredetéről megjelent már Mária Terézia idejében, árnyaltabb megközelítést kaphasson. Már rég nem kizárólag a nyelvrokonság tényei alapján próbáljuk meghatározni az etnikai eredetet, más szóval a népünk eredete pusztán a nyelvrokonság alapján meghatározhatatlan. Itt vannak azok az új eredmények, és itt most az új, archeogenetikai eredményekre is gondolok, Kásler Miklós miniszter úr projektjeire,² melyek világossá teszik, hogy a magyarság mint etnikum eredete nyilvánvalóan nem közelíthető meg egyetlen úton, és ez az új, több diszciplínát átfogó közelítés immár genetikával, s hozzáteszem, néprajzzal együtt új dimenziókat nyithat. Ebben az immár interdiszciplináris keretben deríthető ki a magyarság eredete talán a legjobban.

Aztán rendkívüli jelentőségűek a magyar nyelv földrajzi, avagy területi és társadalmi változatai is. Ennek is biztos helye kell legyen az anyanyelvi oktatásban és az identitásformálásban, valahogy úgy, ahogy a Magyarságkutató Intézet nyelvjárásai olvasókönyveiben, a már megjelent Palóc olvasókönyvben³ és

2 Például Neparáczi et al. 2019. Y-chromosome haplogroups from Hun, Avar and conquering Hungarian period nomadic people of the Carpathian Basin. Scientific reports 9.

3 Pomozi Péter (szerk.) 2019: Palóc olvasókönyv. Nyelvi és irodalmi kalandozások. A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 10. Magyarságkutató Intézet, Budapest. Internetes elérhetősége: <https://mki.gov.hu/hu/kiadvany/paloc-olvasokonyv> (utolsó letöltés: 2021. 05. 16.)

a készülő Dunántúli olvasókönyv terveiből látjuk. Az új nyelvtankönyvekben meg kell jelenni, mégpedig élményszerűen, hogy a Kárpát-medencében lakó magyarság milyen nyelvváltozatokat alakított ki, használ mind a mai napig, és ezt valóban élményszerűen befogadhatóvá kell tenni a hétköznapi életben a gyerekek számára. Tehát nem egyszerű statisztikákkal és nem pusztán csak egy száraz és jól-rosszul megrajzolt fekete-fehér térképpel, hanem sok-sok eredeti példával, élményszerűséggel, a digitális oktatás minden eszközét igénybe véve lehet megcsinálni. Alapvető újdonságok ezek a magyar nyelv oktatásában. És hadd mondjam el, hogy természetesen ugyanilyen újdonságok vannak a 9–12. évfolyamon. 9–12. évfolyamon magyar nyelvből 10 nagy, fő terület, fő témakör van. Ebből a kilences, ami igazán érdekes. Persze, mondhatnám a nyolcast, a pragmatikát is, stilisztikát stb. De a kilences az igazán izgalmas: nyelvtörténet, nyelvrokonság, nyelvemlékek. Olyan mértékben tartjuk ezt fontosnak, hogy a nemzeti tudat, az eredettudatunk, a kulturális alaptudatunk, egyáltalán alapműveltségünk részévé kell tenni a nyelvi, nyelvtörténeti műveltséget is, hiszen ezeknek ismerete pontosan identitásunkat erősíti. Milyen nagyszerű dolog lenne, hogy ha látnánk azt, hogy nyelvészetből ugyanaz megvalósítható a tankönyveinkben, ami irodalomból!

6. Kárpát-medencei magyar történelmet és irodalmat tanítunk 1920 után is

Taníthatjuk-e a történelmet az irodalom tantárgy keretein belül, milyen is az a tantárgyi koncentráció? Ehhez kapcsolódva hadd mondjam el, hogy a 9–12. évfolyamon a hatos pont a fő témaköröknél soha korábban nem volt olyan pont, amely így szól: a XX. századi történelem az irodalomban. Önálló óraszám, önálló órakeretekkel, kötelezően és szabadon választott megjelent művekkel. Trianon bent van kötelezően a magyar irodalomtanításban. Alapvető. Ötvenhat kötelező tananyag. Alapvető. És a XX. századi magyar történelemhez hozzátartozik a holokauszt is, úgyhogy ebben a tananyagrészben ott van az is. Ez is alapvető. Ott van az I. világháború is, mintegy olyan alapélménye a magyarság-

nak, ami majd Trianonhoz vezet. Gondolják csak el, hogy először fog találkozni tudatosan, szervezett keretek közt azzal a tanulóval, hogy az irodalmunkban leképeződik a történelem. XX. századi történelem az irodalomban; és ezek után már nem egyszerűen pusztán történelmi tény lesz számára, hogy az I. világháború 14-től 18-ig tartott. Nem pusztán történelmi tény lesz, hogy a Tanácsköztársaság 133 napja milyen borzalmas volt. Mert amikor majd Fekete István regényén keresztül fognak tájékozódni, ebből akkor rá fognak jönni, hogy ott van egy hátság, egy másik világ, amelyik ezt a korszakot fantasztikusan mutatja be. És amikor ötvenhatot nem pusztán történelemből tanulják, hanem irodalomból is, amikor verseken keresztül, vagy filmen keresztül fogják látni, hogy mi ez, nos az egészen más ismeretelmény, egészen más érzelmi találkozás. Ezt jelenti a tantárgyi koncentráció.

Nagyon fontos tehát, hogy milyen új tananyagtartalmak vannak az új nemzeti alaptantervben, mert igazából itt kezdődik Trianon érzékeltetése, és annak feldolgozása. 1920-tól kezdve a magyar irodalom kényszerűségből, de hárompólusúvá vált. Egyrészt a Nyugat és a Nyugathoz kapcsolódó irodalmunk, ez a városi, polgári, liberális irodalom, nevezzük így. A második a nemzeti konzervatív irodalom, Herczeg Ferenc, a Herczeg Ferenc köré csoportosuló írók és az Új Idők mint folyóirat. A harmadik talán a legizgalmasabb, mert 1921-ben a Kiáltó szóval meginduló programot fogja jelenteni, ez pedig a transzszilvanizmus lesz. A kényszerből önállóvá vált kétféle magyar képviselő, az ő életmódjukat és problémáikat kifejező új erdélyi irodalom a transzszilvanizmus. Miután mi úgy döntöttünk, hetven év adósságát ledolgozva, hogy nincs határon inneni és határon túli író, hanem minden Kárpát-medencei magyar író mint Kárpát-medencei magyarság képviselőjét akarjuk tanítani, ez nyilvánvaló változást jelentett az irodalmi tananyagban is. Nem a XVIII-XIX. századi tantervi preferenciákat változtattuk meg, azt nem volt szükséges nagy léptékben, bár ott is vannak természetesen hangsúlyeltolódások, Apáczai Csere János hangsúlyozásával, a bibliafordító Károli Gáspárral vagy Pázmány Péterrel, ők újra a magyar kulturális köztudat részei kell, hogy legyenek.

De igazából a XX. századi magyar irodalom talán a legizgalmasabb, amikor önazonosság-tudatunk bonyolultságát vizsgáljuk: itt azt kell látni, hogy nem elég csak tudást adni, mert a tudás csak ismeretet ad, de nem ad hozzá lel-

kiismeretet. Vagyis csak az ismereteit lelkiismerettel használó ember az igazi emberideál. Az az irodalom, az a művészet, az a kultúra, az a nyelv, amelyik ezt képes közvetíteni, azáltal valósítható meg, amit mi úgy hívunk, hogy teljes személyiségnevelés. Miért fontos ez? Mert aki azokat az önmagában is igaz és fontos ismérveket nem látja, és nem látja vagy nem akarja látni, hogy mi történik a magyar nevelésben, az nem képes hozzásegíteni a diákokat teljes személyiségük kifermálódásához.

Milyen változást jelent az irodalomban ugyanez? Többfélé is. A nemzeti polgári irodalomban 1920 utáni tanításunkban megjelenik majd Herczeg Ferenc. Herczeg Ferenc, mint az első Nobel-díjra jelölt magyar író, érettségi tétel lesz. 1925-ben, 26-ban jelölték Nobel-díjra az Élet kapuja című regényét. Ez pedig kötelező olvasmány lesz. Hangsúlyosan megjelenik a népi irodalom, benne Sinka Istvánnal, aki a Petőfi–Arany–Áprily–Reményik-vonal magyarországi folytatója. Sinka költészete mélyről jött, a magyar irodalom ősrétegeiből jött folytatása ennek a népi vonalnak. A XX. századi magyar ballada megújítója és az Arany János-i ballada továbbvivője is mindez. Aztán természetesen megjelennek azok az írók, akik a határon túlra szakadtak, de nem határon túli írók. Ők csak a mai politikai Magyarország határain kívül élnek, de ők a Kárpát-medence magyar írói. Ugyanúgy a mieink ők, mint a budapestiek. Egy kolozsvári író é én ugyanúgy magyarnak érzek, mint egy budapestit, néha még magyarabbnak is. Nos, Erdélyből bekerült a tananyagba Áprily Lajos, Reményik Sándor, Dsida Jenő, Kós Károly, Wass Albert, Nyíró József, vagyis a harmadik irodalmi pólus, az erdélyi irodalmi pólus összes kiemelkedő reprezentánsa. Képzelnék, mit jelent majd, amikor ezek a gyerekek tanulják a Psalmus Hungaricum Dsidától. Vagy mit jelenthet az, amikor Reményik Sándortól tanulják azt a verset, hogy Ahogy lehet, amely a transzszilvánizmus himnusza, az egész túlélő erdélyi magyarságnak igazi dilemmáját megfogalmazó vers. Vagy ha székelyes önmagunkra találásban olvassuk Nyíró Józsefnek a Székelyek című művét, Az én népem vagy az Isten igájában, vagy bármelyiket, vagy a Havasok könyvét. Micsoda értelmi-érzelmi tágulást jelent ez. Itt válik talán nyilvánvalóvá, mi a lényege annak, amit néhány alfejezettel előbb írtam le, hogy a magyar irodalmat folyamatosságában tanítjuk... mert ezekhez óraszámokat kellett ám keríteni. És megvallom, én inkább tanítok egy Nyíró vagy Áprily szöveget, mint mondjuk

az angol romantikusok első nemzedékét, Wordsworth-t és Coleridge-et, ha választnom kell. Zárójeles, de egyáltalán nem mellékes megjegyzés: Angliában sem tanítják őket mindenkinek a közoktatásban.

A délvidéki irodalomban is megjelennek új szerzők. Talán a legnagyobb délvidéki, aki majdnem kortársunk, a közelmúlt embere, Gion Nándor. Nélküle sem teljes a magyar irodalom. És Kárpátalja, a kis Kárpátalja, amelyről elfeledkeztünk száz éve már. Közben olyan íróóriásokat teremtek, mint Kovács Vilmos. Én nemrég egy magyarszakos táborban vettem részt Sátoraljaújhelyen, 120 magyarszakos tanár, vettem magamnak a bátorságot – magyarországi magyartanárok voltak – megkérdezni, hogy ki ismeri Kovács Vilmost? Egy ember válaszolt igennel... Róla is kiderült azért, mert húsz évvel ezelőtt úgy települt át Kárpátaljáról. Olyan irodalmi rétegeket kell megismertetnünk a következő generációkkal, hogy ne politikailag kelljen megtanítani: Te légy jó magyar! Ettől még senki nem lett jó magyar. Fájjon neked Trianon! Ettől még soha senkinek nem fog fájni Trianon. És mutathatjuk nekik a térképeket, és teleírhatunk történelemkönyveket, és nem fog változni semmi. Amikor először találkozik, mert először válik személyessé benne, hogy mi is történt velünk, egy történet által, egy vers által, abban a pillanatban valamiféle affinitást kezd majd érezni: Tényleg, mi is történt velünk? Az egyik nyelvtankönyvben feladat lesz a családfakutatás és a családtörténet. Kérdezd meg apádat, nagyapádat, ha van dédapádat! Tényleg, honnan is jöttetek? És 10 mondat után ki fog derülni, hogy vagy a nagyszülő, vagy a dédszülő elszakított területről származik. Innentől kezdve számára az elszakított terület nem az lesz, amit a történelemkönyvben olvasott, hanem az, ahonnan kizavarták apámat, Felvidékről. Vagy nagyapámat, vagy dédapámat. És ha még él, és elmondja neki, hogy: „Igen, tudod az történt, hogy egy nap átraktak bennünket a Dunán csónakokkal, és ott kellett hagyni mindent. A házamat, az udvaromat, az állataimat, a gépeimet, a bútoromat, szóval mindent. Nyolckilós pakkal jöhöttem el”. Abban a pillanatban személyes lesz Trianon. Miért kell tehát változni? Nem azért, mert a reformáció gondolata, hogy „semper reformari debet”, vagyis mindig reformálni kell, hanem azért, mert valamiben újat kell hoznunk, és most ez az új a mit tanítsunkban van. Ez fogja magával hozni a miért tanítsuk ezt, vagy azt, vagy amazt, és csak a harmadik helyen van, hogy hogyan tegyük ezt.

Mit, miért, hogyan? Máris előttünk áll az ógörög pedagógia máig érvényes hármas modellje, amelynek lényege, ha azt akarod, hogy a fiaid, unokáid, dédunokáid is ismerjék, tudják, szeressék és tiszteljék azt, amit a te apád, nagyapád, dédapád tisztelt, és te is, akkor tanítsd meg a gyermekeidet, unokádat ugyanerre. Ez nem korszerűség kérdése. Hadd fejezzem be egy Søren Kierkegaard-gondolattal, aki azt mondja egy alkalommal: „Aki a korszellemmel köt házasságot, hamar özvegységre jut.” És ez a nagy filozófus, azt hiszem, a lényeget mondta el. Nekünk nem a korszellemnek kell megfelelnünk! Mert tényleg minden értékes, ami korszerű? Dehogyan! Gondolják csak el, milyen korszerű a műanyag pohár, meg a műanyag szívószál! Ma már tudjuk, hogy halálos ellensége az embernek. Tehát, nem minden értékes, ami korszerű; az érték azonban örökre korszerű marad.

Mit kell tehát csinálnia a modern magyar iskolának? Normatív értékeket kell közvetítenie, nemzeti identitást kell erősítenie úgy, hogy közben a kor legmodernebb tudományos ismereteit is megtanítsa az új és új generációknak. Ha ez így lesz, akkor Trianon 100-ról és a velünk élő folyamatos Trianonokról nem tragédiaként fogunk beszélni, hanem úgy, mint arról az eseményről, amelyik mozgósította a magyarság minden életösztonét és életerejét. E nemes célok érdekében hoztuk létre az új NAT és KET kereteit is.

A KÖTET SZERZŐI

Albert Sándor gépészmérnök, neveléstudományi szakember, közíró.
A komáromi Selye János Egyetem alapító rektora 2005-ben.

Beretka Katinka jogtudós, többek közt az újvidéki Union Egyetem docense,
kisebbségi nyelvi jogi szakértő.

Izsák Balázs Bethlen Gábor-díjas mérnök, kisebbségi jogi szakértő,
2008 óta a Székely Nemzeti Tanács elnöke.

Katona József Álmos nyelvész, a Magyarságkutató Intézet Nyelvtervezési
Kutatóközpontjának igazgatója.

Kovács László magyar-történelem szakos tanár, író, nyugalmazott somorjai
iskolaigazgató.

Máté László tanár, esszéíró. A kassai Csemadok évtizedek óta igen aktív
értelmiségi körének tagja.

Pomozsi Péter nyelvtörténész, közíró, a Magyarságkutató Intézet Magyar
Nyelvtörténeti Kutatóközpontjának igazgatója, az Eötvös Loránd
Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának docense, a Tartui Egyetem
magyar nyelv és irodalom szakának alapítója (1994).

Pusztay János Prima Primissima-díjas nyelvtörténész, nyelvpolitikai
szakértő, író, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi
Karának professzor emeritusa, uralisztikai tanszékek és szakok alapítója
Pécsett és Szombathelyen.

Sárközy Péter irodalomtörténész, esszéíró, a Római Sapienza Tudományegyetem Magyar Tanszékének nyugdíjas professzora, az olasz Árkádia Irodalmi Akadémia tagja.

Takaró Mihály József Attila-díjas magyar író, irodalomtörténész, Németh László-díjas tanár.

Zékány Krisztina nyelvész, tankönyvíró, az Ungvári Nemzeti Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára.

A kötetet a Magyarágkutató Intézet adta ki.

Postacím: 1014 Budapest, Úri utca 54–56.

Web: mki.gov.hu

Email: kiado@mki.gov.hu

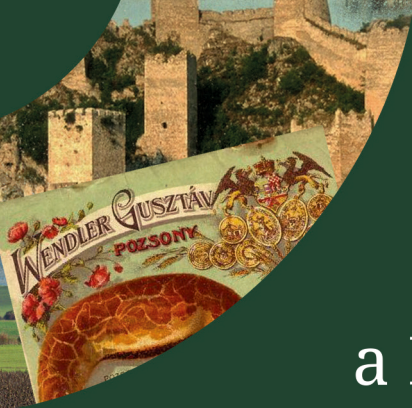
Felelős kiadó: Horváth-Lugossy Gábor, a Magyarágkutató Intézet főigazgatója

Felelős szerkesztő: Virág István

Borítóterv: Tóth Gábor, Tóth Mihály

Műszaki szerkesztés: Tóth Gábor, Tóth Mihály

Nyomás és kötés: OOK-PRESS Nyomda, Veszprém, ookpress.hu

A magyar nyelv a Kárpát-medencében Trianon előtt és után

A (szerbiai) magyar közösségnek még megvannak a kapacitásai ahhoz, hogy a *van-e tovább?* kérdés helyett a *merre tovább?*-ra összpontosítsunk. Ehhez azonban elengedhetetlen a támogató politikai döntés a hatalom valamennyi szintjén, és azon túl. (Beretka Katinka)

Különös büszkeséggel tölti el a székelyföldi települések lakóit, hogy a dűlőnevekre nem is találtak idegen megnevezést, még a román nyelvű dokumentumokban, telekkönyvekben, szerződésekből is a magyar dűlőneveket használják. (Izsák Balázs)

Hogyan lehet Trianont nyelvpolitikai szempontból végre meghaladni, a kisebbségbe és mára sok helyen kilátástalan helyzetbe került magyar nemzetrészeket újra felemelni? Ez nemcsak nyelvi, nyelvtervezési, hanem szakpolitikai kérdés is... (Pomozi Péter)

Egy Kárpát-medencei magyar terminológiai adatbázis kialakítása céljából indítottuk el a *má Ter*-programot [...] első lépésként az iskolai tantárgyak szakszókincsét kívántuk-kívánjuk feldolgozni, mert a helyes terminológiahasználatra az iskola tud felkészíteni. (Pusztay János)

Miniszeri látogatások, kormányközi egyeztetések, európai parlamenti viták, Velencei Bizottság [...] fő témája már évek óta az ukrán oktatási törvény 7. cikkelye. (Zékány Krisztina)

Az összevonás elsődleges célja a kínálat bővítése, a versenyképesség növelése és az átjárhatóság. Az összevonás után nő a biztonságérzet a tanári karban is. Nem kell már minden tanévkezdéskor attól rettegni, vajon lesz-e elég jelentkező... (Albert Sándor)

Az anyanyelv nem pusztán kommunikációs eszköz, hanem a közösség folyamatos újraalkotásának is eszköze. (Katona József Álmos)

Bethlen István, Klebelsberg Kunó, Teleki Pál voltak azok, akik megértették, hogy egyedül nem megy – Trianon után. Szövetségeseiket kell találnunk a nyugati értelmiségiek, tudósok, művészek és politikusok között. (Sárközy Péter)

Az új NAT az első olyan nemzeti alaptantervünk, amelynek a preambulumban ott szerepel a nemzeti identitás erősítése mint alapvető célkitűzés. [...] a politikailag sok részre szabdalt Kárpát-medencei magyarság ezáltal kulturálisan újra összeilleszthető. (Takaró Mihály)

